

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos magistrantūros studijų programa

Aušra Gvildaitė

**VIDUTINIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ NEŽYMŲ
INTELEKTO SUTRIKIMĄ, TEISINIS UGDYMAS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas –
prof. habil. dr. Vytautas Gudonis*

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta *teorinė* socializacijos ir teisinio ugdymo teorinių aspektų *analizė*.

Iškeltos *hipotezės*: 1) tikėtina, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose pateikiama nepakankamai teisės žinių; 2) vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios yra nepakankamos; 3) pedagogai pakankamai adekvačiai vertina teisinio ugdymo svarbą.

Turinio (*content*) analizės, interviu, anketinės apklausos *metodais* buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – išsiaiškinti teisinio ugdymo situaciją specialiojoje mokykloje. Atlikta statistinė (aprašomoji vidurkių, koreliacinė) *duomenų analizė*.

Tyrime dalyvavo 228 respondentai (132 vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikai, turintys nežymų intelekto sutrikimą bei 96 specialistai (specialieji pedagogai, socialiniai pedagogai).

Empirinėje dalyje teisinio ugdymo klausimu nagrinėjami V – X klasių specialiosios mokyklos vadovėliai, vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios, teisės žinių poreikis, pedagogų požiūris į teisinį ugdymą.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Tyrimo rezultatai nepatvirtino hipotezės, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose pateikta nepakankamai teisės žinių. Lyginamasis bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėlių tyrimas teisinio ugdymo aspektu atskleidė, jog šiuose vadovėliuose yra pakankamai mokomosios medžiagos teisiniam ugdymui, tačiau vadovėliai, kaip teisės žinių šaltinis, naudojami retai.
2. Hipotezė, jog vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios yra nepakankamai giles, joms būdingas fragmentiškumas, pasitvirtino.
3. Tyrimo duomenų analizė sudaro galimybes identifikuoti šiuos teisės žinių sklaidos specialiojoje mokykloje trukdžius: nepakankamas pedagogų teisinis pasirengimas, teisinio ugdymo neapibrėžtumai, pedagogų įsitikinimas, jog teisės žinių suteikimu labiausiai turėtų būti suinteresuoti mokinių tėvai.
4. Pozityvu tai, kad pedagogai suvokia teisės žinių svarbą, bei teisinio ugdymo klausimais diskutuoja su mokinių tėvais pokalbių, konsultacijų metu. Mokiniais teisės žinių daugiausiai suteikiama etikos, istorijos ir lietuvių kalbos pamokose. Teisės žinių suteikimas specialiojoje mokykloje nėra reglamentuojamas, ši veikla priklauso nuo asmeninės pedagogų teisinės kompetencijos bei požiūrio į teisinį ugdymą. Hipotezė, kad pedagogai pakankamai adekvačiai vertina teisinio ugdymo svarbą, nepasitvirtino.

Esminiai žodžiai: vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikai, turintys nežymų intelekto sutrikimą, teisinis ugdymas, teisinio ugdymo turinys.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. SOCIALIZACIJOS IR TEISINIO UGDYMO TEORINIAI ASPEKTAI	9
1.1. Socializacijos proceso ypatumai.....	9
1.2. Teisinis ugdymas.....	13
2 skyrius. VIDUTINIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ NEŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, TEISINIS UGDYMAS	22
2.1. Tyrimo metodika.....	22
2.2. Respondentai.....	23
2.3. Vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą ir įprastos raidos vaikų teisinio ugdymo turinio lyginamoji analizė.....	25
2.4. Vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinis ugdymas.....	30
2.4.1. Mokinių interviu rezultatų analizė.....	30
2.4.2. Pedagogų anketinės apklausos rezultatų analizė.....	44
Tyrimo ribotumai ir perspektyvos	57
Išvados	58
Darbe analizuoti vadovėliai	59
Literatūra	61
Summary	69
Priedai	71

Ivadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas

Pastaruoju metu padažnėjo, ir platų atgarsį visuomenėje sukėlė nepilnamečių įvykdomi sunkūs nusikaltimai, smurtas ir patyčios mokyklose. Sunkius nusikaltimus taip pat įvykdo ir jaunuoliai, turintys intelekto sutrikimą. Akavickienė (2004) straipsnyje aprašo, kaip, prievartaudamas turtą, buvęs 25 metų specialiosios mokyklos auklėtinis D.G. itin žiauriai kankino 75 metų moterį. Kitą ne mažiau žiaurų nusikaltimą, kurį aprašo Vitkus (2009), taip pat padarė 20 metų G.M., turintis intelekto sutrikimą. Vaikinas su bendrininku sumušė, apiplėšė ir išžagino 84 metų bejėgę senutę.

Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2007 m. nepilnamečiai įtariami (kaltinami) padarę 4051 nusikalstamą veiką, 2008 m. - 4325, 2009 m. – 4023 (Nusikalstamų veikų statistinių rodiklių apie vaikus analizė, 2009). Nors stebima nepilnamečių nusikalstamumo mažėjimo tendencija, tačiau nerimą kelia smurto paplitimas tarp vaikų mokyklose. 2009 m. Pasaulio sveikatos organizacija (Craig ir kt., 2009) paskelbė 2005-2006 metais atlikto patyčių paplitimo 40 Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių tyrimo rezultatus. Apklausus per 200 tūkstančių 11, 13 ir 15 metų paauglių, paaiškėjo, kad **pagal patiriamas patyčias** iš savo bendraamžių mokyklose, **Lietuvos moksleiviai užima pirmąją vietą** (patyčias patiria 45,2 proc. berniukų ir 35,8 proc. mergaičių).

Kaip ir kiekvienas reiškinys, nusikalstamumas taip pat turi savo ištakas. Nusikalstamo elgesio priežastys aiškinamos įvairiai. Valicko (1997) teigimu, netinkamą elgesį, kaip ydingo asmenybės socializacijos proceso išdavą, gali sąlygoti nervų sistemos pažeidimai, kai kurie neigiami individo bruožai (agresyvumas ar impulsyvumas), netinkami auklėjimo metodai, nesėkmės moksle, konfliktai su mokytojais. Vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, socializacijos sunkumams (dorovinių idėjų, moralės principų nepakankamas įsisavinimas, ir dėl to pasireiškiantis įstatymams prieštaraujantis elgesys) greta sutrikusio mąstymo gali turėti įtakos ir nepakankamos teisės žinios, t. y. žinios apie tai, kokia veikla yra teisėta, kokia atsakomybė numatyta įstatymuose už įvairius nusižengimus, kokios yra žmogaus teisės ir pareigos.

Nors mokykloje vaikui suteikiama įvairių mokslo sričių žinių, Pekauskio (2008) teigimu, tinkamai vaiko socializacijai vien jų nepakanka. Vaikams reikalingos ir tokios žinios, kurios suteiktų galimybę orientotis valstybės teisinėje sistemoje, ginti savo teises ir vykdyti pareigas. Autoriaus nuomone, teisės žinios yra viena iš nusikalstamumo prevencijos priemonių. Teisinis moksleivių ugdymas priklauso ir nuo pedagogo teisinio pasirengimo, požiūrio į teisės žinių svarbą. Plaušinitienės, Masiliauskienės (2009) įsitikinimu, ugdymo institucijose reikalingas kryptingas auklėjamasis darbas, svarbu suteikti žinių pedagogams, kaip elgtis

smurtinėse ir kitose sudėtingose situacijose. Galima teigti, jog vaikų teisinis ugdymas ir pedagogų teisinis parengimas turėtų tapti vienu iš ugdymo prioritetų.

Suvokiant teisės žinių svarbą, bendrą ir nuoseklią visuomenės teisinio švietimo sistemą imta formuoti Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijai parengus visuomenės teisinio švietimo programą, ir įgyvendinus joje numatytas priemones: aktyviai bendradarbiauta su nevalstybinėmis organizacijomis ir teisininkus rengiančiomis aukštosiomis mokyklomis, kurios teikė teisines konsultacijas bei kitą aktualią teisinę informaciją, organizuoti įvairūs renginiai, susiję su visuomenės teisiniu švietimu, rengti konsultaciniai seminarai teisės klausimais, buvo leidžiami informaciniai lankstinukai bei brošiūros, suteikiančios galimybę savarankiškai susipažinti su svarbia teisine informacija, organizuotos teisės žinių sklaidos kampanijos per masinės informacijos priemones (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl visuomenės teisinio švietimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo, 2005).

Nepaisant to, jog teisinio ugdymo srityje pastebimi pozityvūs poslinkiai, vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo aspektai yra nepakankamai ištirti ir pažinti, todėl ši situacija ir lemia mokslinės problemos aktualumą.

Tyrimo objektas – teisinis ugdymas specialiojoje mokykloje.

Hipotezės:

1. Tikėtina, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose pateikiama nepakankamai teisės žinių.
2. Tikėtina, kad vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios yra nepakankamos.
3. Tikėtina, kad pedagogai pakankamai adekvačiai vertina vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo svarbą.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti teisinio ugdymo situaciją specialiojoje mokykloje.

Uždaviniai:

1. Nustatyti vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo ištirtumo lygį.
2. Išanalizuoti vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo specialiojoje mokykloje turinį.
3. Ištirti vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinias.
4. Ištirti V – X klasių mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinių poreikį.
5. Nustatyti pedagogų požiūrį į vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo svarbą.

Tyrimo dalyviai

Tyrimas vyko 2010 m. vasario – kovo mėn. Šiaulių, Mažeikių, Telšių, Kėdainių Kelmės, Žagarės, Pakruojo r., Radviliškio r., Pavenčių specialiosiose mokyklose. Tyrime dalyvavo 228 respondentai iš jų: 132 V – X klasių mokiniai, turintys nežymų intelekto sutrikimą, 96 specialieji pedagogai, socialiniai pedagogai.

Tyrimo metodologija ir metodai

Tyrimas grindžiamas:

- *pragmatistinio ugdymo koncepcija*, kuri akcentuoja, kad ugdymo paskirtis – mokyti ugdytinį spręsti realias gyvenimo problemas ir, sukaupus jų sprendimo patirtį, pasiekti maksimalią asmeninę gerovę nepažeidžiant visuomenėje galiojančių normų. Svarbi ugdymo formų įvairovė, aktyvūs mokymo metodai, tarpusavio bendradarbiavimas (Peirce, 2000; Ozmon, Craver, 1996; Bitinas, 2000).
- *humanistinio ugdymo koncepcija*, kuri remiasi humanistinės asmenybės teorijos kryptimi, pripažįstančia pagarbą žmogaus orumui, teisėms į laisvę, lygybę. Ugdymu galima pasiekti, kad ugdymo proceso dalyviai susivienytų į demokratinę bendruomenę (Bitinas, 2000; Myers, 2000).

Tyrimas atliktas taikant trianguliacijos principą, tarpusavyje derinant kokybinius ir kiekybinius metodus (Kardelis, 2002). Siekiant teoriškai pagrįsti teisinio ugdymo specialiojo ugdymo įstaigoje modelį, naudotas *teorinės analizės* (pedagoginės, sociologinės, metodologinės literatūros analizės) metodas.

Pirmajame tyrimo etape (vertinant teisinio ugdymo turinio specialiojoje mokykloje ypatumus) naudotas kokybinis metodas. *Turinio (content) analizės* metodas, leido įvertinti susidariusią situaciją nagrinėjamu aspektu.

Antrajame tyrimo etape naudoti kiekybiniai metodai. Tyrimo duomenims analizuoti naudoti statistiniai metodai (aprašomoji statistika, koreliacija). Tyrimo duomenims apdoroti, sisteminti ir grafiškai vaizduoti naudotos *SPSS-PC for Windows, Windows Microsoft Office Word* ir *Windows Microsoft Office Excel* programos.

Pagrindinės sąvokos

Darbinis teisnumas – fizinių asmenų galėjimas turėti darbo teises ir pareigas ir būti darbo teisinių santykių subjektu (Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 13 str., 2008).

Darbinis veiksnumas – tai asmens galėjimas savo veiksmais įgyti visas darbo teises ir pareigas (Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 13 str., 2008).

Formalusis švietimas – švietimas, vykstantis pagal teisės aktų nustatyta tvarka patvirtintas ir įregistruotas ugdymo programas, kurias baigus įgyjamas pradinis, pagrindinis,

vidurinis, aukštesnysis arba aukštasis išsilavinimas ir (ar) kvalifikacija (Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas, 2003).

Neformalusis vaikų švietimas – kryptinga veikla, padedanti vaikui įgyti kompetencijos, tapti sąmoninga asmenybe, sugebančia atsakingai ir kūrybingai spręsti savo problemas ir aktyviai veikti visuomenėje bei prisitaikyti prie kintančios aplinkos (Neformaliojo vaikų švietimo koncepcija, 2005).

Nepilnametis – asmuo iki 18 metų (Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas, 2002).

Pragmatizmas - [gr. pragma (kilm. pragmatos) — darbas, veiksmas]: antikos laikais susiformavusi filosofijos kryptis, praktinius mąstymo ir veiklos būdus laikanti svarbiausiais, tiesos kriterijumi — praktinį jos pritaikomumą (Tarptautinių žodžių žodynas, 2003).¹

Socializacija – žmogaus vystymasis visą jo gyvenimą sąveikaujant su aplinka, socialinių normų ir kultūros vertybių perėmimo procesas, tobulinimas ir savęs realizavimas toje visuomenėje, kuriai jis priklauso (Vaikų ir jaunimo socializacijos programa, 2004).

Teisinė kultūra – tai įgyvendintų ir idealių teisinių priemonių sistema, kuria apibūdinamas visuomenės narių sugyvenimo ir socialinės tvarkos palaikymo lygis (Šlapkauskas, 2004).

Teisinė sąmonė – tai objektyviai egzistuojanti vaizdinių, idėjų, teorijų ir emocijų sąryšinga visuma, išreiškianti visuomenės, grupių ir individų santykį su teise, kaip socialiniu institutu, santykį su teisės sistema ir jos struktūra, santykį su atskirais įstatymais ir kitais teisinės sistemos elementais (Šlapkauskas, 2004).

Teisinė socializacija – procesas, kuriama asmenybė internalizuoja teisingo elgesio modelius (Šlapkauskas, 2004).

Teisinis nihilizmas – visuomeninės politinės minties kryptis, neigianti socialinę ir asmeninę teisės vertę (Лазарев, 2000).

Teisinis švietimas – procesas, kurio metu visuomenei sudaromos galimybės įgyti teisinių žinių ir gebėjimų, supažindinant asmenis su galiojančiu teisiniu reguliavimu ir veikiančia teisine sistema, pagrindinėmis žmogaus teisėmis, laisvėmis ir pareigomis, jų gynimo būdais (Visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programa, 2008).

Teisinis ugdymas – tai sistemingas, teigiamas poveikis teisinei sąmonei kaip pradiniam teisinės kultūros elementui (Tidikis, 2003).

Ugdymas – visuomeninės – istorinės patirties jaunajai kartai perdavimas, siekiant parengti ją gyvenimui ir darbui (Rajeckas, 2004).

---

¹ Pragmatizmas (2003). *Tarptautinių žodžių žodynas* (p.595). Vilnius: Alma littera.

Magistro darbo struktūra. Šis magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (142 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 22 lentelės, 14 paveikslų. Prieduose pateikiama: vadovėlių turinio analizės matrica (1 priedas), anketos (2 priedas) ir interviu (3 priedas) pavyzdžiai, rekomendacijos teisinio ugdymo klausimais vaikams, tėvams (globėjams), pedagogams (4 priedas). Darbo apimtis – 70 psl.

1 skyrius. SOCIALIZACIJOS IR TEISINIO UGDYMO TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Socializacijos proceso ypatumai

Individas gyvena žmonių bendruomenėje, kur galioja įvairios normos bei taisyklės. Pasak Kvieskienės (2000), asmuo, siekdamas tapti pilnaverčiu visuomenės nariu, turi perimti tos aplinkos kultūros vertybes ir jomis vadovautis, t. y., socializuotis. Socializacija bei su ja susiję klausimai įvairiais aspektais buvo ir yra nagrinėjami Lietuvos (Jovaiša (1993), Leliūgienė (1997, 2003), Juodaitytė (2003), Kvieskienė (2000, 2005), Matulionis (2001), Luobikienė (2000), Pruskus (2004) ir kt.) ir užsienio (Broom ir kt., 1992), Berger (1995), Hopkins, Ainscow, West (1998), Giddens (2005) ir kt.) mokslininkų. Pastarieji socializacijos procesą apibūdina taip: „visuomeniškai vertingos asmenybės formavimas per kryptingą ugdymą ir aplinkos veiksnius“ (Jovaiša, 1993), „vaiko mokymasis gyventi visuomenėje“ (Berger, 1995), „individo įsijungimas į visuomenę, socialines grupes ir bendrijas, institutus, organizacijas, jų sukauptos patirties, socialinių vertybių ir normų perėmimas“ (Juodaitytė, 2003), „lėtas, nuolatinis, individualaus įprasto visuomenės mąstymo, vertybių, elgsenos perėmimas, siekiant sėkmingai įsilieti į visuomenės gyvenimą“ (Kvieskienė, 2005), „kūdikio tapimas nuovokia asmenybe, sugebančia elgtis taip, kaip priimtina jį supančioje kultūrinėje aplinkoje“ (Giddens, 2005). Autoriai, apibrėždami terminą „socializacija“, akcentuoja, jog šis procesas vyksta visą gyvenimą, ir individas pilnaverčiu visuomenės nariu tampa tik įsisavinęs visuomenės normas, dėsnius bei gyvenimo būdą.

Pabrėžtina tai, jog socializacijos procesas skirtingais amžiaus tarpsniais vyksta netolygiai. Aramavičiūtė, Martišauskienė (2004) itin didelį dėmesį skiria paauglio socializacijai. Autorių teigimu, intensyvios paauglio savojo „aš“ paieškos, vertybių įsisavinimo sunkumai, gali sąlygoti visuomenės normoms prieštaraujančio elgesio apraiškas. Leliūgienė (2003) pažymi, jog nepaisant nepakankamai išsivysčiusios asmenybės, paauglys sugeba priimti apgalvotus sprendimus, taigi gali teisiškai atsakyti už savo poelgius bei jų padarinius. Autorė čia pat pabrėžia, jog, atsižvelgiant į socialines – psichines raidos ypatybes, įstatymuose nepilnamečiams numatyta tik dalinė teisinė atsakomybė.

Kaip matyti, įprastos raidos paauglių socializacijos procesas yra sudėtingas. Galima daryti prielaidą, jog paauglių, turinčių intelekto sutrikimą, socializacija taip pat turi savų ypatumų. Anot Radzevičienės (2003), pagrindinis vaikų, turinčių proto negalę, bruožas – kognityvinių procesų nepakankamas funkcionavimas. Vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, kaip pažymi Galkienė (2005), sunku neįprastose situacijose pasirinkti tinkamus elgsenos modelius, prisitaikyti ir veikti pakitusių sąlygomis. Reikia pažymėti, jog vaikams, stokojantiems socialinių įgūdžių, kyla problemų sąveikaujant su žmonėmis, jie lengviau

pasiduoda neigiamai įtakai, negeba jai pasipriešinti, todėl gali būti įtraukti į nusikalstamą veiką. Vaikai, turintys intelekto sutrikimą, kaip ir kiti visuomenės nariai, turi savo poreikių. Ruškus (2000) svarbiomis laiko tokias vaiko, turinčio negalę, socialines reikmes:

- priklausymas bendruomenei,
- nuolatiniai įvairūs socialiniai kontaktai ir draugystė,
- šeimos, specialistų ir bendruomenės partnerystė,
- visiškas žmogaus teisių įgyvendinimas,
- galimybės atlikti įvairius socialinius ir profesinius vaidmenis,
- priklausomybės nuo kitų žmonių mažinimas.

Ruškaus (2002) įsitikinimu, asmenybės likimą lemia ne pats sutrikimas, o socialinės jo negalės pasekmės. Vaicekauskienė (2005), įvertindama socialinės patirties svarbą, vaikų, turinčių proto negalę, socializaciją laiko prioritetine specialiojo ugdymo sistemos sritimi. Suteikti gyvenimiškųjų įgūdžių asmenims, turintiems intelekto sutrikimą, yra itin svarbu, kad bendruomenėje jie galėtų gyventi ir dirbti kaip pilnateisiai piliečiai (Sutrikusio intelekto asmenų teisės, 2005). Vaikų, atsidūrusių negalės situacijoje, socializavimo(si) procesas yra daugialypis, apimantis: specialųjį ugdymą bei švietimą; užimtumą darbo rinkoje, socialinę apsaugą ir materialinę paramą, dalyvavimą šeimyniniame gyvenime, galimybę ilsėtis ir sportuoti bei dalyvauti kultūrinėje veikloje kartu su kitais visuomenės nariais (Sutrikusio intelekto asmenų teisės Lietuvoje, 2005).

Žmogus yra sociali būtybė, tad įvairūs aplinkos veiksniai turi įtakos jo tapimui asmenybe. Juodaitytės (2003) teigimu, individo socializacijos procesus visuomenėje veikia ir juos nukreipia įvairūs žmonės bei socialinės struktūros. Autorė juos vadina socializacijos agentais. Tai – šeima, mokykla, bendraamžiai, masinės informacijos priemonės ir kita. Šlapkauskas (2004) nurodo, jog teisė taip pat dalyvauja individo socializacijoje. Galima numanyti, jog minėti socializacijos agentai skirtingai veikia vaiko, kaip asmenybės, raidą. Pasak Kvieskienės (2005), vieni jų turi tik trumpalaikį poveikį, o kiti – tikslingai bei nuosekliai formuoja asmenybę. Šeima – tai pirmoji socialinė institucija, į kurią patenka vaikas. Navaičio (2001) nuomone, šeimoje vaikas įgyja esminių socialinių žinių, susiformuoja įgūdžius bei gebėjimus, perima vertybes ir idealus, taisykles ir normas, būtinas gyventi jį supančioje bendruomenėje. Autorius tvirtina, jog šeima – svarbiausias veiksnys, kuris lemia vaiko tapimą asmenybe. Šlapkauskas (2004), Kvieskienė (2005), kritiškai vertina šeimos vaidmenį vaiko socializacijos procese, ir teigia, jog pastaroji gali būti net žalinga. Autoriai skiria tokius socialinės deprivacijos šeimoje veiksnius: tėvų atsakomybės už savo vaikus sumažėjimas, šeimų ekonominės problemos, tėvų suteikiamos informacijos apie destruktinių reiškinių neigiamą poveikį augančiam vaikui stoka.

Remiantis autorių išvalgomis, bei praktiniais pastebėjimais galima teigti, kad pirminė socializacijos institucija – šeima, kaip lemiamas asmenybės formavimo veiksnys, ne visuomet kokybiškai atlieka savo funkcijas. Sulaukęs mokyklinio amžiaus vaikas patenka į ugdymo įstaigą. Taigi šeimoje pradėtas vaiko socializacijos procesas tęsiamas mokykloje. Richardsonas (1996) mokyklą traktuoja kaip bendruomenę, sudarytą iš sąlygiškai nepažįstamų žmonių. Tad reikalingas bendras darbas, siekiant sukurti mechanizmą, ginantį ir puoselėjantį kiekvieno asmens laisvę ir saviraišką. Hopkins ir kt. (1998) pabrėžia mokyklos, kaip institucijos, universalumą. Autorių manymu, mokykloje vaikams sudaromos galimybės sistemingai susipažinti su visomis sritimis: pasaulio fizine ir biologine sistema, vertybių ir pažiūrų sistemomis, komunikacijos sistemomis, socialinėmis, politinėmis ir ekonominėmis sistemomis, sudarančiomis pasaulio pagrindą. Ruškus (2000) mokyklinę socializaciją apibrėžia kaip „visuminį vaiko paruošimą gyvenimui, <...> asmenybės vystymą(si), nukreiptą į individualybės formavimą visuomenei ir visuomenėje per mokymo(si) procesą.“ Barkauskaitės (2001) teigimu, mokykloje vaikas tarsi „įvedamas“ į informacijos sistemą, socialinių, dvasinių vertybių pasaulį, kur sudaromos sąlygos įgyti vertybinius pagrindus bei „internalizuoti savo socialinių siekių ir elgesio sistemą sąveikaujant su aplinka“. Šapelytė (2002) daro prielaidą, jog nuo mokyklinės socializacijos kokybės priklausys tolesnė socialinė individo kompetencija. Šlapkauskas (2004) nurodo esminį mokyklos ir šeimos skirtumą: ugdymo įstaigoje santykis su vaiku grindžiamas remiantis tikrosiomis jo savybėmis, nebūdingas išankstinis išskirtinumo pripažinimas. Autorius įsitikinęs, jog būtent mokykloje formuojamas vaiko savęs (savo paties, savo gebėjimų, bruožų ir padėties tarp kitų žmonių) vertinimas, kuris dažniausiai išlieka visą gyvenimą. Kviesskienė (2005) mokyklą laiko viena svarbiausių vaiko socializacijos institucijų. Pažymima, jog jei mokykla padės mokiniams geriau įsisąmoninti savo socialinę patirtį, įgyti žinių, tuomet ateityje piliečiams bus lengviau adaptuotis visuomenėje. Remiantis šiais faktais, galima daryti prielaidą, jog būtent ugdymo institucijoms tenka svarbiausias vaidmuo perduodant jaunajai kartai teigiamas gyvenimo vertybes ir normas, formuojant įgūdžius, reikalingus tam, kad vaikai suvoktų visuomenės gyvenimo procesus bei juose dalyvautų.

Kaip jau minėta, teisė taip pat turi įtakos individo socializacijai. Šlapkauskas (2004) išvelgia ydingą sąvokos „teisė“ interpretavimą. Dažnai vyrauja nuomonė, jog su teise susiduriama tik nusikaltus ar tapus nusikaltimo auka, susidūrus su teisėsaugos institucijomis. Tačiau žmonės nuolat tampa teisinių santykių dalyviais (bendrauja gatvėje, viešajame transporte, parduotuvėje, darbe ir kt.) Čia išryškėja teisės socialinė paskirtis. Šlapkausko (2004), Vaišvilos (2004), Fagan ir Tyler (2005) teigimu, teisinės socializacijos procesas – tai stimulus keisti vertybines nuostatas ir teisės suvokimą.

Galinaitytė (2001) akcentuoja praktinės veiklos įtaką individo teisinei socializacijai. Autorės manymu, kiekviena praktinės veiklos rūšis (profesinė-gamybinė, kultūrinė-pažintinė, politinė, rekreacinė-buitinė, vertybinė-orientacinė) ir forma turi savo socialinį turinį, kuris ir sudaro sąlygas formuoti atitinkamas asmenybės orientacijas, pažiūras, elgesio nuostatas. Remiantis šiais pastebėjimais, ugdymo turinį galima traktuoti kaip vieną iš teisės žinių šaltinių.

Apibendrinant socializacijos ypatumus galima teigti, jog šis procesas – tai asmenybės formavimo pagrindas, kai įsisavinamos visuomenės normos, vertybės ir elgesio pavyzdžiai. Teisinė socializacija – tai bendrosios socializacijos dalis, kurios metu asmeniui diegiami teisėto elgesio įgūdžiai. Pabrėžtinai ugdymo įstaigos, kaip palankios terpės socialinei vaiko raidai, vaidmuo.

1.2. Teisinis ugdymas

Mokymosi visą gyvenime memorandume (2001) pažymima, kad pagrindinė vertybė nuolat kintančioje (žinių) visuomenėje – žmogaus gebėjimas žinias taikyti protingai ir veiksmingai. Ypatingą reikšmę įgyja asmens gebėjimas susiorientuoti sudėtingose situacijose, suvokti ir teisingai vertinti vykstančius procesus, t. y. kritiškai mąstyti. Mokykla, ugdanti demokratinės visuomenės nari, turėtų būti orientuota ne tik į mokslo žinių suteikimą, bet ir į naudingos informacijos suaugusio žmogaus gyvenime sklaidą, kritinio mąstymo gebėjimų ugdymą.

LR Švietimo įstatyme (2003) deklaruojama, jog švietimo sistemoje pagrindiniai žinių įgijimo šaltiniai yra formalusis švietimas, neformalusis švietimas bei savišvieta. Formalųjį moksleivių švietimą vykdo švietimo įstaigos. Formaliojo švietimo tikslas – laiduojant darnią asmens dvasinių ir fizinių galių plėtotę, išugdyti aktyvų, savarankišką, atsakingą, sociokultūrinio raštingumo, būtino sėkmingai socialinei integracijai ir tolesniam mokymuisi, pagrindus įgijusį moksleivį (Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai, 2003).

Bitinas (2002), suvokdamas, jog modernioje visuomenėje mokykla nepajėgi prisiimti atsakomybės už visas funkcijas, teigia, jog švietimo sistema turėtų sudaryti sąlygas įgyti dalykinių ir socialinių žinių ne tik formaliojo ugdymo sistemoje, bet ir neformaliojo ugdymo keliu. Neformaliojo ugdymo sąvoka apibrėžiama įvairiuose švietimą reglamentuojančiuose dokumentuose: Lietuvos Respublikos Švietimo įstatyme (2003), Neformaliojo vaikų švietimo koncepcijoje (2005), Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatyme (2005). Nors minėtuose teisės aktuose nevysiškai vienodai nusakoma neformaliojo ugdymo paskirtis, tačiau pabrėžiama tai, jog pastarasis itin svarbus sąmoningos, atsakingos bei kritiškai mąstančios asmenybės formavimui.

Dapkienės (2002) manymu, įvairi popamokinė veikla sudaro sąlygas socialinių įgūdžių ugdymui. Pabrėžtinai šios veiklos reikšmingumas vidutiniame mokykliniame amžiuje (paauglystėje), nes būtent šiuo metu vaikas stengiasi įtvirtinti savo, kaip visuomenės nario, statusą. Reikia pažymėti, jog vykdant neformalųjį švietimą, ypač reikšmingas prieinamumo principas. Popamokinė veikla turėtų būti užtikrinta visų socialinių sluoksnių vaikams, taip pat turintiems raidos sutrikimų, o ypač tiems, kurie po pamokų patenka į ugdymuisi nepalankią, asocialią aplinką (Bruzgelevičienė, 2001).

Galima daryti išvadą, kad formalusis švietimas turėtų suteikti jauniems žmonėms žinių ir įgūdžių, reikalingų tolimesnei profesinei karjerai, tuo tarpu neformaliojo švietimo metodų pagalba vaikai ir jaunimas turėtų įgyti kompetencijų, reikalingų jų socializacijai ir gebėjimui savarankiškai kurti savo gyvenimą. Taigi formalusis ir neformalusis švietimas tarsi vienas kitą

papildo. Nors suvokiama, jog švietimo paskirtis – suteikti žinių ir įgūdžių, reikalingų sąmoningos asmenybės, piliečio ugdymui, visgi kyla diskusijų, kam turėtų būti teikiamas prioritetas: mokslo žinių įsiminimui ar gebėjimui žinias panaudoti sprendžiant įvairias problemas, kritiškai mąstyti. Pedagogikos teorijoje ir praktikoje skiriamos dvi ugdymo kryptys: 1) liberalioji, pabrėžianti plataus humanitarinio, bendrojo kultūrinio išsilavinimo svarbą, ir 2) pragmatinė (Pragmatizmas – [gr. pragma — darbas, veiksmas] (Pragmatizmas (2003), Tarptautinių žodžių žodynas), pasak Peirce (2000), daugiau į praktinio gyvenimo reikmes, konkurencijos, efektyvumo reikalavimus, darbo ir profesinės veiklos poreikius sutelkta ugdymo kryptis. Pastaroji, atrodo, ima vyrėti šiandieninės Europos švietimo politikoje (Bitinas, 2000). Edukologai laikosi nuostatos, jog ugdymo turinyje visgi turėtų būti pasiekta tam tikra pusiausvyra. Rado (2003) tai įvardija kaip pagrindinę ugdymo turinio kokybės problemą.

Ugdymo turinyje turėtų vyrėti tokios žinios, gebėjimai, kuriuos moksleiviai galėtų taikyti sprenddami ne tik mokymosi, bet ir kitus gyvenimo bei veiklos uždavinius. Bitino (2002) nuomone, mokyklos paskirtis – suteikti keturias pagrindines kompetencijas: dalykinių žinių, praktinių ir protinės veiklos gebėjimų bei vertybinių orientacijų. Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose (2003) pabrėžiama, kad mokykla turėtų padėti įgyti mokymosi kompetenciją: mokytis mąstyti ir perteikti žinias įvairioms gyvenimui ir veiklai būtinoms sritims. Ruškus (2001), Hallahan, Kauffman (2003) akcentuoja, jog svarbiausias specialiojo ugdymo įstaigų uždavinys yra ne tiek kognityvinis vaiko, turinčio intelekto sutrikimą, lavinimas, kiek kompleksinis jo rengimas savarankiškam gyvenimui, intensyvus socialinei adaptacijai reikalingų įgūdžių formavimas.

Jovaiša (2003) pabrėžia, jog būtina siekti ugdymo kompleksiskumo principo. Greta tam tikra prasme įteisintų ir sąlygiškai savarankiškų ugdymo krypčių (religinis, dorinis, pilietinis, estetinis, gamtosauginis, lytinis ugdymas, teigiamos požiūrio į mokymąsi ugdymas) mokyklai siūloma gerinti įvairias prevencinio auklėjimo kryptis: mokinių karinį rengimą, sveikos gyvensenos įgūdžių formavimą, profesinį orientavimą, telkti dėmesį į jų savimonės sklaidą ir saviauklą. Tuo tarpu Bitino (2004) įsitikinimu, ugdymo (formaliojo ir neformaliojo) procese visų pirma auklėja nagrinėjamos informacijos turinys. Taigi vertybių įsisavinimui nebūtinai atskiros (specialios) ugdymo kryptys. Įrodomąją žinių jėgą, kaip teigia autorius, ypač sustiprina perteikiamų žinių ryšys su artimiausia aplinka, mokinių patirtimi, taip pat pagrindinių tendencijų ir prieštaravimų, vertybinių orientacijų išryškėjimas.

Nors oficialiai deklaruojama, jog ugdymo įstaigoje turi būti suteikiama tokių žinių, kurios būtų naudingos ir gyvenime, tačiau realybė atspindi kiek kitokią situaciją. 1996 – 2001 metais 29 pasaulio šalyse vykusių tarptautinių lyginamųjų tyrimų duomenų analizė atskleidė žemą Lietuvos paauglių gebėjimą analizuoti ir interpretuoti informaciją – Lietuvos paauglių kritinio

mąstymo kompetencija gerokai atsilieka nuo to paties amžiaus paauglių kompetencijos lygio kitose šalyse. Lietuvos jaunuolių žinios apie visuomenę yra kur kas gilesnės palyginus su jų gebėjimu suvokti (priimti, analizuoti, interpretuoti ir pan.) informaciją. Kitaip tariant, moksleiviai daugiau žino, nei geba kritiškai mąstyti. (Zaleckienė, 2002).

Mokomojo dalyko turinyje esančių vertybių vaikai savarankiškai įsisavinti nepajėgs jau vien dėl tos priežasties, jog ugdymas – tai mokytojo ir mokinio sąveika. Todėl šiame procese itin svarbus mokytojo vaidmuo. Bitino (2004) nuomone, dalyko mokytojas suvokia, kad jo pareiga teikti mokiniams visų pirma tas vertybes, kurios integruojamos į jo dėstomo dalyko turinį. Todėl iškyla vertybių sistemingumo problema: vienas vertybes mokytojai nuolat kartoja, tuo tarpu kitos visiškai neakcentuojamos, nes nėra integruotos į mokomąjį dalyką.

Vaicekauskienė (2005) socialinių įgūdžių ugdymo spragų išvelgia ir specialiojo ugdymo įstaigoje. Anot autorės, ugdant vaikus, turinčius proto negalią, labiau akcentuojama kognityvinių procesų plėtotė (mąstymo, kalbos, atminties ir pan.), sutrikimo korekcija, struktūruotas mokymas, tuo tarpu nepakankamai dėmesio skiriama socializacijos aspektams (specialiųjų poreikių vaikų sąveikai su aplinka, dėl kurios nepilnavertiškumo nesugebama įsitraukti į socialinės veiklos struktūras, nepasirengiama socialinei savirealizacijai ir savarankiškam gyvenimui). Be to, specialiosiose mokyklose vaikai, turintys intelekto sutrikimą, mokomi pagal programas, kuriose vyrauja didaktiniai mokomieji dalykai (matematika, skaitymas, rašymas ir kt.), o šiuos dalykus vaikai gali ribotai įsisavinti. Vaikų negalios poreikius atitinkančios lavinamosios veiklos (komunikacinės, orientacinės, darbinės ir kt.) mokyklos nepakankamai įtraukia į savo programas dėl specialistų kompetencijos stokos, skurdžios mokymo bazės.

Galima daryti išvadą, jog, siekiant mokinių, kaip piliečių sąmoningumo, būtina supažindinti juos su praktine teise, t.y. teise, su kuria susiduriama kasdieniame gyvenime, išsiaiškinti, kaip žmogus turi elgtis konkrečiose gyvenimo situacijose (pvz., perkant ar parduodant, nuomojant butą, darbo santykiuose, sudarant ar nutraukiant santuoką), kokias teises ir pareigas asmuo turi, kaip jomis tinkamai naudotis, kur kreiptis teisių pažeidimo atveju, kaip netapti nusikaltimo auka ir pan. Daug dėmesio žmogaus teisių problematikai skiria oficialūs švietimo dokumentai, pavyzdžiui, Lietuvos švietimo koncepcijoje (1992) teigiama, kad mokykloje vaikas turėtų susipažinti su pagrindinėmis demokratinės valstybės ir visuomenės piliečių teisėmis, pareigomis su piliečių galimybėmis dalyvauti demokratinės valstybės valdyme. Perrenoud (cit. Zaleckienė, 2002) įvardija „gero gyvenimo“ kompetencijas, kurios, pasak autoriaus, leidžia asmeniui priimti sprendimus nenumatytose gyvenimo situacijose ir pasimokyti iš jų:

- 1) mokėjimas išgyventi rinkos ekonomikoje, pačiam susirasti būstą, pradėti gyventi šeiminių gyvenimą, sudaryti sutartis, susijusias su vedybomis, draudimu, nuoma ir pan., ir jų laikytis;
- 2) gebėjimas investuoti ir veiksmingai naudoti savo išteklius, racionaliai priimti su prekėmis ir paslaugomis susijusią informaciją;
- 3) nuostata balsuoti ir prisiimti įsipareigojimus kitiems – bendruomenei, tautai, valstybei, tarptautinei bendrijai;
- 4) mokėjimas rasti „savo kelią“ švietimo sistemoje, gauti išsilavinimą ir įgyti profesiją;
- 5) mokėjimas apginti savo teises ir interesus naudojantis teisinėmis procedūromis, policijos veikla ir teismais.

Ugdymo įstaigoje mokiniams turėtų būti suteikiama ne tik dalykinių, bet ir teisės žinių. Taigi švietimo sistemoje yra vykdomas ir teisinis ugdymas. Teisinį ugdymą ir jo teikiamą naudą autoriai apibūdina nevisiškai tapačiai. Arbetman (1994) teisinį ugdymą vadina unikaliu turinio ir strategijos deriniu, kai mokiniai savarankiškai studijuoja informaciją apie teisę, teisinę sistemą, savo teises ir pareigas, taip skatinamas bendradarbiavimas, kritinis mąstymas. Švedas (2000) teigia, jog teisinis ugdymas – procesas, kurio metu ugdytiniai pratinasi gerbti įstatymus, visuomenės normas, kitų visuomenės narių teises ir teisėtus interesus, nesitaikstyti su asocialiais poelgiais, saugoti viešąją tvarką, tai yra viena iš pagrindinių priemonių, padedančių ugdyti teisiškai išprususius bei dorus piliečius, Tidikio (2003) nuomone, tai sistemingas, teigiamas poveikis teisinei sąmonei kaip pradiniam teisinės kultūros elementui. Kavanagh ir Chorak (2003) teigia, jog teisinio ugdymo metu jaunuoliams suteikiama praktinės teisės žinių, kurios padeda išspręsti teisines problemas ar jų išvengti. Bitino (2004), Vaišvilos (2004) pastebėjimu, teisinio ugdymo metu turėtų būti ne tik teikiama teisinė informacija apie teisėtą elgesį, bet ir ugdoma asmens valia, pasiryžimas teisėtai elgtis. Pekauskas (2008) pažymi, jog pagrindinis teisinio ugdymo tikslas – gebėjimas pasinaudoti teisės žiniomis konkrečioje situacijoje. Prakapas, Žilinskienė (2008) įvardija tokias teisinio ugdymo pozityvias puses: 1) tikslingai, kryptingai socializuoja individą, formuoja jo sugebėjimus atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis, elgtis pagal visuomenei priimtinius elgesio modelius tokiu būdu formuodamas asmenybę ir padėdamas jai prisitaikyti prie gyvenimo visuomenėje; 2) padeda susiformuoti teisėto elgesio įgūdžius.

Pekauskas (2008) skiria šiuos teisinio ugdymo struktūrinius elementus:

- teisės žinios (teisės aktai, teisės kategorijos, teisės šaltiniai, socialinės normos);
- teisės vertinimas (faktų supratimas ir konstravimas, teisinis vertinimas: teisėta ir neteisėta);

- teisės žinių praktinis įgyvendinimas (teisinės nuostatos, teisinio sprendimo suvokimas, gebėjimas teisiškai argumentuoti).

Autorius nurodo, kad formuojant teisinio ugdymo modelį, reikia remtis teisės sistemos struktūra. Pagrindinis teisės sistemos požymis, anot Vaišvilos (2004), yra teisės normų (šakų) įvairovės vienovė, kuri pasireiškia teisės sampratos ir teisinio reguliavimo tikslų (saugoti žmogaus teises) bendrumu. Teisės sistemą sudaro teisės šakos. Dalykinius piliečių santykius reguliuoja administracinė, baudžiamoji, civilinė, darbo ir konstitucinė teisė. Trumpai minėtas teisės šakas galima apibūdinti taip:

- administracinė teisė reglamentuoja valstybės valdymo visuomeninius santykius;
- baudžiamoji teisė draudžia tam tikras veikas kaip nusikalstamas ir už šių draudimų pažeidimą numato bausmes ar kitas poveikio priemones;
- civilinė teisė reguliuoja turtinius ir kai kuriuos neturtinius visuomeninius santykius bei šeimos santykius.
- darbo teisė nustato darbuotojo ir darbdavio santykius, taip pat kitus darbo santykius.
- konstitucinė teisė reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius (Vansevičius, 2000).

Nereikia manyti, jog teisinio ugdymo tikslas – mokytis įstatymus. Rowe (1994) teigimu, piliečiai neturi būti teisės specialistai, tačiau jie turi įgyti žinių ir gebėjimų, padedančių įgyvendinti teisės normas. Autorius skiria šiuos teisinio sąmoningumo elementus:

- 1) pagrindinių teisės savybių žinojimas (pvz., teisės susijusios su pareigomis),
- 2) esminių teisės sistemos elementų supratimas (pvz., kaip įgyvendinamas įstatymas ir kokios yra piliečių teisės į deramas teismines procedūras),
- 3) supratimas, kaip kuriami ir keičiami įstatymai, kokia yra demokratinių procesų esmė,
- 4) žinojimas, kad įstatymai yra pagrįsti vertybėmis ir įsitikinimais, kurių dalis piliečių gali ir nepripažinti,
- 5) suvokimas, kad įstatymas ne visada sutampa su teisingumu, ir gebėjimas būti kūrybiškai kritiškam įstatymo atžvilgiu,
- 6) žinojimas ir gebėjimas sužinoti, kada ir kaip ieškoti specialisto pagalbos ir patarimo.

Kyla diskusijų dėl to, kokią vietą teisinis ugdymas turėtų užimti mokyklų programose. Prokopčik (1998) teigimu, šiuo klausimu Europos Taryba turi dvi nuomones. Pirma, teisinis ugdymas turėtų būti savarankiška disciplina, kurios modelį sudaro specialiai parengti mokytojai, oficialiai tvarkaraštyje užfiksuotos pamokos, mokymo medžiaga, ir, esant galimybei, specialūs vadovėliai. Anot autoriaus, teisinio ugdymo, kaip savarankiško dalyko, įteisinimas turi tą

privalumą, kad mokiniai žinias apie žmogaus teises gauna sistemingai, taikant jų amžiui tinkamus metodus. Antrasis požiūris į teisės žinių suteikimą moksleiviams remiasi teisės žinių įtraukimu į kelis mokymo programos dalykus. Šio būdo privalumas yra tas, kad jis aiškiai rodo, jog žmogaus teisių kriterijus gali būti taikomas visur, kur sprendžiami etiniai žmonių, valstybių, piliečių ir valstybių tarpusavio santykių klausimai. Visgi daugiau šalininkų sulaukia pastarasis teisės žinių suteikimo modelis. Juolab, pasak Starkey (1996), tokios sąvokos kaip „teisingumas“, „atsakomybė“, „konfliktas“, „lygybė“, „laisvė“, nėra susietos su kokia nors disciplina ar amžiumi. Todėl nėra jokios pedagoginės priežasties apriboti jų studijas visuomenės mokslais ar bet kuria kita disciplina. Galimybės supažindinti vaikus su abstraktesnėmis žmogaus teisių sampratomis, reikalaujančiomis filosofinių, politinių ir teisinių sąvokų supratimo, atsiranda dėstant tokius dalykus kaip istorija, geografija, dorovinis ir religinis švietimas, kalba ir literatūra, ekonomika. Reikalingos žinios apie tai, kas gina mokinių interesus mokykloje, kaip kreiptis pagalbos į policiją, ko tikėtis iš valstybės įstaigų, kaip patekti pas vietinės valdžios atstovą ar parlamentarą ir pan. Taigi mokymo programoje praktiškai nėra tokios srities, į kurią nebūtų galima įterpti žmogaus teisių aspektą ar šis aspektas nebūtų naudingas.

Teisinis ugdymas, pasak Bitino (2004), yra integruotas į mokinių dorinio ir pilietinio ugdymo turinį. Prakapas, Žilinskienė (2008) pastebi, jog teisinis ugdymas glaudžiai susijęs su socialiniu, politiniu, ekonominiu ugdymu. Autoriai pripažįsta, jog teisiniam moksleivių ugdymui neskiriama pakankamai dėmesio. Švedas (2000) teigia, kad teisinis ugdymas, atsižvelgiant į vaikų amžiaus grupes (ikimokyklinio amžiaus, jaunesniojo mokyklinio, vidurinio mokyklinio ir vyresniojo mokyklinio amžiaus), turėtų būti diferencijuojamas, aiškinant vis sudėtingesnes kategorijas, plečiant apimtį. Autorius akcentuoja, jog ypač svarbu teisės žinių suteikti vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikams.

Prakapo ir Žilinskienės (2008) teigimu, teisinis ugdymas prasideda jau pradinėse klasėse. Čia mokiniams suteikiama pirmųjų teisės žinių pasaulio pažinimo, lietuvių kalbos, dorinio ugdymo pamokose. Šiose mokomosiose disciplinose taip pat ugdomas atsakomybės už savo poelgius suvokimas, vaiko teisių ir pareigų žinojimas bei supratimas. Vyresnėse klasėse teisinio ugdymo aspektas gerokai išplečiamas pamokinėje ir popamokinėje veikloje – klasės valandėlių, akcijų, forumų, tradicinių ir netradicinių renginių metu.

Kaffemanienė (1996), akcentuodama, jog vaikai, turintys specialiųjų poreikių, taip pat yra visuomenės nariai, išvelgia specialaus profilaktinio, korekcinio darbo ir teisės žinių suteikimo būtinybę specialiojoje mokykloje. Plačiau šią temą analizavo Kaffemanienė (1996), tačiau ir ši autorė rėmėsi rusų mokslininkų Замской (1976), Пузанов (1978), Лебединская ir kt. (1980, 1982, 1984), Запрягаев (1985) tyrimais apie teisinį ugdymą specialiojoje mokykloje. Kaffemanienės (1996) nuomone, specialiosios mokyklos mokinių teisinio ugdymo tikslas –

žmogaus ir piliečio ugdymas, teisės žinių, įsitikinimų ir elgesio vienovės – kaip socializacijos ir adaptacijos visuomenėje prielaidų – formavimas. Reikšmingi šie teisinio ugdymo uždaviniai:

- teisinis švietimas, moralės ir teisės žinių formavimas;
- moralaus ir teisėto elgesio įgūdžių formavimas;
- elgesio nukrypimų, galinčių sąlygoti nusikalstamumą, korekcija;
- nusikalstamumo prevencija;
- moksleivių atsakomybės už savo veiksmus ir poelgius ugdymas (Kaffemanienė, 1996).

Vienas iš svarbiausių teisinio ugdymo uždavinių – siekti, jog teisės ir dorovės normos taptų vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, elgesio regulatoriais. Elementarios teisės žinios padeda mokiniams geriau suvokti savo teises ir pareigas, išvengti konfliktinių situacijų, teisės pažeidimų, kurie dažnai įvykdomi dėl teisės normų nežinojimo.

Kaffemanienė (1996), atsižvelgdama į tai, jog vaikai, turintys intelekto sutrikimą, sugeba įsisavinti tik praktiškai, konkrečiai pateikiamus faktus, mano, jog teisinis ugdymas specialiojoje mokykloje galėtų būti vykdomas ir popamokinės veiklos metu. Siūloma remtis Dapkienės (1993) rekomenduojamomis užklasinio ugdymo formomis:

1. Žodinės renginių formos (kino filmų, knygų, straipsnių, televizijos laidų ir kt. aptarimas); etinis pokalbis, valandėlės, paskaita ir kt.
2. Vaizdinės formos (kino filmų, TV laidų stebėjimas, pavyzdžių demonstravimas).
3. Praktinės formos (teisės žinių, teisinės tematikos piešinių, plakatų konkursai, žaidimai, popietės, rytmečiai, šventės, vakarai, vakaronės (teminės, klausimų-atsakymų), viktorinų (teisės žinių, istorinės, žymių datų paminėjimo), ekskursijos.

Viena pagrindinių teisinio ugdymo formų – probleminių, realių ar įsivaizduojamų laisvo apsisprendimo reikalaujančių situacijų sudarymas, kuriose auklėtiniams reikėtų pasirinkti idėją ir ja grįsti savo elgesį, veiklą. Teisinio auklėjimo sistemoje panaudojamos ir situacijos, paremtos kitų, įsivaizduojamų asmenų patirtimi, pavyzdžiais iš grožinės literatūros ar publicistikos straipsnių (apie nusikaltimus, teismus ir pan.). Ši medžiaga pateikiama probleminių situacijų, kolizijų, juridinių kazusų forma; mokiniai ieško teisingo teisiniu požiūriu sprendimo, nagrinėja poelgių motyvus. Parinktoji tema (gamtosaugos teisiniai aspektai, atsakomybė už priešgaisrinių, eismo taisyklių, nesilaikymą, naudojimosi visuomeniniu transportu taisyklės ir kt.) turi atitikti mokinių išprusimo lygį.

Nors pagrindinis vaidmuo teisinio ugdymo procese tenka specialiosios mokyklos pedagogų kolektyvui (mokytojams, auklėtojams), tačiau kartais naudinga pasikviesti policijos ar prokuratūros darbuotojų pokalbių apie teisėtvarką ciklui: „Nusižengimas ir nusikaltimas“, „Baudžiamoji atsakomybė už dalyvavimą nusikaltime“, „Užpuolimas ir savigny“,

„Baudžiamoji atsakomybė už prievartavimą“ (berniukams); „Alkoholis ir nusikalstamumas“, „Atsakome į klausimus“ ir kt. Reikia akcentuoti tai, kad teikiamos teisės žinios turi būti suprantamos vaikams, turintiems intelekto sutrikimą. Labai svarbu, teikti tokią teisinę informaciją, kuri, Kaffemanienės (1996) teigimu, būtų susijusi su moksleivių gyvenimo patirtimi, pratintų sąmoningai vertinti savo poelgius. Priešingu atveju, autorės manymu, vaikams susidaro įspūdis, kad įstatymas reglamentuoja tik suaugusiesiems reikšmingus įvykius, tik suaugusiųjų veiklą.

Teisinis ugdymas daro teigiamą įtaką ir mokinių intelektiniams gebėjimams. Kaffemanienė (1996) pažymi, kad nagrinėjant dorovines, teisines situacijas, mokiniai skatinami lyginti, suprasti reiškinių, poelgio esmę, apibendrinti, sukonkretinti taisyklę analogiškoje ir naujoje situacijoje, vertinti poelgius, nustatyti priežasties-pasekmės ryšius, poelgių pasekmes, formuluoti išvadas. Norėtusi atkreipti dėmesį į tai, kad teisė – tai vienas iš tų dalykų, kurie neįeina į bendrąjį mokytojų rengimą. Nepaisant to, Kaffemanienė (1996) mano, jog būtinas nuolatinis teisės žinių atnaujinimas, domėjimasis šalies įstatymais, teisiniais socialinės rūpybos, vaikų globos aspektais, vaiko teisių apsaugos klausimais. Starkey (1996) teigimu, svarbu, kad mokytojai žinotų, kaip įstatymai ir tarptautinės sutartys puoselėja žmogaus teises. Autorius pabrėžia, jog teisės žinių negalima įsisavinti be tvirto ir nuoseklaus mokymo bei švietimo, grindžiamo žmogaus teisėmis, o tokio mokymo ir švietimo, kuris skatintų pagarbą žmogaus teisėms, negali būti, kol mokytojai negaus specialaus išsilavinimo. Kyla naujas uždavinys mokytojų rengimui. Naudinga, kad būsimieji mokytojai:

- būtų skatinami domėtis valstybės ir pasaulio įvykiais;
- būtų pasirengę identifikuoti ir kovoti su visomis diskriminacijos formomis mokykloje ir visuomenėje;
- būtų supažindinti su pagrindinėmis tarptautinėmis žmogaus teisių deklaracijomis ir konvencijomis;
- turėtų galimybę atnaujinti žinias ir išmokti naujų metodų savo tiesioginio darbo metu (Starkey, 1996).

Teisinio ugdymo veiksmingumas tai pat priklauso nuo kiekvieno mokytojo motyvacijos, sugebėjimų ir įgūdžių, nuo jo parengimo bei pasirengimo, teikiamos paramos. Starkey (1996) išvelgia grėsmę, jog dėl pastaraisiais metais keliamų vis didesnių reikalavimų, teisinis ugdymas pedagogų bus suvoktas ne kaip ruošimo gyventi demokratinėje visuomenėje svarbiausia dalis, o tik kaip dar viena laikina mada. Todėl, siekiant, kad mokiniai ir pedagogai suprastų pareigą gerbti žmogaus teises kasdieniniame gyvenime, laikytusi elgesio normų, reikia organizuoti specialius teisinio ugdymo kursus mokyklų vadovams, švietimo patarėjams, mokytojams, konsultantams.

Prokopčik (1998) teigimu, teisinis ugdymas turėtų būti ne pasyvus faktų įsiminimas, o aktyvus procesas. Vadinasi, žmogaus teisės reikia ne tik žinoti, jomis reikia tikėti, t. y. turėti emocinį santykį, bei siekti, kad jos būtų praktiškai įgyvendintos. Taigi teisinis ugdymas turėtų būti grindžiamas ne tik žiniomis, bet ir emocijomis, veiksmais. Žinias, pasak autorės, paprasta perduoti pamokų metu, naudojant vadovėlius ir kitas mokymo priemones. Tuo tarpu emocijas geriausiai skatina literatūra, menas, dainos, pasakojimai, mokinių kūryba, konkursai ir pan. Praktinė patirtis įgyjama įvairių veiklos programų metu.

Teisinis ugdymas yra sudėtingas ir svarbus procesas, kurio paskirtis – ne tik suteikti žinių apie teises, pareigas, bet ir suformuoti socialiai priimtino elgesio įgūdžius, kurie padėtų individui tapti sąmoningu demokratinės valstybės piliečiu. Teisės žinių suteikimas vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, yra aktuali problema. Nepaisant to, jog vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo poreikis yra itin ryškus, mokslinės diskusijos šia tema pastaruoju metu nėra.

2 skyrius. VIDUTINIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ NEŽYMUŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, TEISINIS UGDYMAS

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimas buvo atliekamas taikant kokybinius ir kiekybinius tyrimo metodus: specialiojo ugdymo vadovėlių turinio (*content*) analizė, anketinė apklausa, pusiau standartizuotas interviu. Toks metodų derinimas suteikė galimybę visapusiškai išanalizuoti nagrinėjamą problemą.

Pirmajame tyrimo etape, siekiant susipažinti su teisinio ugdymo specialiojoje mokykloje turiniu bei jį palyginti su teisinio ugdymo turiniu bendrojo lavinimo mokykloje, buvo naudotas turinio (*content*) analizės metodas. Analizuojant specialiojo ugdymo vadovėlius, remtasi Pekauskos (2008) sukonstruota duomenų rinkimo matrica (1 priedas). Vertinimo kriterijus – teisės žinios, reikšmingos teisinio išprusimo požiūriu. Lyginamoji kokybinė bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėlių analizė atlikta remiantis Pekauskos (2008) vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje tyrimu. Autorius išanalizavo 35 vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikams skirtus bendrojo lavinimo vadovėlius (matematikos – 12, lietuvių kalbos – 13, istorijos – 7, gamtos mokslų – 3 vadovėliai). Siekiant ištirti teisinio ugdymo turinį specialiojoje mokykloje, peržvelgta 20 vadovėlių, skirtų V – X klasių mokiniams, turintiems nežymų intelekto sutrikimą (matematikos – 6, lietuvių kalbos – 6, istorijos – 4, gamtos mokslų – 4 vadovėliai). Vadovėlių turinys analizuotas remiantis Pekauskos (2008) išskirtais vadovėlių turinio analizės kriterijais:

- pagal teisės šakas (administracinė, baudžiamoji, darbo, civilinė, konstitucinė, šeimos ir kt.),
- teisės informacijos pateikimo būdas (teisės žinios, teisės situacijos, teisės sprendimai)
- teisės ugdymo formos (žodinės, praktinės, vaizdinės).

Kadangi išanalizuotų specialiojo ir bendrojo ugdymo vadovėlių skaičius yra nevienodas, siekiant palyginti šiuose vadovėliuose esančias teisės kategorijas, remtasi tuo, kiek vidutiniškai vienam bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėliui tenka teisės kategorijų.

Antrajame tyrimo etape naudoti anketinės apklausos (pedagogų) ir interviu (mokinių) metodai. Remiantis Pekauskos (2008) vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje tyrimu, buvo sukonstruota pusiau uždaro tipo anketa pedagogams (2 priedas), kurią sudaro trys blokai:

- demografiniai duomenys apie respondentus (lytis, amžius, pedagoginio darbo stažas, veiklos sritis, kvalifikacinė kategorija),

- teisės žinių aspektas, kuriuo siekiama nustatyti pedagogų požiūrį į teisės žinias, jų svarbą,
- teisinio ugdymo aspektas, kuriuo tiriama, kaip specialiojo mokykloje vykdomas teisinis ugdymas,
- atvirojo tipo klausimas anketos pabaigoje sudaro galimybę tiriamiesiems išreikšti savo pastebėjimus bei pasiūlymus, susijusius su teisiniu ugdymu.

Pusiau struktūruotą interviu (3 priedas) sudaro keturi blokai:

- demografiniai tiriamųjų duomenys (lytis ir amžius),
- teisės žinių analizė, kuri atskleidžia mokinių teisės žinias ir jų kokybę,
- teisės žinių poreikis, kuriuo siekiama išsiaiškinti, kokių teisės žinių mokiniams reikia, ir dėl kokių priežasčių jos reikalingos,
- teisinis ugdymas, kuris atspindi realią teisinio ugdymo situaciją specialiojoje mokykloje, kurioje mokosi respondentai.

Teiginiai interviu sudarymui buvo atrenkami iš dokumentų, reglamentuojančių vaikų teises, pareigas, mokslinės ir metodinės literatūros šaltinių, taip pat remtasi magistro darbais, kuriuose nagrinėjami teisinio ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje aspektai. Interviu naudojamas tik kaip tyrimo instrumentas, duomenys apdorojami kiekybiniu būdu.

2.2. Respondentai

Tyrimo dalyvavo **228** respondentai: 132 mokiniai ir 96 pedagogai. Tyrimo imtį, naudojant mokinių anketinės apklausos metodą, sudarė 132 tiriamieji. Respondentai pasirinkti tikslinės atrankos būdu: vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikai, turintys nežymų intelekto sutrikimą. Pateikiama apklaustųjų demografinė charakteristika: tyrime dalyvavo 54 proc. vaikinių ir 46 proc. merginų. Tiriamieji pagal klases pasiskirstė taip (1 lentelė):

1 lentelė

Respondentų (mokinių) demografiniai duomenys (N=132)

Klasė	Lytis			
	Moteris		Vyras	
	N	%	N	%
V	12	60	8	40
VI	10	45,5	12	54,5
VII	8	47,1	9	52,9
VIII	12	42,9	9	57,1
IX	11	44	14	56
X	11	40,7	16	59,3

Kaip matyti, didesniąją dalį apklaustųjų sudaro vaikinai.

Tyrimo imtį, naudojant anketinės apklausos metodą, sudarė 96 pedagogai. Tiriamieji pasirinkti tikslinės atrankos būdu: pedagogai, ugdančys vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikus, turinčius nežymų intelekto sutrikimą; socialiniai pedagogai, teikiantys socialinę pedagoginę pagalbą vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikams, turintiems nežymų intelekto sutrikimą, specialiojo ugdymo įstaigų vadovai. 2 lentelėje pateikiama apklaustųjų demografinė charakteristika.

2 lentelė

Respondentų (pedagogų) demografiniai duomenys (N=96)

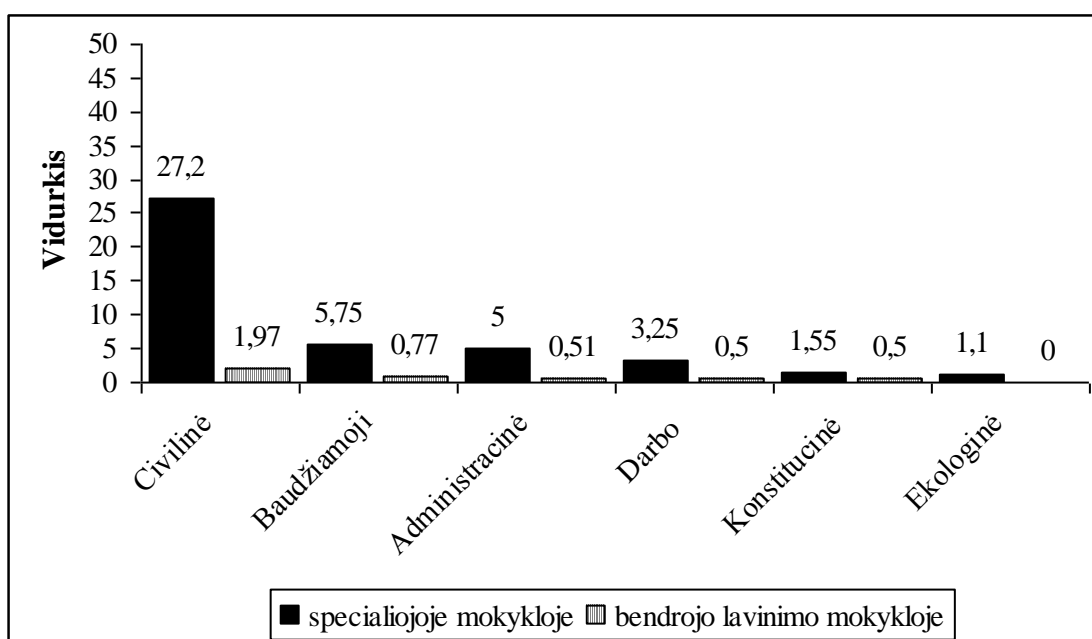
Demografinis blokas		N	%
Lytis	Moteris	86	89,6
	Vyras	10	10,4
Amžius	20-40 m.	24	25
	41-65 m.	71	74
	Daugiau nei 65 m.	1	1
Pedagoginio darbo stažas	Iki 10 m.	10	10,5
	11-15 m.	7	7,4
	16-20 m.	18	18,9
	21-25 m.	25	26,3
	26-30 m.	18	18,9
	31-35 m.	7	7,4
	36-40 m.	8	8,4
Veiklos sritis	41-45 m.	2	2,1
	Specialusis pedagogas	75	78,1
	Socialinis pedagogas	8	8,3
	Direktoriaus pavaduotojas ugdymui	2	2,1
	Auklėtojas	9	9,4
Kvalifikacinė kategorija	Mokytojas	2	2,1
	Mokytojas	23	24
	Vyr. mokytojas	54	56,2
	Mokytojas metodininkas	19	19,8

Apklausoje dominavo moterys, jos sudarė 89,6 proc., vyrai – 10,4 proc.. Daugiausia apklaustųjų buvo 41 – 65 metų amžiaus (74 proc.), 25 proc. sudarė 20 – 40 metų, tik 1 proc. 41 – 65 metų pedagogai. Tyrimo metu daugiausia buvo apklausta specialistų, turinčių 21 – 25 metų pedagoginio darbo stažą (26,3 proc.) ir įgijusių vyresniojo mokytojo kvalifikacinę kategoriją (56,2 proc.). Pagal veiklos sritį didžiąją dalį (78,1 proc.) sudarė specialieji pedagogai.

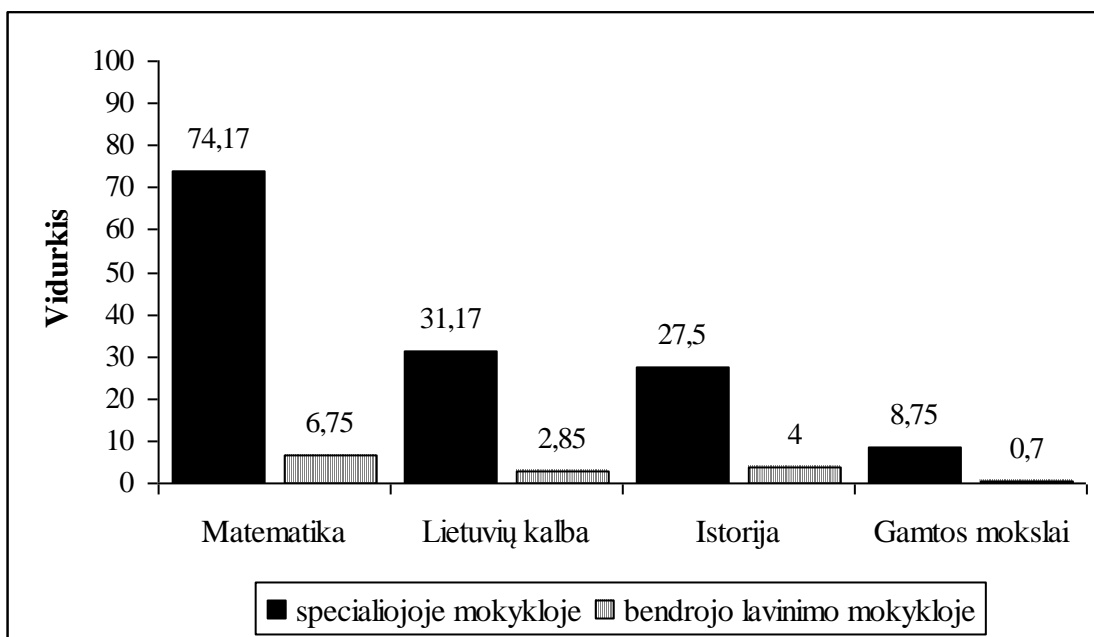
2.3. Vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą ir įprastos raidos vaikų teisinio ugdymo turinio lyginamoji analizė

Vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo ir specialiojoje mokykloje analizė parodė (1 pav.), jog bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėliuose pateiktos teisės žinios daugiausia orientuotos į civilinius teisinius santykius. Mokiniam, turintiems nežymų intelekto sutrikimą, skirtuose vadovėliuose pastarųjų pateikiama kur kas daugiau – vienam vadovėliui tenka 27,2 teisės kategorijos. Baudžiamosios, administracinės teisės šakų žinių konstruktyvų skaičius taip pat lenkia bendrojo lavinimo vadovėlius. Mokiniam, turintiems nežymų intelekto sutrikimą, priešingai nei įprastos raidos, suteikiama ir ekologinės teisės žinių.

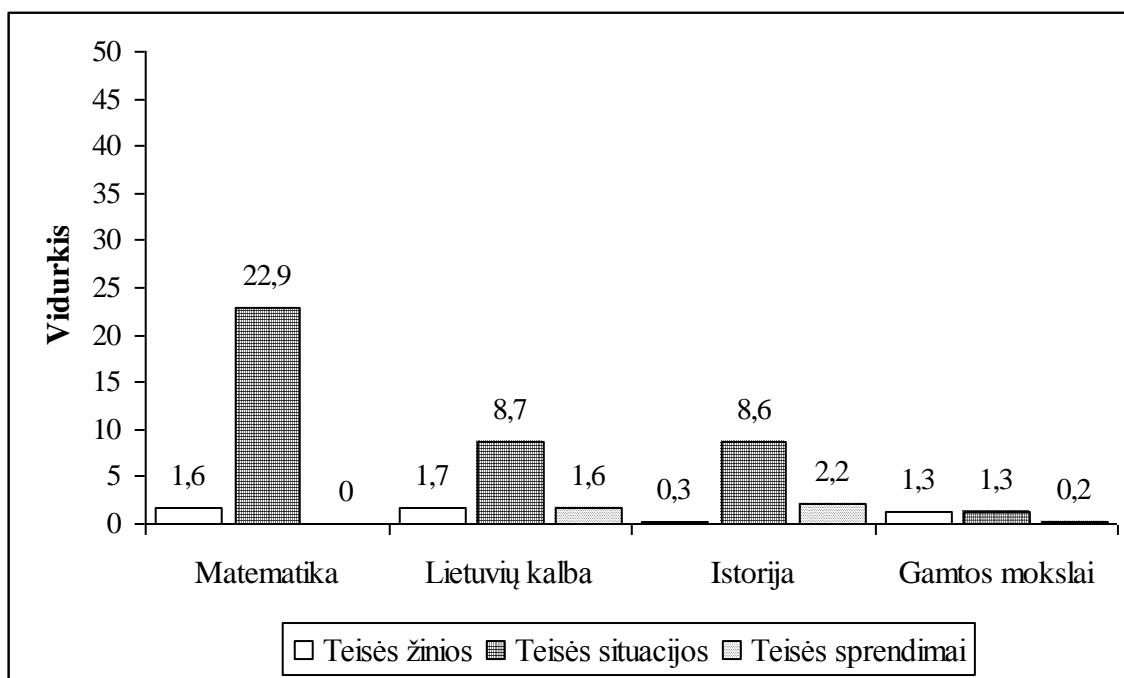
1 pav. Teisės kategorijų (pagal teisės šakas), aptiktų bendrojo ir specialiojo ugdymo V – X klasių vadovėliuose, vidurkis

Buvo tiriama, kokio mokomojo dalyko vadovėliuose labiausiai formuojamas teisės supratimas (2 pav.). Nustatyta, jog daugiausiai į teisės žinių suteikimą orientuojamasi matematikos vadovėliuose. Galima daryti prielaidą, jog tokį didelį teisės kategorijų specialiojo ugdymo vadovėliuose skaičių sąlygoja mokomosios medžiagos įtvirtinimui skirtų užduočių gausa.

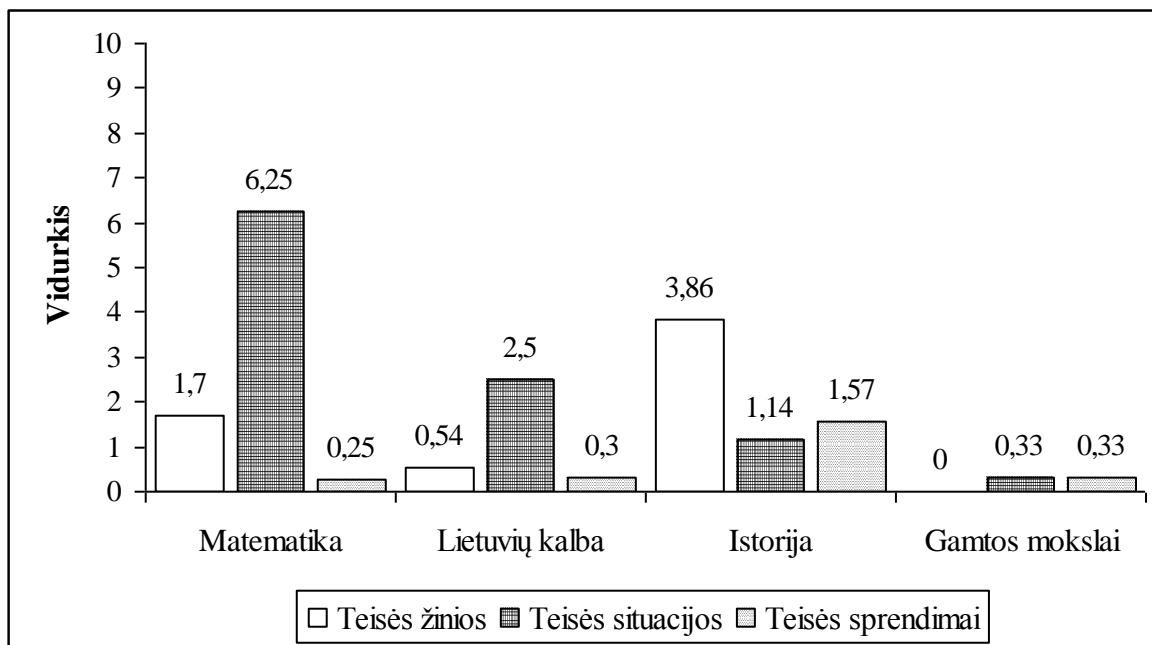
2 pav. Teisės kategorijų (pagal teisės šakas), aptiktų bendrojo ir specialiojo ugdymo V – X klasių mokomuosiuose dalykuose vidurkis

Specialiojo (3 pav.) ir bendrojo (4 pav.) ugdymo vadovėlių autoriai daugiausiai teisės informaciją pateikia tik teisės situacijomis. Mokiniai neskatinami kelti probleminių klausimų, diskutuoti. Formuojant teisės supratimą, pasak Pekauskio (2008), labai svarbu pateikti teisės žinių kompleksą: ne tik teorinę medžiagą ir teisės situacijas, bet ir teisingus sprendimus.

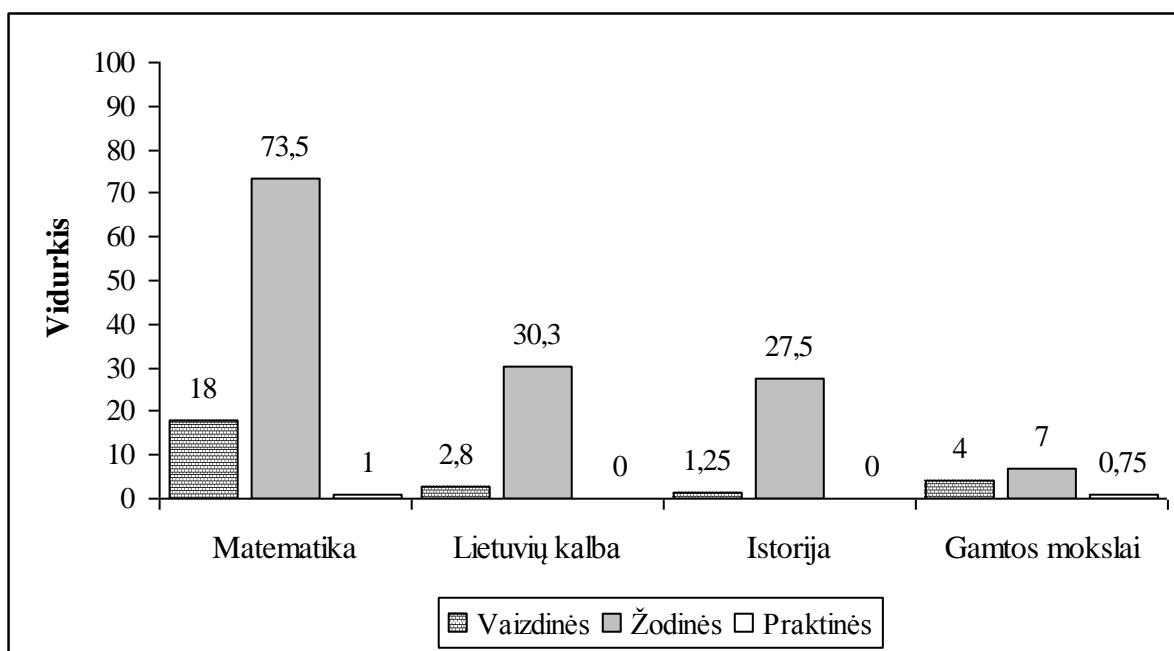
3 pav. Teisinis ugdymas specialiosios mokyklos V – X klasėse pagal mokomuosius dalykus (vidurkis)

Vadovėlių turinyje mažiausiai pateikta teisės sprendimų, daugiau – teorijos. Daugiausia rasta tik teisės situacijų, kurios, jei pateikiamos be teorijos ar analizės, anot Pekauskos (2008), neformuoja teisės klausimų supratimo.

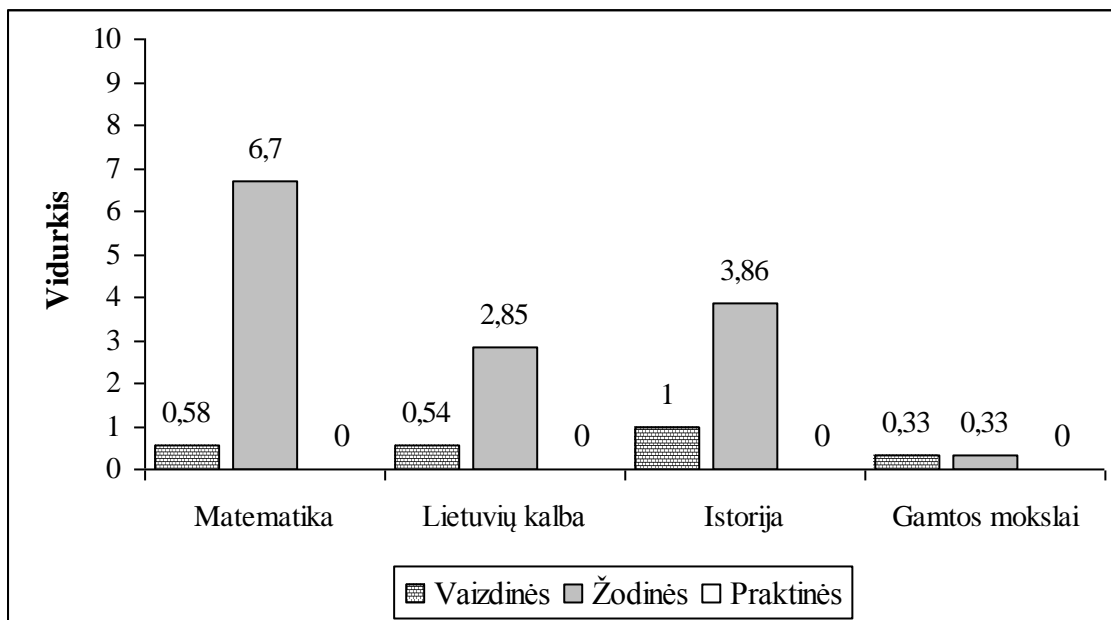
4 pav. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklos V – X klasėse pagal mokomuosius dalykus (vidurkis)

Autoriai vadovėliuose teisės kategorijas pateikia daugiausia žodinėmis formomis (5 ir 6 pav.).

5 pav. Teisės kategorijų pateikimo formos specialiojo ugdymo vadovėliuose (vidurkis)

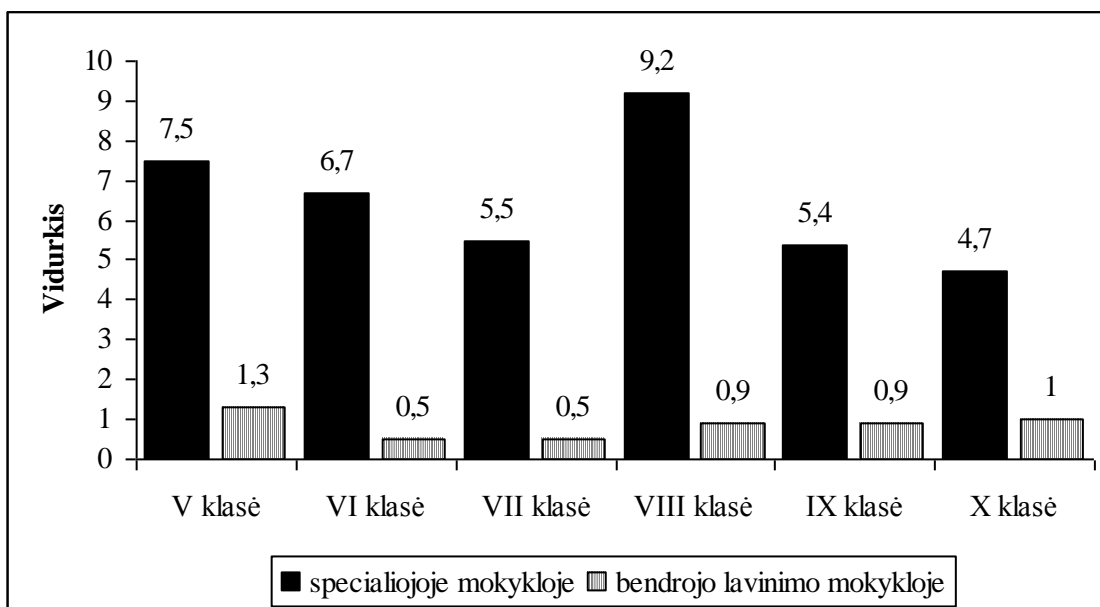
Kai vadovėlio tekstą iliustruoja paveikslėliai, tai labai pastiprina perteikiamas teorines žinias (Pekauskas, 2008). Elijošienė (2003) pabrėžia, jog vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, dėl jų mąstymo konkretumo, pojūčių, suvokimų netobulumo, dėmesio sutrikimų, mokymo vaizdumas yra itin svarbus: mokiniai vaizdinę informaciją įsisavina kur kas geriau nei žodinę.

6 pav. Teisės kategorijų pateikimo formos bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose (vidurkis)

Daugiausia teisės kategorijų pateikiama matematikos vadovėliuose, tai yra daugiausia uždaviniai apie pirkimą ir pardavimą (civilinė teisė). Šių teisinių situacijų pateikimas lavina vaikų supratimą apie pirkimo procesą, t. y. žinojimą, kad tik turėdamas tam tikrą sumą pinigų parduotuvėje gali nusipirkti norimą daiktą ir kad kiekvienas daiktas turi savo kainą. Tai netiesioginis civilinės teisės mokymas (Pekauskas, 2008). Pastebima, jog autoriai beveik nepateikia praktinių uždavinių, t. y. konkrečių užduočių, kurias išsprendus būtų galima susikurti tinkamo elgesio modelį.

Kuo aukštesnėje klasėje mokosi jaunuoliai, tuo daugiau jiems turėtų būti suteikiama teisės žinių, tačiau tyrimo duomenys atskleidžia kiek kitokią edukacinę situaciją (7 pav.). Stebimas teisės žinių pateikimo netolygumas tiek specialiojo, tiek bendrojo ugdymo vadovėliuose. Matomi gana ryškūs skirtumai tarp specialiojo ir bendrojo ugdymo vadovėliuose pateikiamų teisės kategorijų skaičiaus. Pozityvu tai, jog specialiojo ugdymo vadovėliuose teisės kategorijų rasta net keletą kartų daugiau nei bendrojo lavinimo vadovėliuose.

7 pav. Teisės kategorijų pasiskirstymas V – X klasių specialiojo ir bendrojo ugdymo vadovėliuose (vidurkis)

Apibendrinant galima teigti, jog V – X klasių bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėliuose nepakankamai dėmesio skiriama moksleivių teisiniam ugdymui: vadovėliuose stinga specialių skyrių, kuriuose būtų pateikiamos specialios teisės žinios. Specialiojoje mokykloje nėra dėstoma speciali disciplina, supažindinanti moksleivius su Lietuvos teisinės sistemos pagrindais ir su teisine atsakomybe, todėl vaikams nepakankamai ugdoma atsakomybė už savo poelgius, teisinė sąmonė ir kultūra. Vadovėliuose stinga mokymo vaizdumo. Nepaisant minėtų trūkumų, reikia akcentuoti, jog specialiojo ugdymo vadovėliuose sudaromos palankios galimybės teisės žinių formavimui, tačiau tam būtina viena sąlyga – tai, ar šie vadovėliai mokiniams taps teisės žinių šaltiniu, priklausys tik nuo pedagogų motyvacijos ir teisinio pasirengimo.

2.4. Vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinis ugdymas

2.4.1. Mokinių interviu rezultatų analizė

Sutrumpinimų reikšmės:

N – respondentų imtis

RN – ranginis numeris

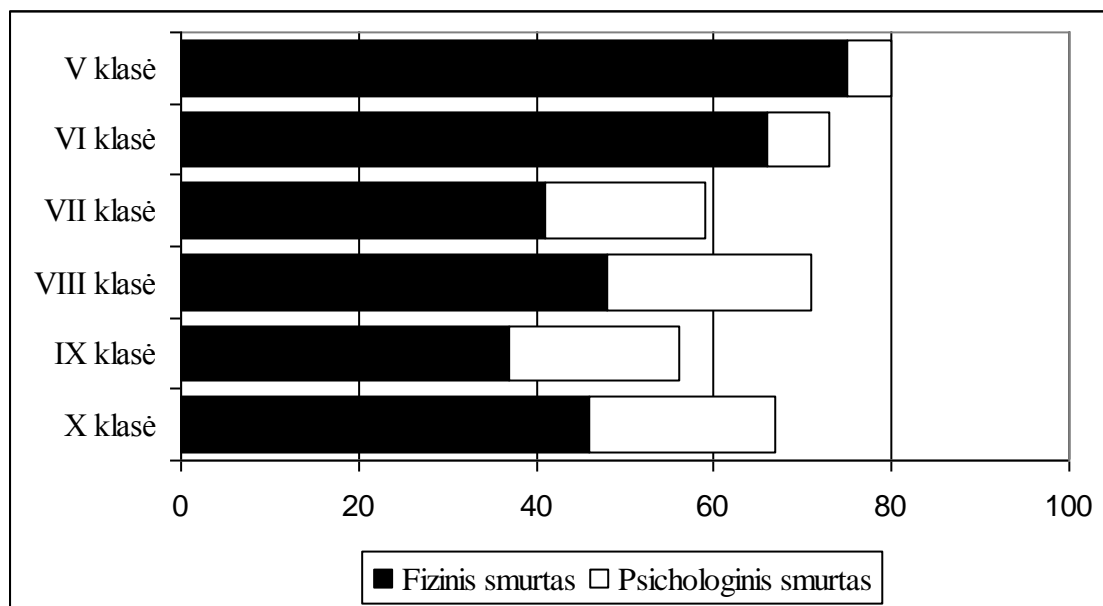
SN – standartinis nuokrypis (kuo skaičius arčiau nulio (0),

tuo respondentų nuomonė homogeniškesnė (vieningesnė),

kuo skaičius toliau nuo nulio (0), tuo nuomonė heterogeniškesnė (skirtingesnė)

V – vidurkis

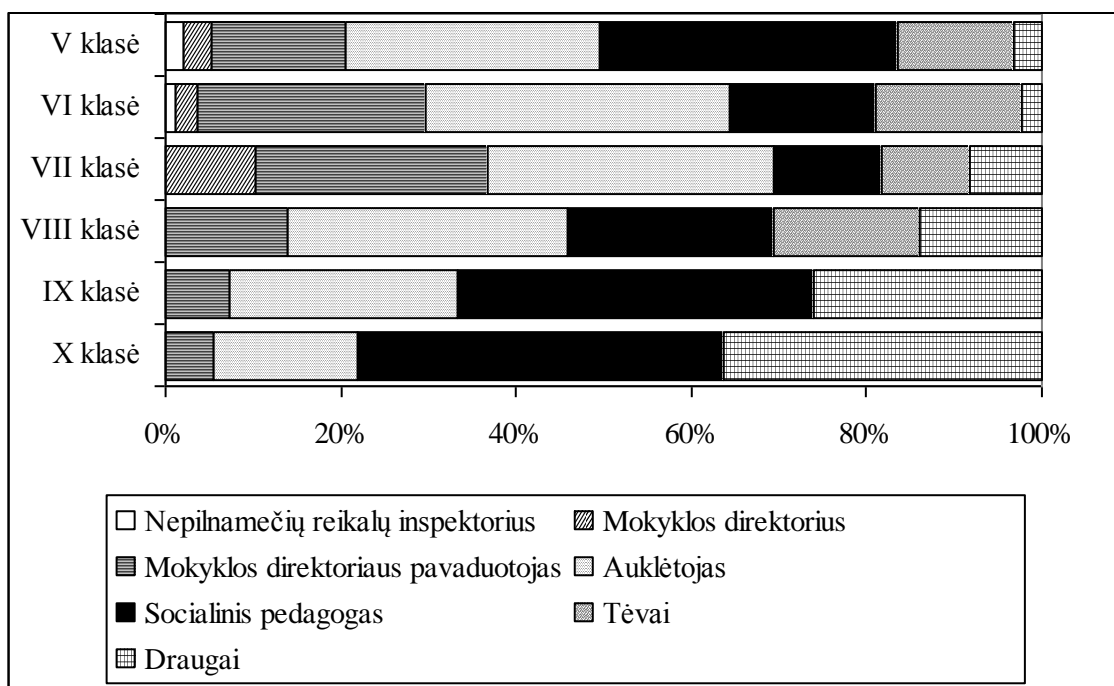
Teisės žinios mokiniui teikia įvairiapusę naudą: suteikia galimybę orientuotis socialiniame visuomenės gyvenime (turint žinių apie pagrindinius teisės aktus, yra kur kas paprasčiau apginti savo teises ir vykdyti pareigas), padeda išvengti konfliktinių situacijų, smurto apraiškų. Visuomenėje smurtas yra gana paplitęs reiškinys, naudodami smurtą, žmonės to nesuvokdami arba sąmoningai pažeidžia kito asmens teises į neliečiamumą. Valickas (2004) nurodo tris labiausiai paplitusias smurto formas: fizinis (stumdymas, mušimas, kankinimas, sužeidimas, nužudymas), seksualinis (priekabiavimas, prievartinis lytinis kontaktas, prievartinė prostitucija ir pan.), psichologinis (žeminimas, įžeidinėjimas, draudimas mokytis dirbti, ir pan.). Dažnas respondentas vienaip ar kitaip yra susidūręs su smurtiniu elgesiu (8 pav.). Smurtą patyrė daugiau vaikų (62 proc.), o merginų (35 proc.). Pasak Vaitkevičiaus (2005), mergaitės dažnai lieka pasyvios tyčiojimosi stebėtojos, todėl tiesiogiai savęs nepriskiria agresyvioms. Berniukai paprastai įsitraukia į aktyvaus priekabiautojo vaidmenį. Labiausiai paplitusi smurto forma – fizinis smurtas. Kaip matyti, psichologinis smurtavimas priklauso nuo mokinių amžiaus, vyresni mokiniai (ypač mergaitės) su tuo susiduria dažniau. Glew ir kt. (2000) pastebėjimu, berniukams dažniau būdingi fizinio, tiesioginio priekabiavimo būdai (stumdymas, mušimas ir pan.), o mergaitės dažniau naudoja ar pačios kenčia nuo netiesioginio, verbalinio priekabiavimo (apkalbos, ignoravimas). Bendrojo lavinimo mokyklose labiausiai paplitęs psichologinis smurtas. Zaborskio ir kt. (2005) tyrimų, atliktų 1994, 1998 ir 2002 m. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose, duomenimis, patyčias bent kartą yra patyrę apie 70 proc. mokinių. Galima daryti prielaidą, jog smurto mastas yra didesnis, nei nurodė respondentai. Bręstantys paaugliai kuklesni ir labiau gėdijasi, jei iš jų tyčiojamosi, todėl gali nepatvirtinti patirtų patyčių. Eslea ir kt. (cit. Vaitkevičius, 2005) tyrimo duomenys patvirtino, kad, vaikams paaugus, gėda prisipažinti apie patirtas patyčias.

8 pav. Mokinių patiriamo smurto formos, % (N=132)

Svarbu išsiaiškinti, kur glūdi smurto ištakos. Pasaulyje atliktų tyrimų duomenys rodo, jog pozityvi mokyklos aplinka skatina sveiką tausojančią elgesį: jei mokykloje nebus toleruojamos patyčios, jų skaičius sumažės ir pasekmės vaikams bus lengvesnės (Pušnik, 2003). Plaušinitienės ir Masiliauskienės (2009) tyrimo rezultatai liudija, kad vaikų smurto raiškai didelės įtakos turi ne tik vaikystėje patirtas smurtas (užgauliojimas, panieka ar prievartavimas), žemas savęs vertinimas, tačiau ir menkas dalyvavimas ugdymo įstaigoje priimant sprendimus, nesijautimas pilnaverčiais mokyklos bendruomenės nariais. Specialiosios mokyklos valdymo procese, pasak Ramanauskienės (2010), nevengiama neobjektyvaus pedagogų vertinimo, menkai bendradarbiaujama su mokinių tėvais, skiriamas nepakankamas dėmesys ugdymo kokybės užtikrinimui ir veiklos efektyvumui. Taigi šios sąlygos yra palankios tarpti ir vaikų, kaip lygiaverčių ugdymo proceso dalyvių, nepripažinimui, nuvertinimui, o tai yra kaip prielaida smurtinio elgesio formavimuisi.

Mokiniai, turėdami nepakankamai teisės žinių, ne visada gali būti pajėgūs savarankiškai išspręsti iškilusių problemų. Tad, ištikus nelaimei, svarbu kreiptis pagalbos. Vaikai labiausiai pasitiki socialiniu pedagogu (9 pav.).

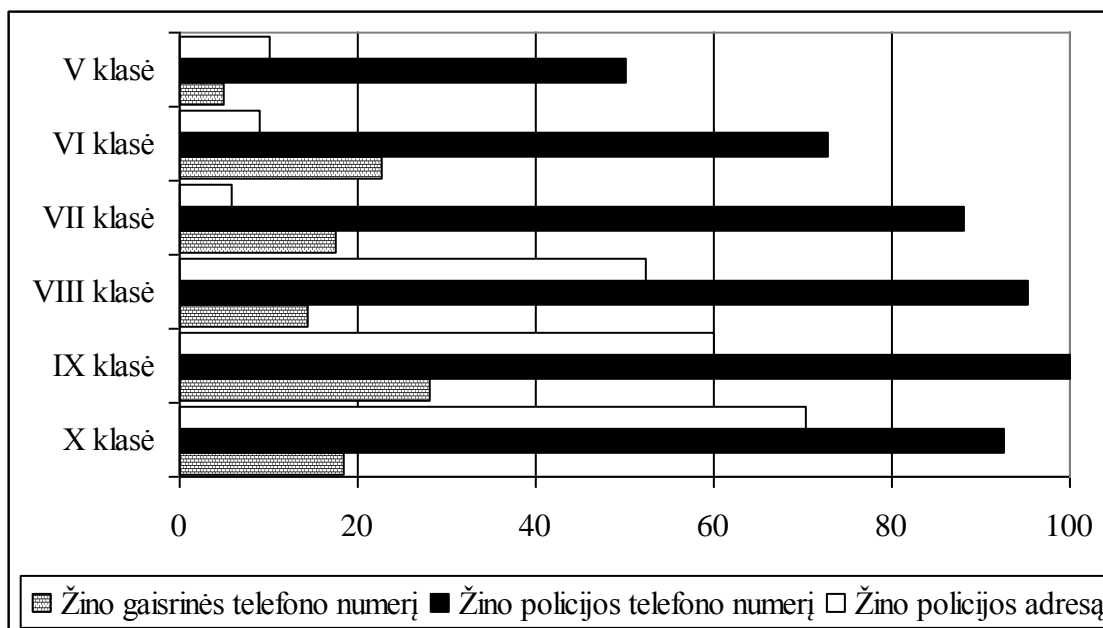
9 pav. Asmenys, į kuriuos mokiniai kreipėsi pagalbos, % (N=132)

Socialinis pedagogas mokykloje (Socialinio pedagogo pareiginė instrukcija, 2001) be kitų atliekamų funkcijų, kuruoja nusikaltimų prevenciją, atstovauja vaiko interesams. Merfeldaitės (2007) tyrimo duomenimis, pedagogai dėl mokinių elgesio problemų taip pat daugiausia kreipiasi į socialinį pedagogą. Galima daryti prielaidą, jog pedagogai pataria mokiniams kreiptis į socialinį pedagogą, kaip kompetentingą tos srities specialistą. 2 proc. V klasės mokinių ir 1 proc. VI klasės mokinių teko kreiptis ir į Nepilnamečių reikalų inspekciją, tad, galima numanyti, jog jie buvo susidūrę su gana rimtais sunkumais. Buvo ir tokių respondentų, kurie savo problemas linkę spręsti tik patys (jie niekur nesikreipė pagalbos). Tarp tokių dominuoja vaikinai (46,7 proc.). Grigutytė ir kt. (2008) smurto mokyklose paplitimo formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimo ataskaitoje teigia, kad Jaunimo mokyklų moksleiviai rečiau prievartos apraiškas laiko smurtu nei pagrindinių ir vidurinių mokyklų moksleiviai. Galima daryti prielaidą, jog moksleiviai, turintys intelekto sutrikimą, taip pat neviseškai adekvačiai suvokia smurtą ir jo žalą. Be to, tikėtina, kad su vyriškumo samprata siejamos kultūrinės vertybės skatina berniukus nepranešti kitiems žmonėms apie patirtas nuoskaudas. Tokiu būdu ribojami socialiniai ryšiai ir sąlygojamas uždurumas (Didžiokienė, Žemaitienė, 2005). Taigi smurtas išlieka latentiniu nusikaltimu, nes teisių pažeidimo nuslėpimas neleidžia vaikams suteikti tinkamos pagalbos. VIII – X klasių mokiniai sunkumus sprendžia naudodamiesi ir draugų patarimais. Pastebėtina, jog draugų vaidmuo ypač išauga VIII klasėje (kreipiasi 10 proc. mokinių), kai tuo tarpu VII klasėje draugais, kaip pagalbos šaltiniu, pasitiki tik 4 proc. respondentų. Vosylienės ir Putauskienės (2004), Vaitkevičiaus (2005) tyrimų duomenimis, patys

mokiniai linkę manyti, jog žalingus įpročius labiausiai įtakoja ne mama ar smalsumas (kaip neretai teigiama), o draugai. Stebina tai, jog nei vienas IX – X klasės mokinys, ištikus nelaimei, nesikreipė pagalbos į tėvus. Galima daryti prielaidą, jog nepakankamą pasitikėjimą tėvais sąlygoja ne itin glaudūs tarpusavio santykiai. Moksleivių apklausa apie žalingų įpročių paplitimą atskleidė, jog žalingiems įpročiams, paauglių nusikalstamumui turi įtakos ir bręstant išaugęs pasitikėjimas draugais bei mažėjantis pasitikėjimas tėvais. Tyrimu nustatyta, jog paauglystėje pasitikėjimas tėvu krenta nuo 73 iki 20,8 proc., motina - nuo 81,5 iki 22 proc. (Priklausomybės priežastis – ir menkas tėvų dėmesys, 2003). Galima daryti išvadą, jog nuo pasitikėjimu grįstų tarpusavio santykių priklauso ir smurto pasireiškimas: netoleravimas šį reiškinį slopina.

Ištikus nelaimei, ne visada šalia gali būti tėvai, pedagogai, tad mokiniams būtina turėti informacijos ir apie pagalbos tarnybas (žinoti gaisrinės, policijos telefono numerius, policijos adresą). Vaikai turi nepakankamai informacijos apie tai, kaip atsitikus nelaimei, pranešti atitinkamoms tarnyboms (10 pav.). 5 klasėje gaisrinės telefono numerį žino tik 5 proc. apklaustųjų, 6 klasėje šis skaičius išauga iki 23 proc., o po to palaipsniui mažėja, tik IX klasėje padidėja. Policijos telefono numerį žino tik pusė penktokų, tačiau vėliau šis skaičius auga, ir šį numerį IX klasėje žino visi mokiniai. Tačiau X klasėje žinančiųjų skaičius sumažėja.

10 pav. Mokinių žinios apie pagalbos tarnybas, % (N=132)

Snieškienės, Bumblauskaitės (2005) tyrimas apie globos įstaigoje augančių jaunuolių pasiruošimą savarankiškam gyvenimui, atskleidė, jog tik 75 proc. apklaustųjų žino greitosios pagalbos numerį. V, VI, VII klasių mokiniai, nelaimės atveju, nežinotų, kaip pasiekti policijos pareigūnus, nes tik 10 proc. penktokų, 9 proc. šeštokų ir 6 proc. septintokų žino artimiausios policijos įstaigos adresą. Tai rodo, jog tokio pobūdžio informacijos vaikams per mažai suteikia

ne tik tėvai, pedagogai, bet ir policijos pareigūnai, ugniagesiai nepakankamai atlieka savo funkcijas, vykdydami prevencinę veiklą.

Kaip jau minėta, viena iš smurtinio elgesio priežasčių yra ribotas supratimas apie žmogaus teises. Tyrimo duomenys rodo, jog didžioji dalis (96 proc.) mokinių nežino savo teisių (3 lentelė).

3 lentelė

Mokinių žinios apie teises ir pareigas, % (N=132)

Teisės	Tiriamųjų pasiskirstymas, %
Teisė į mokslą	2
Teisė turėti savo nuomonę	2
Nežinojo	96
Pareigos	Tiriamųjų pasiskirstymas, %
Mokytis	83
Padėti tėvams/mokytojams	4
Gerai elgtis	4
Nežinojo	9

Mokiniai, kalbėdami apie savo teises, mini pareigas: „teisė gerai elgtis“, „teisė klausyti tėvų/mokytojų“, „teisė tvarkyti kambarius“. Tai reiškia, jog vaikai nediferencijuoja sąvokų „teisė“ ir „pareiga“. Savo pareigas žino 91 proc. respondentų, dažniausiai mokiniai įvardija pareigą mokytis (83 proc.). Buvo tokių mokinių (9 proc.), kurie savo pareigų apskritai neįvardijo. Galima daryti prielaidą, jog tėvai, specialieji pedagogai dažniau primena mokiniams jų pareigas, todėl vaikai pastarąsias geriausiai ir žino. Vrubliauskaitės (2005) įsitikinimu, žmonės, turintys negalę, dažnai nė nenutuokia, kokias teises jie turi ir kaip jomis naudotis, nes aplinkiniai nesuteikia galimybės su jomis susipažinti. Šmidtaitės (2009) tyrimas atskleidė, jog bendrojo lavinimo mokyklos mokiniai geriau žino savo teises nei pareigas. Reikia pažymėti, jog įprastos raidos vaikai turi palankesnes sąlygas saviugdosi būdu gauti įvairių žinių (taip pat ir teisės). Tuo tarpu vaikui, turinčiam intelekto sutrikimą, kurio mąstymas pasižymi konkretumu, be tėvų, pedagogų pagalbos (paaiškinimo) gali būti keblu suvokti apibendrintą informaciją. Stebimas priežasties – pasekmės ryšys tarp teisių suvokimo bei socialinio pažeidžiamumo: teisių neišmanymas yra rizikos veiksnys, nes kyla jų pažeidimo, savo ir kito asmens atžvilgiu, grėsmė.

Tik tiksli teisinė informacija gali būti vertinga, tad labai svarbu žinoti, iš kokių šaltinių nepilnamečiai semiasi žinių apie nusikaltimus ir bausmes, kas juos sulaiko nuo teisės pažeidimų, taip pat svarbu išsiaiškinti, kokį vaidmenį teisės žinių suteikimo procese atlieka mokykla (4 lentelė). Mokiniai daugiausia teisės žinių mokiniai įgyja iš mokytojo pasakojimų ir pamokų metu. Tai pozityvus dalykas, tik svarbu, kad šis procesas būtų permanentinis (teisės žinių su lig aukštesne klase pedagogai turėtų suteikti vis daugiau). Reikia akcentuoti, kad tėvai vaikams nesuteikia teisės žinių. Grigutyte ir kt. (2008) išsiaiškino, kad tėvai labiau pabrėžia mokytojų

atsakomybę už smurto mokyklose mažinimą. Taigi galima daryti prielaidą, kad tėvai atsakomybę už savo vaikų teisinį raštingumą taip pat perduoda mokyklai. Mažai teisės žinių suteikia vadovėliai. Galima daryti prielaidą, jog pedagogai patys nesuvokia ir nepaaiškina vaikams vadovėliuose esančių teisės kategorijų. IX – X klasių mokiniai teigė, jog nemažai teisės žinių suteikia draugai. Tai kelia pavojų, nes, pasak Leliūgienės (2003), paauglys, gaudamas „teisinę informaciją“ iš bendraamžių, atsitiktinių asmenų, susidaro labai paviršutinišką ir neteisingą nuomonę apie nusikaltimą ir atsakomybę. Mokiniai nepakankamai teisės žinių įgyja iš žiniasklaidos. Masinės informacijos priemonės suteikia teisės žinių, tačiau, galima daryti prielaidą, jog šios žinios mokiniams, turintiems intelekto sutrikimą, nėra suprantamos. Kaffemanienės (1996) teigimu, jei vaikams pateikiama teisinė informacija, kuri nėra susijusi su jų gyvenimu, mokiniams susidaro įspūdis, kad įstatymai reglamentuoja tik suaugusiųjų veiklą. Masinės informacijos priemonėse pateikiama teisinė informacija galėtų būti puiki niša teisės žinių suteikimui. Žinoma, tai priklauso nuo tėvų ir pedagogų iniciatyvos, teisinio pasirengimo.

4 lentelė

Teisės žinių šaltiniai, % (N=132)

Informacijos šaltiniai	Tiriamųjų pasiskirstymas, % *						
	Klasės	V	VI	VII	VIII	IX	X
Vadovėliai		85	95,5	64,3	71,4	41,7	40,7
Mokytojo pasakojimai		90	100	100	100	88	85,2
Pamokos		95	81,8	87,5	95,2	76	74,1
Tėvai (globėjai)		75	54,5	82,4	85,7	68	44,4
Draugai		15	31,8	11,8	30	72	73,1
Žiniasklaida (spauda, radijas, televizija)		50	45,5	47,1	71,4	96	69,2

*respondentai pasirinko kelis atsakymų variantus, todėl atsakymų suma viršija 100 proc.

Pasak Kaffemanienės (1996), vienas pagrindinių teisinio ugdymo tikslų – rengti paauglius naujiems socialiniams vaidmenims, kuriuos jie turės atlikti ateityje kaip darbuotojai, šeimos nariai bei teisinių santykių dalyviai. Mokiniui, kaip būsimam darbo rinkos nariui, yra labai svarbios darbo teisės žinios. Tyrimu nustatyta, jog šios teisės šakos žinios yra ne tik nepakankamos, bet ir klaidingos (5 lentelė). 11 proc. mokinių neturi jokių darbo teisės žinių, net 57 proc. visų respondentų mano, jog darbo sutarties sudarymas apsiriboja žodiniu darbdavio ir būsimąjo darbuotojo susitarimu. Be to, 15 proc. mokinių teigė, kad galima dirbti ir nepasirašius darbo sutarties. Galima daryti prielaidą, kad vaikai artimiausioje aplinkoje susiduria su nelegaliu darbu, ir tai jiems daro neigiamą įtaką. Tik 17 proc. apklaustųjų žino, kad sudarant darbo sutartį reikalingas oficialus rašytinis susitarimas („perskaityti ir pasirašyti dokumentus“). Ydingas darbo santykių suvokimas yra pavojingas, nes sudaro palankias sąlygas darbdaviui tuo pasinaudoti. Valstybinė darbo inspekcija 2002 – 2009 m. užfiksavo 1049 nelegalaus darbo atvejus (Nelegalų darbą kontroliuojančių institucijų bendroji nelegalaus darbo reiškinių ataskaita

apie atliktus patikrinimus, 2009). 2007 m. nustatyti 79 pažeidimai dėl nelegalaus nepilnamečių darbo, 2008 m. – 17, 2009 m. – 13 (Pažeidimai dėl nelegalaus nepilnamečių darbo, 2009). Pozityvu, kad šie rodikliai mažėja. Gilesnes darbo teisės žinias pademonstravo tik 2 proc. tiriamųjų, teigdami, kad darbo sutartyje nurodomas darbo laikas, o atlyginimas priklauso nuo darbo valandų kiekio. Beje, tai buvo VIII klasės mokiniai. Į klausimą „Kokius darbus gali dirbti nepilnametis?“ dauguma (86 proc.) atsakė, kad asmuo neturintis 18 metų gali dirbti visus darbus, įskaitant ir pavojingus gyvybei. Vaikai nurodė platų jų spektrą: „Gali dirbti miške prie medienos“, „Dirbti prie statybų“, „Pas ūkininką gyvulius šerti“ ir pan. Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, sveikatos patikrinimo ir jų galimybių dirbti konkretų darbą nustatymo tvarkos, darbo laiko, jiems draudžiamų dirbti darbų, sveikatai kenksmingų, pavojingų veiksnių sąrašė (2003) nurodoma, kad nepilnamečiams draudžiama dirbti tokius darbus, kurie yra nesaugūs, keliantys pavojų vaiko sveikatai bei raidai. Tai, jog vaikai, rizikuodami savo gyvybe, dirba sveikatai pavojingus darbus, rodo ne tik darbo teisės žinių stoką, bet ir tėvų, pedagogų atsainų požiūrį. Baranauskienė, Ruškus (2004) nustatė, kad asmenų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, profesinė adaptacija yra nepilnavertė, t. y. neįgaliųjų profesinis rengimas darbdavių, pedagogų, darbo biržos specialistų bei pačių neįgaliųjų vertinamas kaip neperspektyvus, mažai atitinkantis visuomenės lūkesčius. Galima daryti prielaidą, jog minėti veiksniai sąlygoja diletantišką požiūrį į darbo teisės žinių suteikimą. Kita vertus, vaikų darbas yra ir globali ekonominė problema: paaugliai, įtakojami sudėtingų materialinių sąlygų, užuot atsižvelgę į darbo sutarties niuansus, susitelkia ties piniginiu atlygiu už atliktą darbą.

5 lentelė

Darbo teisės žinios, % (N=132)

Teiginiai	Tiriamųjų pasiskirstymas, % *
Galima dirbti nelegaliai	15
Sudarant darbo sutartį pakanka žodinio susitarimo su darbdaviu	57
Sudarant darbo sutartį reikalingas oficialus rašytinis susitarimas	17
Darbo sutartyje nurodomas darbo laikas	1
Atlyginimas priklauso nuo to, kiek valandų dirbama	1
Nepilnametis negali dirbti jokių darbų	2
Nepilnametis gali dirbti visus darbus	86
Nepilnametis gali dirbti nesunkius darbus	10
Neatsakė	11

*respondentai pasirinko kelis atsakymų variantus, todėl atsakymų suma viršija 100 proc.

Mokiniais reikalingos ir civilinės teisės žinios. Vienas iš šios teisės šakos pošakių – šeimos teisė, kuri apima kitą rengimo savarankiškam gyvenimui aspektą – teisinį moksleivių rengimą šeimai (santuokos ir šeimos įstatymų, juridinių santuokos pagrindų suvokimą). LR Civilinio kodekso (2008) 3.299 str. pabrėžiama, jog „norintys susituokti asmeniškai paduoda

nustatytos formos prašymą <...> civilinės metrikacijos įstaigai“, tačiau daugumos (69 proc.) apklaustųjų manymu, pakanka susituokti bažnyčioje, tik 10 proc. respondentų teigė, kad svarbiausia yra civilinė santuoka. Svarbu pažymėti, jog buvo mokinių, kurių žinios apie šeimos teisę yra gilesnės: 1 proc. teigė, kad santuokai reikalingas vyro ir moters sutikimas, 1 proc. žino, jog norint susituokti reikalingi liudininkai ir kunigas, 1 proc. suvokia krikšto būtinybę. Nestebina tai, jog 14 proc. V – VIII klasių mokinių santuoką suvokia tik kaip pramogą, tačiau, deja, 4 proc. IX -X klasių mokinių vyro ir moters sąjungą traktuoja taip pat. Galima numanyti, jog nepakankamą mokinių suvokimą apie santuokos sudarymą sąlygoja tai, kad vaikai, turintys intelekto sutrikimą, pasak Hallahan, Kauffman (2003), linkę įsiminti ryškesnius (tačiau ne esminius) įvykių momentus, kuriuos vėliau automatiškai perkelia į panašią situaciją, keliančią tam tikrų asociacijų. Kyla grėsmė, kad nepilnamečiai, nepakankamai suvokdami santuokos sudarymo reikalavimus, pasirinks nesantuokinį gyvenimą. Gyvenimą kartu nesusituokus renkasi vis daugiau žmonių. Santuokos neįregistravusiems tėvams 2006 m. gimė 9266 vaikai, 2007 m. – 9449, 2008 m. – 10010 (Gimusieji vaikai santuokos neįregistravusiems tėvams, 2008). Nesusituokusiems, tačiau kartu gyvenantiems, bendrų vaikų ir bendro turto turintiems partneriams neretai kyla problemų, susijusių su turto pasidalijimu, vaikų išlaikymu.

Mokiniam svarbu turėti žinių apie savo civilinę atsakomybę. Dauguma (87 proc.) V – X klasių mokinių, teigdami, jog už padarytą žalą atsako tik tėvai („tėvai moka baudą“) nežino amžiaus ribos, nuo kurios taikoma atsakomybė, tad pastarosios ir neįžvelgia. LR Civilinio kodekso (2008) 6.276 str. teigiama, jog civilinė atsakomybė taikoma nepilnamečiams nuo 14 metų amžiaus, o tėvai (globėjai) atsako tik tais atvejais, kai „nepilnametis nuo 14 iki 18 metų neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti“.

6 lentelė

Civilinės teisės žinios, % (N=132)

Teiginiai	Tiriamųjų pasiskirstymas, % *
Santuoka sudaroma bažnyčioje	69
Norint susituokti, reikia pasirašyti dokumentus Santuokų rūmuose	10
Santuokai reikalingas vyro ir moters sutikimas	1
Norint susituokti reikalingi liudininkai ir kunigas	1
Norint susituokti reikalingas krikštas	1
Norint susituokti reikia pasikviesti svečių, nusipirkti žiedus, baltą suknelę	18
Už nepilnamečio padarytą žalą atsako tėvai	87
Už padarytą žalą nepilnametį nubaudžia tėvai	2
Už padarytą žalą nepilnamečiui skiriamas įspėjimas	3
Už padarytą žalą nepilnamečiui skiriamas namų areštas	1
Padaręs žalą nepilnametis patenka į nepilnamečių koloniją	4
Padaręs žalą nepilnametis patenka į kalėjimą	1
Neatsakė	2

*respondentai pasirinko kelis atsakymų variantus, todėl atsakymų suma viršija 100 proc.

Vaikai neadekvačiai suvokia savo civilinę atsakomybę, t. y. neskiria nusikaltimo nuo nusižengimo: 3 proc. teigė, kad už padarytą žalą nepilnamečiui „gresia įspėjimas“, „nuveža į nepilnamečių koloniją“, „nusikaltusį vaiką nubaudžia tėvai“ (3 proc.), „nepilnamečių uždaro į kalėjimą“ (1 proc.). Tikėtina, kad civilinės atsakomybės nesuvokimą lemia ir tai, kad vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, apskritai trūksta atsakomybės jausmo, realių savo gebėjimų vertinimo. Jausdami nuolatinę kitų asmenų globą bei kontrolę, jie negeba išsiugdyti savarankiškumo, tad iškilus problemoms jų nesprenžia arba elgiasi impulsyviai (Hallahan, Kauffman, 2003). Mokinių civilinės teisės žinios pateiktos 6 lentelėje.

Siekiant išsiaiškinti, ar paaugliai suvokia, jog baudžiamoji atsakomybė taikoma ne tik suaugusiesiems, bet ir nepilnamečiams asmenims, pateikti klausimai: „Kada asmuo yra patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn?“ ir „Už kokius nusikaltimus baudžiami nepilnamečiai?“ (7 lentelė). Respondentai daugiausia minėjo, jog baudžiamoji atsakomybė numatoma už vagystę/plėšimą (84 proc.). Mokiniai mano, jog nepilnamečiai taip pat daugiausiai baudžiami už vagystę (79 proc.). Tai rodo, jog artimiausioje aplinkoje ši nusikalstama veika daugiausia paplitusi, masinės informacijos priemonėse taip pat apstu tokio pobūdžio informacijos. LR Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2008 m. nepilnamečiai įvykdė 2116 vagysčių, 2009 m. – 1915 (Nusikalstamų veikų statistinių rodiklių apie vaikus analizė, 2009). Buvo ir klaidingų nuomonių, kad nepilnamečiams baudžiamoji atsakomybė taikoma už alkoholio vartojimą, rūkymą viešoje vietoje (7 proc.), pabėgimą iš namų (1 proc.) ir net nepagarbų elgesį su tėvais ir mokytojais (2 proc.). Pastarieji atsakymai buvo būdingi tik V – VI klasių mokiniams.

7 lentelė

Baudžiamosios teisės žinios, % (N=132)

Teiginiai	Tiriamųjų pasiskirstymas, % *
Baudžiamoji atsakomybė gresia už žmogžudystę	5
Baudžiamoji atsakomybė gresia už vagystę/plėšimą	84
Baudžiamoji atsakomybė gresia už sumušimą	8
Baudžiamoji atsakomybė gresia už chuliganizmą	2
Baudžiamoji atsakomybė gresia už išprievartavimą	1
Nepilnamečiai baudžiami už žmogžudystę	9
Nepilnamečiai baudžiami už narkotikų platinimą	2
Nepilnamečiai baudžiami už vagystę	79
Nepilnamečiai baudžiami už alkoholio vartojimą, rūkymą viešoje vietoje	7
Nepilnamečiai baudžiami už pabėgimą iš namų	1
Nepilnamečiai baudžiami už tėvų, mokytojų negerbimą	2

*respondentai pasirinko kelis atsakymų variantus, todėl atsakymų suma viršija 100 proc.

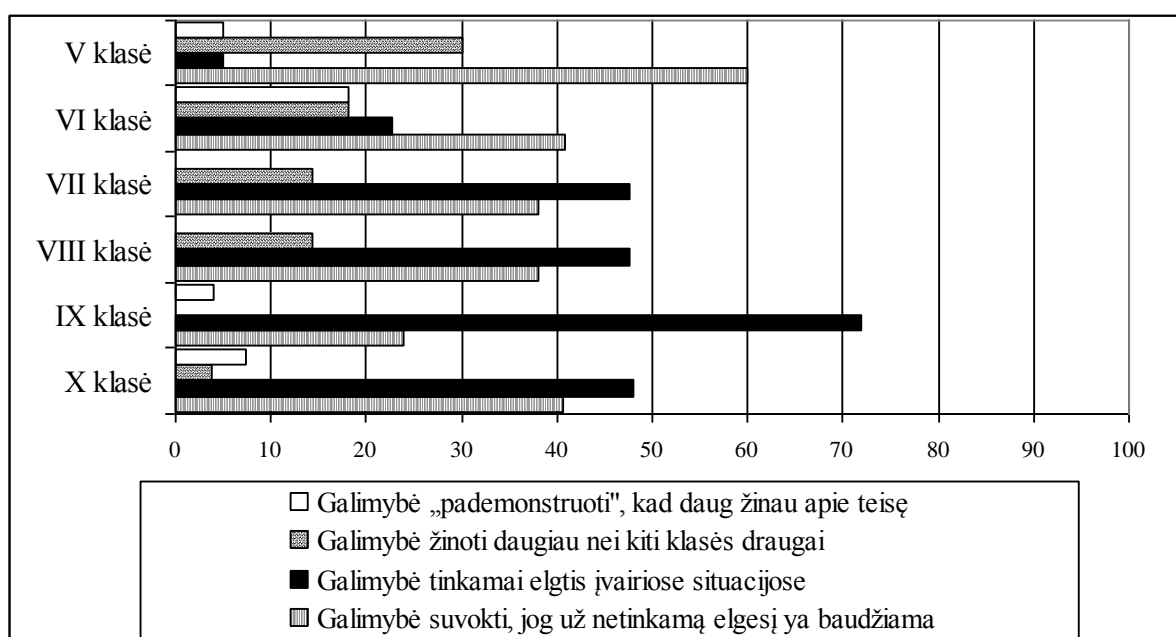
Galima teigti, jog vaikai nesuvokia sąvokų „baudžiamoji atsakomybė“, „civilinė atsakomybė“ prasmės, jų skirtumų. Visgi šioje situacijoje galima įžvelgti ir pozityvumo. Vaitkevičius (2005) pastebi, kad, jei vaikai sugeba savo elgseną įvardinti kaip netinkamą elgesį, tai yra pirmasis

žingsnis į savikontrolę, tik visa tai reikia tinkamai panaudoti. Be abejo, čia svarbus ugdytojų vaidmuo. Reikia pastebėti, jog mokiniai įvardijo mažiau nusikalstamų veikų, už kurias nepilnamečiams numatoma baudžiamoji atsakomybė. Galima numanyti, jog vaikai turi klaidingą įsitikinimą, jog už tokius nusikaltimus kaip išžaginimas, sunkus sveikatos sutrikdymas, plėšimas ir pan. baudžiami tik asmenys, sulaukę pilnametystės. LR Statistikos departamento duomenimis, 2009 m. nepilnamečiai įvykdė 29 išžagimus, 21 sunkų sveikatos sutrikdymą, 527 plėšimus (Nusikalstamų veikų statistinių rodiklių apie vaikus analizė, 2009).

Ne visi aplinkiniai linki tik gero, yra ir piktavalių žmonių. Pasak Kaffemano (2001), paauglys lengvai pasiduoda kitų (mąstymo, vertybių, taip pat ir neigiamų ar neracionalių poveikių) įtakai, nes jo asmenybė, kritinis mąstymas yra raidos stadijoje. Kaip pažymi Hallahan, Kauffman (2003) vaiko, turinčio intelekto sutrikimą, elgesiui būdingas perdėtas laisvumas, netgi familiarumas, bendravimas su svetimu žmogumi betarpiškas, be jokios distancijos. Dėl šių svarių priežasčių šių vaikų gebėjimas kritiškai mąstyti yra reikšmingas veiksnys, padedantis atsispirti neigiamai įtakai. Svarbu išsiaiškinti, ar mokiniai žino, kokių atsargumo priemonių reikia imtis, siekiant išvengti įtraukimo į nusikalstamą veiką, ir kaip pačiam netapti nusikaltimo auka. Absoliuti dauguma V – IX klasių mokinių mano, jog negalima pasitikėti nepažįstamais asmenimis, tik X klasėje skaičius sumažėja iki 96,3 proc. Taip mano daugiausia vaikinai. Galima numanyti, jog pasitikėjimą nepažįstamais asmenimis sąlygoja tai, jog pastarieji iš savanaudiškų paskatų kontaktuoja su vyresniais mokiniais, suteikdami šiems materialinių ar kitokių gėrybių. Remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2007 m. Lietuvoje nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 4571 vaikas, 2008 m. – 3720, 2009 m. – 3223 (Nusikalstamų veikų statistinių rodiklių apie vaikus analizė, 2009). Beje, berniukai nusikaltimų aukomis tampa dažniau nei mergaitės. Vaikai turėtų žinoti, jog ištikus nelimei, apie tai reikia papasakoti žmogui, kuriuo pasitikima. Įdomu pastebėti, jog 10 proc. V klasės mokinių mano, kad problemas reikia spręsti be kitų pagalbos, savarankiškai. Užklupus sunkumams, 100% V – VIII klasių mokinių kreiptųsi į policijos pareigūnus, o IX – X klasėje taip elgtųsi atitinkamai 56 proc. ir 37 proc. respondentų. Kaip matyti, išryškėja IX – X klasių mokinių skeptiškas požiūris į policiją kaip teisėsaugos instituciją. Galima numanyti, jog visuomenėje minėtas požiūris taip pat yra gajus. Tyrimo duomenimis, 62 proc. Lietuvos Respublikos gyventojų pasitiki policija (Lietuvos gyventojai apie policiją. Baltijos tyrimai. 2009 m. balandis). Tikėtina, jog negatyviai policijos atžvilgiu nusiteikę tie jaunuoliai, kurie nelinkę laikytis visuotinai priimtinių elgesio normų.

100 proc. V – X klasių mokinių vienareikšmiškai pripažįsta teisės žinių svarbą. Pekauskos (2008) teigimu, teisės žinių paskirtis – padėti priimti teisingus sprendimus įvairiose situacijose. Naudinga išsiaiškinti, kaip mokiniai suvokia teisės žinių teikiamus privalumus (11

pav.). 60 proc. V klasės mokinių mano, kad teisės žinios tik suteikia galimybę žinoti, jog už netinkamą elgesį taikomos baudžiamojo poveikio priemonės. Respondentai įžvelgia ir šalutines teisės žinių funkcijas: 5 proc. VI klasės mokinių, 18,2 proc. – VI klasės, 4 proc. – IX klasės ir 7,4 proc. X klasės mokinių įsitikinę, jog teisinis išprusimas – tai būdas pasipuikuoti prieš aplinkinius. Kaip matyti, tikrosios teisės žinių paskirties suvokimas, dėl mokinių sąmoningumo augimo, kiekvienoje klasėje vis didėja, ir IX klasėje 72 proc. respondentų mano, kad teisės žinių pravartu turėti dėl socialinio saugumo. Tiesa, šis skaičius, galbūt dėl jaunuolių teisinio nihilizmo užuomazgų, X klasėje visgi sumažėja. Teisinis nihilizmas, Šlapkausko (2004) teigimu, pasireiškia įstatymų negerbimu, teisinės tvarkos nepaisymu, t. y. nusikalstamumu. Taigi šie paaugliai patenka į teisės pažeidimų rizikos zoną.

11 pav. Teisės žinių naudos suvokimas, % (N=132)

Teisinio ugdymo procese formuojamas piliečio teisinis sąmoningumas, Kaffemanienės (1996) įsitikinimu, tampa socialiai vertingas tik tada, kai įgytos teisės žinios realizuojamos individo praktinėje veikloje, t. y. teisės žiniomis vadovaujama kasdieniame gyvenime. 8 lentelėje pateikti rezultatai rodo, jog teisės žinios daugiausiai taikomos įgyvendinant savo teises ir laikantis pareigų. Vaikai teisės žinias suvokia ribotai, t. y. tik kaip informacijos apie teises ir pareigas šaltinį. Galima daryti prielaidą, kad specialiojoje mokykloje daugiausia suteikiama būtent šių žinių. Gogelienės (2005) tyrimo duomenimis, dauguma bendrojo lavinimo mokyklos mokinių įsitikinę, jog savo teisės žinias gali panaudoti susidūrę su policija. Pasak Pekauskos (2008), ne visose ugdymo įstaigose policijos pareigūnai nuolat atlieka nusikaltimų prevencinę

veiklą, gal todėl tiriamieji mano, kad jie nebus pakankamai kompetentingi teisės žinias pritaikyti akistatai su teisėsauga.

8 lentelė

Teisės žinių pritaikymas, % (N=132)

Teiginiai Klasės	Tiriamųjų pasiskirstymas, % *					
	V	VI	VII	VIII	IX	X
Sprendžiant asmenines problemas	90	90,5	93,8	100	100	85,2
Sprendžiant problemas mokykloje	90	85,7	86,7	100	96	92,6
Susidūrus su policija	78,9	84,2	81,3	90,5	68	59,1
Ginant savo teises	100	100	100	100	100	96,3
Laikantis savo pareigų	100	100	100	100	100	92,3

*respondentai pasirinko kelis atsakymų variantus, todėl atsakymų suma viršija 100 proc.

Daugiausia teisės žinių vaikas visgi turėtų įgyti mokykloje, kryptingo teisinio ugdymo proceso metu. Tyrimo duomenys rodo, jog teisės žinių pedagogai suteikia nesistemiškai. 100% penktos klasės mokinių teigė, jog su mokytoju aptaria teises situacijas ir jų sprendimo būdus, tačiau šiai veiklai mažiau dėmesio skiriama šeštoje (95,5%) ir septintoje (94,1%) klasėje. Visi VIII klasės mokiniai teigė, jog vyksta pokalbiai teisinio ugdymo tematika, IX ir X klasėje atitinkamai 92% ir 96,3% respondentų pasisakė, jog su mokytoju sprendžia įvairius teisinius klausimus. Nesistemiškas teisės žinių suteikimas, yra neigiamas, nes, pasak Pekauskos (2008), vaikas neretai susipažįsta su teisėtvarkos sistema pavėluotai, jau įvykdęs nusikaltimą.

Siekama išsiaiškinti, kokių mokomųjų dalykų turinys labiausiai orientuotas į teisės žinių formavimą (9 lentelė). Vadovėlių analizė (2 pav.) parodė, jog daugiausia teisės kategorijų pateikta matematikos vadovėliuose. Mokinių teigimu, daugiausia teisės žinių suteikia etika ir lietuvių kalba. Lietuvių kalbos vadovėliuose teisės žinios pateikiamos akivaizdžiau, tuo tarpu matematikos vadovėliuose, pasak Pekauskos (2008) vyrauja netiesioginis teisės (ypač civilinės) mokymas.

9 lentelė

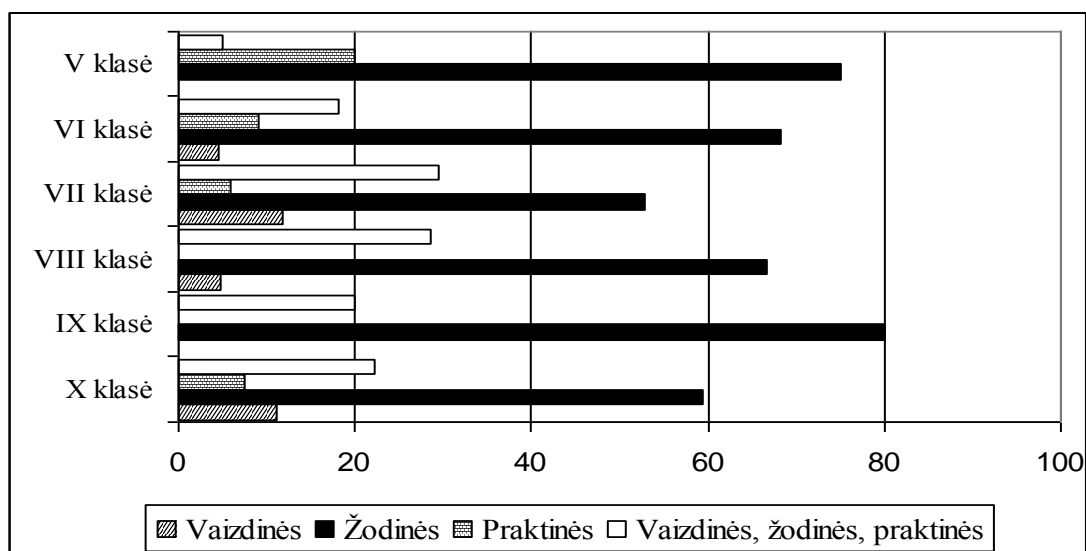
Mokomieji dalykai kaip teisės žinių šaltinis, % (N=132)

Mokomieji dalykai Klasės	Tiriamųjų pasiskirstymas, % *					
	V	VI	VII	VIII	IX	X
Matematika	77,8	77,8	57,1	50	54,2	60
Lietuvių kalba	100	100	100	90,5	76	88,5
Biologija	89,5	55,6	68,8	60	52	64
Geografija	58,8	82,4	75	50	48	70,8
Istorija	84,2	85	87,5	65	50	76
Etika	100	95,5	100	95,2	92	96,3
Dailė	0	0	0	0	0	0
Muzika	0	0	0	0	0	0

*respondentai pasirinko kelis atsakymų variantus, todėl atsakymų suma viršija 100 proc.

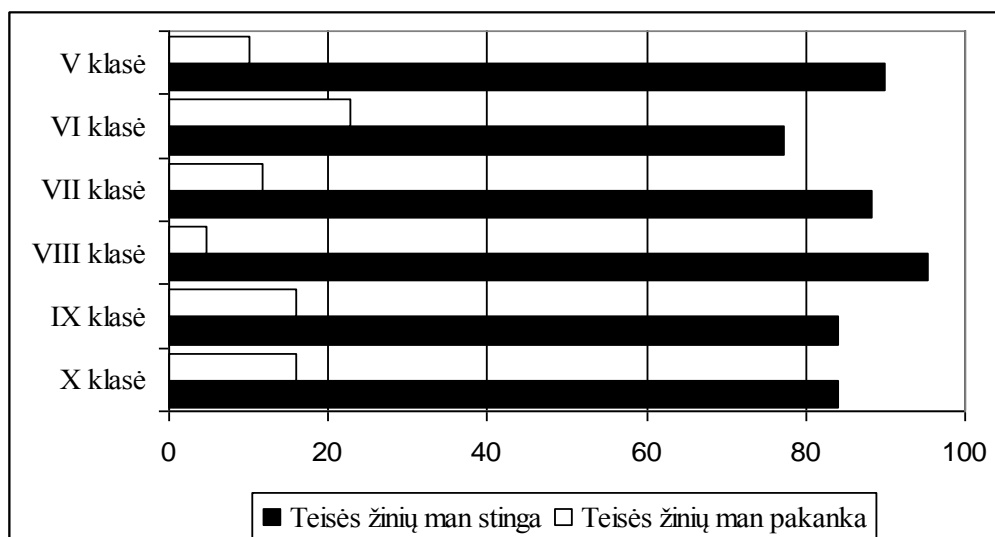
Tikėtina, kad šios priežastys lemia tai, kad lietuvių kalbos pamokos dažniau įvardijamos kaip teisės žinių šaltinis. Nei vienas respondentas nenurodė, kad teisės žinių įgyja dailės ir muzikos pamokų metu. Prokopčik (1998) teigimu, žmogaus teises galima įtraukti visur, kur sprendžiami etiniai žmonių tarpusavio santykiai. Tai rodo, jog pedagogai nevysiškai suvokia teisės kategorijas, todėl nepakankamai išnaudoja teisinio ugdymo galimybes.

Teisinis ugdymas mokykloje, pasak Kaffemanienės (1996), Pekauskos (2008) turėtų būti vykdomas žodinėmis, vaizdinėmis ir praktinėmis formomis. Tyrimo rezultatai (12 pav.) rodo, jog mokiniams priimtinausia (geriausiai suvokiama) žodinė teisės žinių pateikimo forma. Galima daryti prielaidą, jog būtent šią formą pedagogai dažniausiai ir naudoja. Elijošienė (2003) pažymi, kad vaikai, turintys intelekto sutrikimą, bet kokias žinias geriau įsisavina, kai jos pateikiamos vaizdžiai. Taigi galima manyti, jog nepakankamas mokinių teisės žinias sąlygoja ir netinkamų ugdymo metodų taikymas. Tikėtina, kad nors pedagogai ir įvertina vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, suvokimo ypatumus, visgi „einama lengviausiu keliu“, paisant tik savo interesų.

12 pav. Mokiniams priimtinausios teisinio ugdymo formos, % (N=132)

Tyrimo duomenys iliustruoja (13 pav.), jog daugumai mokinių trūksta teisės žinių. Didžiausią šių žinių stygių jaučia V (90 proc.) ir VII (95,2 proc.) mokiniai. Svarbu pažymėti tai, kad vaikai, turintys protinę negalę, pasak Daulenskienės (1998), Hallahan, Kauffman (2003) pasižymi neadekvačiu (pernelyg aukštu) savo veiklos vertinimo lygiu. Tokie vaikai dažniausiai patenkinti savo veiklos rezultatais, linkę pervertinti savo pasiekimus, nepripažįsta ir neįvertina objektyviai patiriamų sunkumų. Tačiau šioje situacijoje aiškiai matyti, jog vaikai objektyviai vertina savo teisės žinias, ir suvokia jų turintys per mažai. Tikėtina, jog stokodami šių žinių vaikai susiduria su problemomis. Galima teigti, kad tėvai, pedagogai suteikia nepakankamai teisės žinių. Atsispindi ryškus teisinio ugdymo poreikis specialiojoje mokykloje.

13 pav. Teisės žinių poreikis ir reikšmė, % (N=132)

Tyrimo rezultatai parodė, jog vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios yra fragmentiškos, nesisteminės. Mokiniai turimas teisės žinias, įgytas iš aplinkos, konkrečioje situacijoje pritaiko mechaniškai, neatsižvelgdami į aplinkybes. Išryškėjo, kad mokiniai geriausiai žino savo pareigas. Paaugliai suvokia, jog teisės žinios jiems reikalingos, ir su amžiumi adekvačiau vertina jų teikiamą naudą: teisės žinios traktuojamos kaip socialiai vertingos. Išsiaiškinta, jog dažniausiai teisės žinių vaikams suteikia pedagogai, tačiau nepakankamai, kaip teisės žinių formavimo įrankis, naudojami vadovėliai. Veikiausiai, dėl savo teisinės kompetencijos stokos, pedagogai ugdymo turinyje glūdinčių teisės žinių tiesiog „nepastebi“. Tiriamieji, atskleiddami savo žinias apie teisės šakas, pademonstravo vidutinišką teisinį išprusimą, tad, galima daryti prielaidą, kad teisinis ugdymas specialiojoje mokykloje apsiriboja vien žinių apie teises ir pareigas suteikimu. Bene ryškiausia teisinio ugdymo poreikio išdava – teisės žinių stoka ir suinteresuotumas turėti daugiau teisės žinių.

2.4.2. Pedagogų anketinės apklausos rezultatų analizė

Sutrumpinimų reikšmės:

N – respondentų imtis

RN – ranginis numeris

SN – standartinis nuokrypis (kuo skaičius arčiau nulio (0),

tuo respondentų nuomonė homogeniškesnė (vieningesnė),

kuo skaičius toliau nuo nulio (0), tuo nuomonė heterogeniškesnė (skirtingesnė)

V – vidurkis

Teisės žinios piliečiui yra reikšmingos, nes suteikia galimybę tinkamai vykdyti savo pareigas bei apginti teises. Siekiama išsiaiškinti pedagogų požiūrį į teisės žinių poreikį (10 lentelė).

10 lentelė

Teisės žinių poreikio vertinimas (N=96)

RN	Teiginiai	V*	SN
1.	Teisės žinios reikalingos gyvenime	3,86	0,37
2.	Pedagogams reikalingos teisės žinios	3,83	0,38
3.	Teisės žinios padeda priimti sprendimus sudėtingose situacijose	3,78	0,47
4.	Reikalingas tėvų teisinis švietimas	3,73	0,45
5.	Teisės žinios suteikia galimybę orientuotis socialinėje aplinkoje	3,71	0,455
6.	Mokinių teisinis ugdymas yra reikalingas	3,71	0,457
7.	Kiekviename gyvenimo etape svarbios skirtingos teisės žinios	3,27	0,52
8.	Teisės žinios skatina gerbti įstatymus	3,19	0,91
9.	Teisės žinias reikia formuoti jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams	3,11	0,81
10.	Ne visos teisės žinios gyvenime yra svarbios	2,71	0,71
11.	Teisės žinias reikia formuoti vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokiniams	2,69	1,10
12.	Teisės žinias reikia formuoti vyresniojo mokyklinio amžiaus mokiniams	2,58	1,31
13.	Jūs turite pakankamai teisės žinių	2,37	0,62

* respondentai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

Tyrimo duomenys atskleidė, jog pedagogai gana vieningai mano, jog *teisės žinios yra reikalingos gyvenime* ($V=3,86$ $SN=0,37$) bei, kad *pedagogams reikalingos teisės žinios* ($V=3,83$ $SN=0,38$). Tai rodo, jog pedagogai suvokia teisės žinių svarbą. Respondentai taip pat vienareikšmiškai ($V=2,37$ $SN=0,62$) pripažįsta, jog teisės žinių jiems stinga. Šios tendencijos stebimos ir visuomenėje. LR Teisingumo ministerijos tyrimas „Teisinės informacijos poreikio ir sklaidos vertinimas“ (2008) parodė, jog 2006 m. 53 proc. gyventojų nepakako teisės žinių, ir jie norėjo gauti daugiau teisinės informacijos, 2007 m. – 39 proc., 2008 m. – 53 proc. Reikia pastebėti, jog pedagogams, stokojantiems teisės žinių, sudėtinga jų pakankamai ir kokybiškai suteikti mokiniams. Tiriamųjų nuomonės labiausiai išsiskyrė dėl amžiaus ribos, nuo kurios reikėtų pradėti formuoti teisės žinių pagrindus: *Teisės žinias reikia formuoti vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokiniams* ($V=2,69$ $SN=1,10$), *Teisės žinias reikia formuoti vyresniojo mokyklinio amžiaus mokiniams* ($V=2,58$ $SN=1,31$). LR Vyriausybės nutarime dėl visuomenės

teisinio švietimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo (2005) rekomenduojama teisinio ugdymo pradmenis įvesti jau ikimokyklinio ugdymo institucijose. Taigi pedagogai deramai neįvertina teisinio ugdymo aktualumo, nes vaiko vertybinės nuostatos formuojasi jau ikimokykliniame amžiuje. Mokytojų įsitikinimu, tėvų teisinis švietimas yra svarbesnis nei mokinių teisinis ugdymas: *Reikalingas tėvų teisinis švietimas* ($V=3,73$ $SN=0,45$), *Mokinių teisinis ugdymas yra reikalingas* ($V=3,71$ $SN=0,457$). Galima daryti prielaidą, jog mokykla, anot pedagogų, tai ne esminis socialinis institutas, galintis suteikti teisės žinių, tad pedagogai nelinkę prisiimti atsakomybės už vaikų teisinį ugdymą. Respondentai demonstruoja pragmatinį požiūrį į teisės žinias, manydami, kad teisinis raštingumas yra svarbesnis veiksnys, padedantis priimti sprendimus sudėtingose situacijose ($V=3,78$ $SN=0,47$), orientuotis socialinėje aplinkoje ($V=3,71$ $SN=0,455$) nei skatinantis gerbti įstatymus ($V=3,19$ $SN=0,91$). Prakapas ir Žilinskienė (2008) akcentuoja, jog teisinio ugdymo tikslas – ne tik teikti teisinę informaciją, bet formuoti teisėto elgesio įgūdžius, pagarbą valstybės teisei sistemai. Galima teigti, jog pedagogai nesuvokia teisinio ugdymo kaip vaiko teisinės kultūros formavimo įrankio.

Siekiant identifikuoti skirtingas žmonių teises (politines, socialines, ekonomines ir kt.), būtina susipažinti su įvairiomis teisės šakomis. Respondentai mano, jog labiausiai mokiniams reikėtų išmanyti baudžiamąją ir darbo teisę (11 lentelė).

11 lentelė

Teisės šakų svarbos vertinimas (N=96)

RN	Teisės šakos	V*	SN
1.	Baudžiamoji	2,60	0,49
2.	Darbo	2,45	0,54
3.	Civilinė	2,37	0,48
4.	Konstitucinė	2,20	0,48
5.	Administracinė	2,14	0,52

* respondentai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Labai svarbios“ – 3, „Vidutiniškai svarbios“ – 2, „Visiškai nesvarbios“ – 1.

Teisinės informacijos poreikio ir sklaidos vertinimo (2008) tyrimo duomenimis, piliečiams labiausiai reikia šių teisės žinių: nuosavybės teisė, žmogaus teisė, darbo teisė, o mažiausiai aktuali konstitucinė teisė. Galima daryti prielaidą, jog žinios, kurių stinga patiems pedagogams, pastarųjų traktuojamos ir kaip svarbiausios mokiniams. Pedagogai įsitikinę, kad vaikams yra ne itin svarbios civilinės, konstitucinės bei administracinės teisės žinios. Galima teigti, jog tiriamieji turi pernelyg ribotą supratimą apie teisės šakų svarbą mokiniams. Civilinė teisė apima tokius segmentus kaip turtiniai santykiai, santuokos sudarymas. Paaiškėjo (6 lentelė), kad mokinių civilinės teisės žinios nėra itin tvirtos, tad susipažinti su šia teisės šaka jiems būtų pravartu. Tai, jog vaikams stinga administracinės teisės žinių, rodo nepilnamečių, pristatytų į policijos įstaigas už administracinius teisės pažeidimus, skaičius: 2007 m. – 8555, 2008 m. –

7757, 2009 m. – 6985. (Vaikai, pristatyti į policijos įstaigas, 2009). Pekauskas (2008) mano, jog vaikams svarbios pagrindinių teisės šakų (administracinės, baudžiamosios, civilinės, darbo, konstitucinės) žinios.

Kaip jau minėta, siekiant sėkmingos socialinės adaptacijos visuomenėje, svarbu turėti žinių apie teisės šakas. Svarbu išsiaiškinti pedagogų nuomonę apie tai, kurioje klasėje reikalingos įvairių teisės šakų žinios (12 lentelė).

12 lentelė

Teisės šakų svarbos vertinimas atsižvelgiant į mokinių amžių (N=96)

Eil. Nr.	Klasės Teisės šakos		V		VI		VII		VIII		IX		X	
			N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1.	Baudžiamoji	Taip	33	37,5	39	43,8	72	81,8	85	92,4	93	98,9	93	98,9
		Ne	55	62,5	50	56,2	16	18,2	7	7,6	1	1,1	1	1,1
2.	Administracinė	Taip	31	45,6	36	52,9	56	74,7	71	84,5	80	94,1	84	96,6
		Ne	37	54,4	32	47,1	19	25,3	13	15,5	5	5,9	3	3,4
3.	Civilinė	Taip	52	29,7	57	75	73	89	84	96,6	89	96,7	91	97,8
		Ne	22	70,3	19	25	9	11	3	96,6	3	3,3	1	2,2
4.	Darbo	Taip	11	13,4	14	16,7	50	56,8	73	80,2	87	96,7	90	98,9
		Ne	71	86,6	70	83,3	38	43,2	18	19,8	3	3,3	1	1,1
5.	Konstitucinė	Taip	59	78,7	60	81,1	68	85	74	87,1	84	97,7	84	97,7
		Ne	16	21,3	14	18,9	12	15	11	12,9	2	2,3	2	2,3

Stebima prieštaringa situacija: nors pedagogai pasisakė, kad apskritai mokiniams labiausiai reikia baudžiamosios ir darbo teisės žinių, jie nemano, jog V – VI klasių mokiniams minėtų teisės šakų žinios yra svarbios. Toks kontroversiškas vertinimas atskleidžia paviršutinišką, formalų pedagogų požiūrį į teisės žinių svarbą. Darbinis teisnumas ir veiksnumas asmenims atsiranda sukakus 16 metų (išimtis nustato LR Darbo kodeksas ir kiti darbo įstatymai) (LR DK 13 str. 2 d.), tačiau dirbti gali ir asmenys kuriems yra ne mažiau kaip 14 metų. Taigi penktoje ir šeštoje klasėje darbo teisės žinios įgyja ypatingą svarbą. Respondentai įsitikinę, jog kuo aukštesnėje klasėje vaikas mokosi, tuo daugiau įvairių teisės šakų žinių jam reikia. Reikia pastebėti, jog mokiniams vertingos visų teisės šakų žinios, tik jos turėtų būti pateikiamos suprantamai, atsižvelgiant į amžiaus ir intelekto ypatumus.

LR Švietimo įstatyme (2003) nurodoma, jog viena iš pedagogo pareigų – tobulinti savo profesinę kvalifikaciją. Mokytojas, kaip teisinio ugdymo vykdytojas, turėtų būti pakankamai kompetentingas teisės žinių srityje. Paaiškėjo, jog daugiausiai teisės žinių pedagogai įgyja savarankiškai, domėdamiesi vaiko teisių apsaugos klausimais bei šalies įstatymais (13 lentelė).

Kompetencijos kėlimas teisinio ugdymo srityje (N=96)

RN	Teiginiai	V*	SN
1.	Domiuosi vaiko teisių apsaugos klausimais	2,90	0,34
2.	Domiuosi šalies įstatymais	2,78	0,42
3.	Nuolat atnaujinu teisės žinias	2,57	0,56
4.	Teisės žinių įgyju kursuose	1,85	0,63
5.	Teisės žinių įgyju seminaruose	1,78	0,58

* respondentai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Vaiko teisių apsaugos klausimams valstybėje skiriama nemažai dėmesio, piliečiams prieinami teisės aktai (Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija, paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1995), LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996) ir mokslinės literatūros šaltiniai (Kiaulakis, 2000), Sakalauskas, (2000), Hodgkin, Newell (2002) ir kt. Savarankiškas domėjimasis teisės klausimais yra teigiamas dalykas, tačiau visgi šis neformalus teisės žinių įgijimo būdas negali suteikti pakankamai ir įvairių teisės žinių. Be to, minėtu būdu įgytos žinios gali būti nesistemos, paviršutiniškos. Formaliais teisės žinių įgijimo būdais, t. y. kursų ir seminarų metu, pedagogams teisės žinių suteikiama retai arba niekada. Galima daryti prielaidą, jog neformalus teisės žinių įgijimas neužtikrina tinkamo pedagogų teisinio pasirengimo, ir tai sietina su tuo, jog pedagogai teigia esantys teisiškai neišprusę. Čepaitės (2005) tyrimas atskleidė, jog ikimokyklinio ugdymo įstaigų vadovai, suinteresuoti savo pavaldinių teisiniu išprusimu, dažniausiai patys pedagogams aiškina vaiko teises (92 proc.), siunčia pedagogus į tobulinimosi kursus (73 proc.). Grįžus iš tokių seminarų, dalijamasi žiniomis, susipažįstama su naujais darbo būdais ir metodais, gaunama reikiamos informacijos svarbiausiais klausimais. Švietimo ir mokslo ministerija pedagogams sudaro sąlygas įgyti teisės žinių: Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakultetas organizuoja teisinės kvalifikacijos tobulinimo seminarus švietimo ir socialinių įstaigų darbuotojams, vadovams. Galima teigti, jog specialiojo ugdymo įstaigų vadovai, specialieji pedagogai nėra pakankamai suinteresuoti savo teisiniu išprusimu, todėl tik iniciatyviausi iš jų *teisės žinių įgyja kursuose (V=1,85 SN=0,63) ir seminaruose (V=1,78 SN=0,58)*.

Teisės žinių vaikai įgyja socialinėse aplinkose (mokykloje, namuose, viešose vietose). Tiriamųjų teigimu, visgi daugiausiai už vaikų teisinį ugdymą turėtų būti atsakinga artimiausia aplinka, t. y. tėvai (globėjai), kiti šeimos nariai (14 lentelė).

Teisės šakų žinių šaltiniai (N=96)

Eil. Nr.	Teiginiai	Mokykloje*		Namuose		Iš socialinės aplinkos	
		V	SN	V	SN	V	SN
1.	Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (<i>Konstitucinė teisė</i>)	3,43	0,56	3,46	0,66	2,14	0,75
2.	Visi eismo dalyviai turi laikytis bendrų privalomų taisyklių (<i>Administracinė teisė</i>)	3,63	0,53	3,65	0,60	2,28	0,88
3.	Svetimo turto pagrobimas slapta atitinka vagystę (<i>Baudžiamoji teisė</i>)	3,56	0,60	3,77	0,47	2,18	0,91
4.	Įgyti nuosavybės teises galima sudarant įvairias sutartis (<i>Civilinė teisė</i>)	3,32	0,72	3,55	0,63	2,24	0,83
5.	Dirbtas ar dirbamas darbas nesudarius darbo sutarties laikomas nelegaliu (<i>Darbo teisė</i>)	3,55	0,58	3,74	0,51	2,26	0,91

* respondentai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

Galima daryti prielaidą, kad atsakomybę už teisės (ypač baudžiamosios) normų įsisavinimą, pedagogai linkę adresuoti vaiko tėvams. Tačiau pastariesiems taip pat gali stigti teisės žinių. Teisinės informacijos poreikio ir sklaidos vertinimo (2008) sociologinis tyrimas atskleidė, jog seminarų metu teisės žinias pagilino tik 12,2 proc. Lietuvos gyventojų, o dauguma respondentų teigė, kad teisinę informaciją priimtinausia sužinoti naudojantis internetu ir žiniasklaidos priemonėmis. Reikia pažymėti, kad neformalus teisinis švietimas negali laiduoti pakankamo piliečių teisinio išprusimo. Paradoksalu, tai, kad pedagogai, patys gilindami savo žinias masinės informacijos priemonių pagalba, nemano, kad ir vaikai šiuo būdu (padedami tėvų, pedagogų) galėtų įgyti teisės žinių. Žiniasklaidos priemonės daro įtaką vaiko teisinės sąmonės formavimuisi. Nepaisant to, jog masinės informacijos priemonėse deklaruojamas pateikiamos informacijos objektyvumas, Jovaiša (2003) pastebi, kad skleidžiamose žiniose visgi esama daug netiesos, dezinformacijos. Be to, perdėtas dėmesys smurtui, nusikaltimams, jų eskalavimas spaudos puslapiuose bei televizijoje nepilnamečiams gali formuoti iškreiptą pasaulio vaizdą, sudaryti prielaidas agresyviai ar asocialiai elgesiui. (Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas, 2002). Todėl tėvų bei pedagogų pareiga kontroliuoti šios informacijos prieinamumą vaikams, skatinti ją kritiškai vertinti.

Nors respondentai teigė, kad daugiausiai teisės žinių vaikas turėtų įgyti namuose, jie savo vaidmenį šiame procese visgi pripažįsta (15 lentelė). Toks nuomonių labilumas rodo ne tik pedagogų, kaip ugdytojų, funkcijų nepakankamą suvokimą, bet ir teisinį nepasirengimą, bei dėl to kylantį nepasitikėjimą savimi, kaip teisės žinių teikėju. Jakučionytė (2005), tyrusi pedagogų požiūrį į nepilnamečių nusikalstamumo prevenciją, nustatė, jog, nors pedagogai suvokia

nusikalstamumo prevencijos svarbą, tačiau jie nėra pasirengę prisiimti atsakomybės už šios problemos sprendimą bei neigia savo darbo trūkumų įtaką šiam ydingam reiškiniui. Respondentai mano, kad auklėtojas mokiniui turėtų būti pagrindinis teisės žinių šaltinis. Dapkienė (2003) pabrėžia, kad auklėtojo vaidmuo yra svarbus ugdymo procese, ypač krizių atveju, o globos įstaigoje auklėtojas yra artimiausias vaiko pagalbininkas. Visgi formuojant teisinį ugdymą turėtų būti vadovaujama kolegialumo principu, t. y. reikšmingas mokyklos bendruomenės bendradarbiavimas su tėvais, vaiko teisių apsaugos specialistais, teisėsaugos institucijomis. Specialieji pedagogai tinkamai neįvertina vadovėlių, kaip vieno iš teisės žinių šaltinių bei mano, kad draugai galėtų suteikti net daugiau teisės žinių nei mokomoji medžiaga, esanti vadovėliuose. Galima numanyti, jog pedagogai kritiškai neįvertina to, jog bendraamžiai, Leliūgienės (2003) teigimu, turėdami klaidingos informacijos, vieni kitiems gali daryti neigiamą įtaką. Peršasi išvada, jog pedagogai teisės žinių suteikia iš savo asmeninės patirties, menkai naudodami vadovėlius, nes juose esančių teisės kategorijų tiesiog nesuvokia.

15 lentelė

Teisės žinių šaltiniai (N=96)

RN	Šaltiniai	V*	SN
1.	Auklėtojas	3,72	<i>0,52</i>
2.	Tėvai (globėjai)	3,71	<i>0,60</i>
3.	Mokytojai	3,69	<i>0,53</i>
4.	Draugai	3,17	<i>0,82</i>
5.	Vadovėliai	2,72	<i>0,79</i>

* respondentai, atsakydami į klausimą, turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

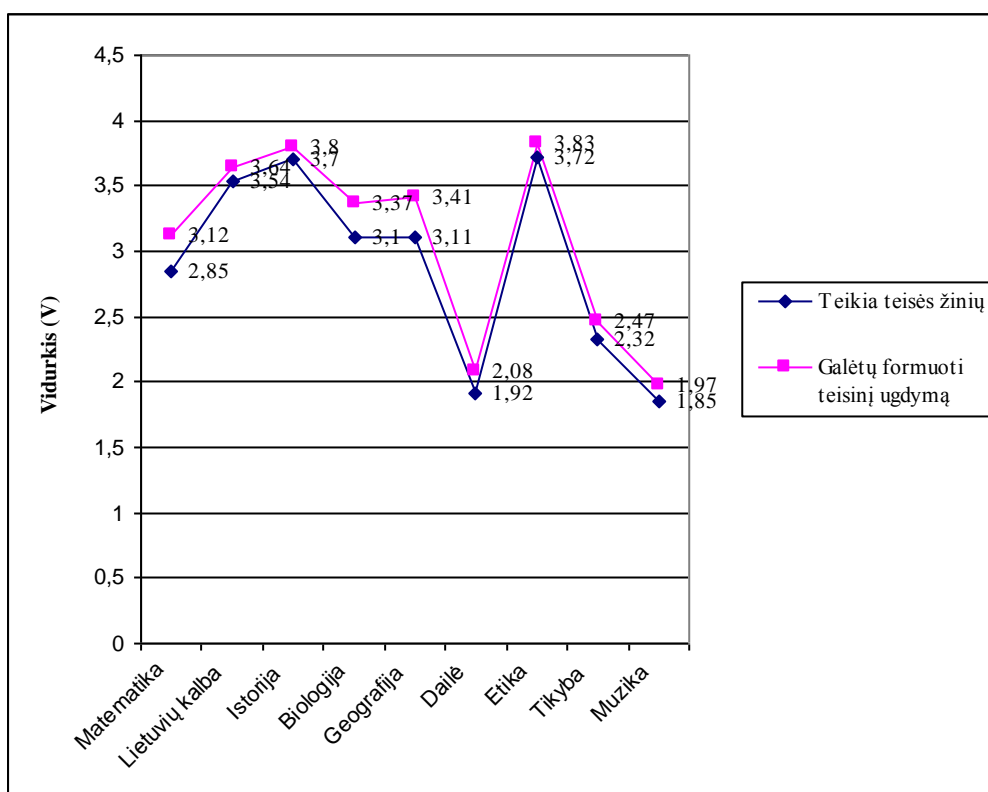
Siekiant ugdyti teisiškai išprususį pilietį, teisės žinių turėtų būti suteikiama sistemingo (formaliojo) ugdymo proceso metu. Tyrimo duomenys atskleidė (16 lentelė), jog šiuo metu specialiojoje mokykloje teisės žinios formuojamos tik neformaliojo švietimo būdu, t. y. teisinis ugdymas įtraukiamas tik į popamokinę veiklą. Visgi pedagogai nevieningai ($V=3,03$ $SN=0,75$) teigia, jog teisinis ugdymas mokykloje turėtų būti privalomas mokomasis dalykas. Prakapas, Žilinskienė (2008) nustatė, kad didžioji dauguma bendrojo lavinimo mokyklos pedagogų taip pat neturi tvirtos nuomonės dėl teisinio ugdymo, kaip savarankiškos disciplinos, aktualumo ir poreikio. Mokyklų vadovai neskiria pakankamai dėmesio teisinio ugdymo poreikiui aktualizuoti. Nuostatų indiferentiškumas teisinio ugdymo atžvilgiu rodo, jog teisės žinios specialiojo ir bendrojo ugdymo įstaigose šiuo metu nėra prioritetinga ugdymo sritis. Kadangi nėra jokių metodinių rekomendacijų, kaip ir kokių teisės žinių suteikti, teisinio ugdymo vykdymas priklauso tik nuo pedagogų įsitikinimų bei teisinės kompetencijos.

Teisės dalykas specialiojoje mokykloje: būklės ir poreikio vertinimas (N=96)

Eil. Nr.	Teisės dalykas	Ar šia forma vyksta teisinis ugdymas Jūsų mokykloje?				Ar teisinis ugdymas turėtų būti?*	
		TAIP		NE		V	SN
		N	%	N	%		
1.	Privalomasis	6	6,4	88	93,6	3,03	0,75
2.	Pasirenkamasis	5	5,4	87	94,6	2,51	0,88
3.	Popamokinis	78	83	16	17	2,67	0,82

* respondentai, atsakydami į klausimą „Ar teisinis ugdymas turėtų būti?“ turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

Vadovėlių analizė teisinio ugdymo klausimu parodė, jog teisinis ugdymas yra tarpdisciplininio pobūdžio, t. y. teisės žinių galima įgyti iš tokių mokomųjų dalykų kaip matematika, lietuvių kalba, istorija, gamtos mokslai. Taigi praktiškai nėra tokios mokslų srities, kur nebūtų galima integruoti teisinio ugdymo. Respondentų buvo teirujamasi, kokios disciplinos, jų nuomone, labiausiai bei mažiausiai formuoja teisės supratimą. Daugiausia teisės žinių, pedagogų nuomone, teikia etika, istorija ir lietuvių kalba, o mažiausiai – tikyba, dailė ir muzika (14 pav.).

* Visi skirtumai yra statistškai reikšmingi ($p \leq 0,05$)

14 pav. Mokomųjų dalykų svarba ir reikalingumas teisiniui ugdymui: būklės ir poreikio vertinimas (N=96) *

Pedagogai pripažįsta, jog mažiausiai teisės žinių teikiantys mokomieji dalykai jų visgi šiek tiek galėtų teikti. Starkey (1996) pastebi, jog dekalogas suteikia pagrindų teisės žinių formavimui (Dievo įsakymai: „Gerbk savo tėvą ir motiną“, „Nežudyk“, „Nevok“, „Negeisk svetimo vyro ir svetimos moters“, „Negeisk svetimo turto“), tad tikyba, kaip mokomasis dalykas, teisiniui ugdymui yra ypač reikšmingas. Tie dalykai, kurie, respondentų nuomone, jau teikia daugiausia teisės žinių, dar daugiau jų suteikti jau mažai begalėtų. Tuo tarpu matematika, biologija ir geografija, specialistų įsitikinimu, turi potencialių galimybių formuoti teisinį ugdymą. Čipkienės (2009) tyrimas atskleidė, jog bendrojo ugdymo pedagogai sutinka, kad narkotikų prevencijos veiklą galima integruoti į daugelį mokomųjų dalykų. Tačiau realus to įgyvendinimas yra kiek kitoks: dauguma apklaustųjų pedagogų nurodė, jog dažnai prevencija įtraukiama tik į etikos, tikybos bei biologijos pamokas. Beveik niekada prevencijos temos, respondentų nuomone, negvildenamos matematikos, geografijos pamokose, nes tai atlikti yra sudėtinga. Vertinant pedagogų nuomonę apie mokomųjų dalykų svarbą ir reikalingumą teisiniui ugdymui, galima daryti prielaidą, jog specialiojo ugdymo įstaigose teisės žinių integravimas į atskirų dalykų pamokas vėlgi priklauso nuo pedagogų teisinio pasirengimo.

Atsižvelgiant į vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, mąstymo konkretumą, pasak Kaffemanienės (1996), ypatingą reikšmę ugdymo procese turėtų būti skiriama mokymo vaizdumui. Teisinė informacija turėtų būti pateikiama vaizdinėmis formomis. Pedagogai teigia, jog taiko ir žodines, ir praktines, ir vaizdines teisinio ugdymo formas (17 lentelė). Tačiau šios formos taikomos retai arba niekada. Visgi dažniausiai pedagogai taiko žodines teisinio ugdymo formas, o rečiausiai – vaizdines. Pedagogai pripažįsta visų teisinio ugdymo formų svarbą, tad galėtų jas naudoti dažniau.

17 lentelė

Teisinio ugdymo formų vertinimas (N=96)

Eil. Nr.	Teisinio ugdymo formos	Ar Jūs taikote šias teisinio ugdymo formas?				Ar dažnai jas taikote?*		Ar šios teisinio ugdymo formos Jums yra svarbios?***	
		Taip		Ne		V	SN	V	SN
		N	%	N	%				
1.	Žodinės	96	100	0	0	1,85	0,36	2,63	0,49
2.	Praktinės	74	77,1	21	21,9	1,41	0,50	2,38	0,55
3.	Vaizdinės	77	80,2	19	19,8	1,21	0,41	2,40	0,55

* respondentai, atsakydami į klausimą „Ar Jūs taikote šiuos teisinio ugdymo metodus“ turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

** respondentai, atsakydami į klausimą „Ar šie teisinio ugdymo metodai Jums yra svarbūs?“ turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Svarbūs“ – 3, „Vidutiniškai svarbūs“ – 2, „Nesvarbūs“ – 1.

Bene labiausiai teisės supratimą Kaffemanienės (1996), Pekauskos (2008) teigimu, formuoja teisiniai sprendimai, t. y. situacijos, kuriose pateikiami teisingi sprendimai. Medžiaga,

pateikiama probleminių situacijų, kolizijų forma, skatina mokinius ieškoti teisiniu požiūriu priimtino sprendimo, nagrinėti poelgių motyvus. Galima daryti prielaidą, jog pedagogai, manydami, kad labiausiai teisės supratimą formuoja teisiniai sprendimai, dažniausiai juos ir pateikia (18 lentelė).

18 lentelė

Elementų, formuojančių teisės supratimą, vertinimas (N=96)

RN	Teisės pateikimo elementai	V*	SN
1.	Teisiniai sprendimai	3,71	0,46
2.	Teisinės situacijos	3,56	0,56
3.	Teisės žinios	3,52	0,58

* respondentai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

Delinkventinį elgesį, pasak Leliūgienės (2003), gali sąlygoti ir tėvų dėmesio vaikui stoka. Todėl, siekiant kryptingo teisinio ugdymo, tėvų teisinis švietimas bei bendradarbiavimas su pedagogais yra itin reikšmingas. Pedagogai gana dažnai kaip tėvų teisinio švietimo formą taiko pokalbius ir konsultacijas, o mokiniams teisės žinios dažniausiai perteikiamos pamokų metu. Ekskursija, kaip teisės žinių teikimo forma, galima sakyti, nenaudojama (19 lentelė).

19 lentelė

Teisinio švietimo formų vertinimas (N=96)

Eil. Nr.	Formos	Ar taikote šias teisinio švietimo formas? *		Ar dažnai jas taikote? **	
		V	SN	V	SN
Tėvų teisinio švietimo formos					
1.	Susirinkimas, paskaita	1,54	0,50	1,28	0,45
2.	Pokalbis, konsultavimas	1,78	0,42	1,66	0,48
Vaiku teisinio švietimo formos					
1.	Pamokos	1,87	0,33	1,85	0,36
2.	Klasės valandėlės	1,85	0,36	1,68	0,47
3.	Ekskursijos	1,82	0,39	1,05	0,22

* respondentai, atsakydami į klausimą „Ar taikote šiuos teisinio ugdymo metodus“ turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Taip“ – 2, „Ne“ – 1.

** respondentai, atsakydami į klausimą „Ar dažnai juos taikote?“ turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Dažnai“ – 2, „Retai“ – 1.

Ekskursijos, Kaffemanienės (1996) pastebėjimu, yra viena efektyviausių galimybių perteikti teisės žinias. Pažintinių ekskursijų metu teorinė medžiaga vaizdžiai iliustruojama gyvenimiškais pavyzdžiais. Išvykos į miesto Savivaldybę, Socialinės rūpybos skyrių, Darbo biržą sudaro palankias sąlygas supažindinti mokinius su darbo teisės aspektais (atlyginimu, darbo ir poilsio sąlygomis, darbuotojų teisėmis ir pareigomis ir pan.). Bendrojo lavinimo mokykloje, Prakapo ir Žilinskienės (2008) tyrimo duomenimis, teisinis ugdymas pedagogų dažniausiai atliekamas klasės valandėlių ir popamokinės veiklos (akcijų, projektų, konkursų,

viktorinų) metu. Nuolatinis tėvų teisinis švietimas nevykdomas, naujovių, susijusių su švietimu, pristatymai, teisinės informacijos sklaida vykdoma epizodiškai. Mokytojams derėtų organizuoti ir grupines tėvų teisinio švietimo formas (susirinkimus, paskaitas), kurių metu būtų dalijamasi gerąja patirtimi, bendradarbiaujama su policijos pareigūnais, vaiko teisių apsaugos tarnybų atstovais.

Specialiosiose mokyklose dažniausiai teisinį ugdymą atlieka policijos pareigūnai (20 lentelė). Mokyklos administracija teisės žinių suteikimo beveik nekoordinuoja, ir tai, pasak Deveikio (1998), dažnai apsunkina teisinio ugdymo vykdymą bendrojo lavinimo mokykloje. Teisinio ugdymo tradicijų nebuvimas, nepalankus mikroklimatas, ugdymo proceso dalyvių bendradarbiavimo stoka teisės žinių suteikimui taip pat daro neigiamą įtaką. Paradoksalu tai, kad mokytojai nemano, jog mokyklos socialinis pedagogas bei psichologas vykdo teisinį ugdymą. Būtent šie specialistai, atsižvelgiant į jų pareigybių aprašus (Socialinio pedagogo pareiginė instrukcija, 2001; Mokyklos psichologo pareiginė instrukcija, 1999) taip pat turėtų tapti patarėjais vaikui patekus į bėdą. Miltenienės (2005) tyrimo duomenimis, bendrojo ugdymo pedagogai, vertindami tarpusavio (tarp pedagogų) informacijos keitimosi būdus, nurodė, kad rečiausiai naudojamos tokios formos kaip paskaitos, kursai, seminarai mokykloje ir už mokyklos ribų. Galima daryti prielaidą, jog specialiojo ir bendrojo ugdymo įstaigose stinga komandinio darbo, kolegialaus problemų sprendimo, tai yra viena iš priežasčių, dėl ko pedagogai nėra susipažinę su kolegų funkcijomis.

20 lentelė

Asmenys, atliekantys teisinį ugdymą specialiojoje mokykloje (N=96)

RN	Specialistai	V*	SN
1.	Policijos pareigūnai	3,83	<i>0,54</i>
2.	Klasės auklėtojas	3,79	<i>0,41</i>
3.	Mokyklos administracija	3,76	<i>0,50</i>
4.	Mokytojai	3,75	<i>0,46</i>
5.	Socialinis pedagogas	3,69	<i>0,62</i>
6.	Psichologas	2,68	<i>0,78</i>

* respondentai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

Teisinis ugdymas turėtų būti holistiniu požiūriu grindžiamas procesas, t. y. teisės žinių mokiniams turėtų suteikti ne tik tėvai, bet ir pedagogai, policijos pareigūnai, vykdydami nusikaltimų prevencinę veiklą. Pedagogų nuomonė, kad teisinio auklėjimo sėkmė labiausiai priklauso nuo tėvų požiūrio, netiesiogiai rodo, jog jie perkelia atsakomybę tėvams (21 lentelė).

Teisinio ugdymo aspektai (N=96)

RN	Teiginiai	V*	SN
1.	Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo tėvų požiūrio	3,88	0,33
2.	Jaunesniojo ir vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios yra nepakankamos	3,60	0,58
3.	Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo pedagogo taikomos metodikos	3,35	0,60
4.	Vadovėliuose trūksta specialių skyrių, kuriuose būtų pateikiamos specialios teisės žinios	3,17	0,59
5.	Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo draugų rato	3,14	0,80
6.	Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo pedagogų	3,05	0,86
7.	Vadovėliuose teisės žinios pateiktos be sistemos	2,96	0,67
8.	Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo vadovėlių	2,37	0,83

* respondantai turėjo pasirinkti tarp šių atsakymų su atitinkamais matavimo įverčiais: „Tikrai taip“ – 4, „Ko gero taip“ – 3, „Ko gero ne“ – 2, „Tikrai ne“ – 1.

Pedagogai vieningai pripažįsta, jog jaunesniojo ir vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios yra nepakankamos. Svarbu pažymėti, jog pedagogai, demonstruoja nepakankamą savo teisinį išprusimą manydami, jog vadovėliai negali būti teisės žinių šaltinis. Nors pedagogai sutinka, kad *vadovėliuose trūksta specialių skyrių, kuriuose būtų pateikiamos specialios teisės žinios* ($V=3,17$ $SN=0,59$), tačiau neturi nuomonės apie tai, kad *vadovėliuose teisės žinios pateiktos be sistemos* ($V=2,96$ $SN=0,67$). Reikia pastebėti, kad tiriamieji yra įsitikinę, kad teisinio auklėjimo sėkmė labiau priklauso nuo draugų, nei nuo vadovėlių. Tai dar kartą įrodo, jog pedagogai nesuvokia vadovėliuose esančių teisės kategorijų. Jakučionytės (2005) teigimu, didelė dalis pedagogų pripažįsta, kad prevenciniam darbui mokykloje įgyvendinti jiems trūksta motyvacijos. Prakapas ir Žilinskienė (2008) išsiaiškino, kad bendrojo (kaip ir specialiojo) ugdymo pedagogai problemas teisinio ugdymo procese dažniausiai linkę išvelgti tose srityse, kurios nėra tiesiogiai susiję su jų veikla: viena pagrindinių teisinio ugdymo problemų – tai mokinių tarpusavio bei mokinių ir jų tėvų bendravimo ypatumai. Tik labai nedidelė dalis mokytojų nepakankamai sklandžiai teisinio ugdymo procese išvelgia ir savo klaidų. Toks požiūris neigiamai veikia teisinio ugdymo specialiojo ir bendrojo ugdymo įstaigose vykdymą.

Gauti anketiniai duomenys buvo analizuoti koreliacijos būdu, atskleidžiant tiek tiesioginius (teigiamus), tiek ir priešingus (neigiamus) kintamųjų tarpusavio ryšius². Rezultatai, atspindintys respondentų kompetencijos kėlimo būdų ir teisės žinių koreliacinius ryšius³, pateikti 22 lentelėje.

22 lentelė

Respondentų kompetencijos kėlimo būdų ir teisės žinių tarpusavio ryšiai

	Mokinių teisinis ugdymas yra reikalingas	Teisės žinias reikia formuoti jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams	Teisės žinias reikia formuoti vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokiniams	Teisės žinias reikia formuoti vyresniojo mokyklinio amžiaus mokiniams	Jūs turite pakankamai teisės žinių	Teisės žinios reikalingos gyvenime	Teisės žinios skatina gerbti įstatymus	Teisės žinios padeda priimti sprendimus sudėtingose situacijose	Teisės žinios suteikia galimybę orientuotis socialinėje aplinkoje	Kiekviename gyvenimo etape svarbios skirtingos teisės žinios	Ne visos teisės žinios gyvenime yra svarbios	Reikalingas tėvų teisinis švietimas	Pedagogams reikalingos teisės žinios
Nuolat atnaujinu teisės žinias	0,178 0,082	0,004 0,969	-0,281 0,006	-0,346 0,001	-0,045 0,666	0,272 0,007	-0,105 0,315	0,118 0,256	0,284 0,006	-0,058 0,612	0,036 0,784	0,557 0,000	0,314 0,002
Domiuosi šalies įstatymais	0,215 0,036	0,121 0,246	-0,094 0,363	-0,128 0,222	0,107 0,304	0,328 0,001	0,035 0,742	0,160 0,120	0,417 0,000	0,164 0,149	-0,077 0,551	0,415 0,000	0,318 0,002
Domiuosi vaiko teisių apsaugos klausimais	-0,051 0,623	0,049 0,642	-0,128 0,215	-0,085 0,421	0,034 0,746	0,206 0,044	-0,166 0,112	-0,001 0,993	0,117 0,260	0,060 0,597	0,018 0,892	0,164 0,117	0,063 0,549
Teisės žinių įgyju seminaruose	0,001 0,989	0,037 0,724	-0,110 0,287	-0,109 0,298	0,141 0,173	0,128 0,213	0,067 0,523	-0,027 0,792	-0,005 0,966	0,109 0,337	0,112 0,384	0,051 0,627	0,067 0,522
Teisės žinių įgyju kursuose	0,024 0,817	0,053 0,613	-0,131 0,205	-0,104 0,050	0,137 0,185	0,163 0,112	0,112 0,285	0,032 0,755	0,146 0,161	0,216 0,056	0,163 0,205	0,195 0,062	0,117 0,263

² Koreliacijos koeficientai (r) gali svyruoti nuo -1 iki 1. Kuo koreliacijos koeficientas arčiau -1 ar 1, tuo glaudesnis ryšys tarp kintamųjų. Ryšio stiprumas nustatomas pagal koreliacijos koeficiento (r) dydį:

- iki 0,2 (-0,2) – ryšio nėra;
- nuo 0,2 iki 0,35 (-0,2 iki -0,35) – ryšys silpnas;
- nuo 0,36 iki 0,6 (-0,36 iki -0,6) – ryšys stiprus;
- nuo 0,6 (-0,6) – ryšys labai stiprus.

³ Lentelėje naudojamų spalvų paaiškinimai:

	Tiesioginis kintamųjų ryšys 0,01 statistinio reikšmingumo lygmenyje (p)
	Priešingas kintamųjų ryšys 0,01 statistinio reikšmingumo lygmenyje (p)

Empiriniai duomenys atskleidė tiek tiesioginius, tiek priešingus kintamųjų ryšius. Aptariant priešingus kintamųjų ryšius, reikėtų paminėti, kad pedagogų *nuolat atnaujinamos teisės žinios* priešingai koreliuoja su manymu, kad *teisės žinias reikia formuoti vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokiniams* ($r=-0,281$) ir, kad *teisės žinias reikia formuoti vyresniojo mokyklinio amžiaus mokiniams* ($r=-0,346$). Galima būtų daryti prielaidą, kad tie specialistai, kurie nuolat kelia savo kompetenciją teisinio ugdymo srityje pasisako už tai, kad teisės žinias reikia formuoti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams.

Tiesioginis ryšys (silpnas) pastebimas tarp manymo, kad *pedagogams reikalingos teisės žinios* ir *pedagogų nuolat atnaujinamų teisės žinių* ($r=0,314$), *domėjimosi šalies įstatymais* ($r=0,318$) bei manymo, kad *teisės žinios yra reikalingos gyvenime* ir tarp teigimo, kad yra *nuolat atnaujinamos žinios* ($r=0,272$), *domimasi šalies įstatymais* ($r=0,328$) ir *domimasi vaiko teisių apsaugos klausimais* ($r=0,206$). Galima daryti prielaidą, jog pedagogai, išvelgiantys teisės žinių svarbą, pastarąsias nuolat atnaujiną bei domisi šalies įstatymais, vaiko teisių apsaugos klausimais. Taip pat tiesioginis stiprus ryšys pastebimas ir tarp *domėjimosi šalies įstatymais* ir manymo, kad *teisės žinios suteikia galimybę orientuotis socialinėje aplinkoje* ($r=0,417$) bei tarp manymo, kad *reikalingas tėvų teisinis švietimas* ir *pedagogų nuolat atnaujinamų teisės žinių* ($r=0,557$), *domėjimosi šalies įstatymais* ($r=0,415$). Galima numanyti, jog specialistai, besidomintys teisės aktais mano, kad šiuo būdu įgytos teisės žinios suteiks galimybę orientuotis socialinėje aplinkoje. Respondentai, sistemingai atnaujinantys savo teisės žinias, ir besidomintys šalies įstatymais išsakė pozityvią nuomonę apie tėvų teisinio švietimo reikalingumą. Taigi galima daryti prielaidą, jog pedagogai kelia savo teisinę kompetenciją skatinami asmeninių motyvų, t. y. įsitikinę, jog teisės žinios jiems yra reikšmingos ne tik kaip pedagogams, bet kaip tėvams, auginantiems savo vaikus.

Remiantis tyrimo duomenų analize, galima teigti, jog teisinis ugdymas specialiojoje mokykloje yra aktualus, tačiau jo įgyvendinimas yra kontroversiškas: vadovėliuose pateikiama užtektinai teisės kategorijų, tačiau nepakankamas pedagogų profesinis pasirengimas suteikti teisės žinių bei mokyklos bendruomenėje nesukurta teisinio ugdymo aplinka minėtą procesą slopina.

Tyrimo ribotumai ir perspektyvos

Darbe buvo siekiama išsiaiškinti teisinio ugdymo situaciją specialiojoje mokykloje. Šie fenomenai dar nėra pakankamai ištirti, respondentai taip pat neturi pakankamai informacijos apie teisinį ugdymą. Dėl šių objektyvių priežasčių negalima vienareikšmiškai tvirtinti, kad realioje teisinėje situacijoje, mokiniai pritaikytų tas teisės žinias, kurias minėjo interviu metu. Pedagogams minėta sritis taip pat yra probleminė, tad sudėtinga kritiškai vertinti pedagogų teisinės kompetencijos ypatumus. Kita vertus, svarbu tai, kad tyrime buvo naudojama informacija, su kuria mokiniai ir pedagogai nuolat susiduria ugdymo procese, todėl tikėtina, kad jie jau turėjo susiformavusias nuostatas į šią informaciją, ir tai nėra atsitiktinis situacijos vertinimas. Siekiant visapusiško teisinio ugdymo situacijos specialiojoje mokykloje ištirtumo, būtų naudinga išsiaiškinti ir mokinių tėvų požiūrį į teisės žinių svarbą. Šis tyrimas rodo, kad Lietuvoje reikalingi moksliniai darbai, analizuojantys teisės žinių suteikimą vaikams, turintiems intelekto sutrikimą.

Išvados

1. Mokslinėje literatūroje yra pakankamai tiksliai ir aiškiai apibrėžtos teisinio ugdymo sampratos. Išsiaiškinta, jog vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo aspektai (kaip ir kokių teisės žinių suteikti) yra nepakankamai ištirti.
2. Lyginamasis bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėlių tyrimas teisinio ugdymo aspektu atskleidė, jog tirtuose specialiojo ugdymo vadovėliuose yra pakankamai mokomosios medžiagos teisiniam ugdymui, tačiau vadovėliai, kaip teisės žinių šaltinis, naudojami retai. Tyrimo rezultatai nepatvirtino hipotezės, kad tirtuose specialiosios mokyklos vadovėliuose pateikta nepakankamai teisės žinių.
3. Hipotezė, jog vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios yra nepakankamai gilos, joms būdingas fragmentiškumas, patvirtino. Tyrimo duomenų analizė sudaro galimybes identifikuoti šiuos teisės žinių sklaidos specialiojoje mokykloje trukdžius: nepakankamas pedagogų teisinis pasirengimas, teisinio ugdymo neapibrėžtumas, pedagogų įsitikinimas, jog teisės žinių suteikimu labiausiai turėtų būti suinteresuoti mokinių tėvai. Pozityvu tai, kad pedagogai suvokia teisės žinių svarbą, bei teisinio ugdymo klausimais diskutuoja su mokinių tėvais pokalbių, konsultacijų metu. Hipotezė, kad pedagogai pakankamai adekvačiai vertina vidutiniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinio ugdymo svarbą, nepatvirtino.
4. Mokiniais teisės žinių daugiausiai suteikiama etikos, istorijos ir lietuvių kalbos pamokose.
5. Teisės žinios dažniausiai perteikiamos pasakojant, tačiau žodinė forma, atsižvelgiant į vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, mąstymo konkretumą, nėra pati optimaliausia.
6. Mokiniai pedagogus įvertina kaip svarbų žinių apie teises ir pareigas teikėją, tačiau jaučia teisės žinių deficitą bei poreikį, o tai galima traktuoti kaip teisinio ugdymo būtinybės specialiojoje mokykloje išraišką.
7. Teisės žinių suteikimas specialiojoje mokykloje nėra reglamentuojamas, ši veikla priklauso nuo pedagogų teisinės kompetencijos bei požiūrio į teisinį ugdymą.

Darbe analizuoti vadovėliai

1. Ambrukaitis, J. (1993). *Lietuvių kalba*. Vadovėlis 9 klasei. Kaunas: Šviesa.
2. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2002). *Lietuvių kalba*. Vadovėlis 6 klasei: specialiųjų poreikių mokiniams. Kaunas: Šviesa.
3. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2003a). *Lietuvių kalba*. Vadovėlis 5 klasei: specialiųjų poreikių mokiniams. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa.
4. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2003b). *Lietuvių kalba*. Vadovėlis 7 klasei: specialiųjų poreikių mokiniams. Kaunas: Šviesa.
5. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2004). *Lietuvių kalba*. Vadovėlis 5 klasei. *Pirmoji knyga*. Kaunas: Šviesa.
6. Baršauskienė, Z. (2005). *Matematika*. Vadovėlis 10 klasei: specialiųjų poreikių mokiniams. Kaunas: Šviesa.
7. Geleževičiūtė, L. (2007). *Mokslininkų pėdomis*. Gamtos mokslų vadovėlis 5 klasei: pritaikyta specialiųjų poreikių mokiniams. *Pirmoji knyga*. Kaunas: Šviesa.
8. Geleževičiūtė, L. (2007). *Mokslininkų pėdomis*. Gamtos mokslų vadovėlis 5 klasei: pritaikyta specialiųjų poreikių mokiniams. *Antroji knyga*. Kaunas: Šviesa.
9. Narbutienė, A., Ozolaitė, V. (2003). *Lietuvių kalba*. Vadovėlis 8 klasei. Kaunas: Šviesa.
10. Raugalas, J. (sud.) (2008a). *Mokslininkų pėdomis*. Gamtos mokslų vadovėlis 6 klasei: pritaikyta specialiųjų poreikių mokiniams. *Pirmoji knyga*. Kaunas: Šviesa.
11. Raugalas, J. (sud.) (2008b). *Mokslininkų pėdomis*. Gamtos mokslų vadovėlis 6 klasei: pritaikyta specialiųjų poreikių mokiniams. *Antroji knyga*. Kaunas: Šviesa.
12. Pulokienė, E. (1999). *Matematika*. Vadovėlis 5 klasei. Kaunas: Šviesa.
13. Pulokienė, E. (2004). *Matematika*. Vadovėlis 8 klasei. Kaunas: Šviesa.
14. Pumputis, J. (1995a). *Lietuvos istorija: Lietuva nuo Gediminaičių valdymo pabaigos*. Vadovėlis specialiųjų mokyklų 7 klasei. Kaunas: Šviesa.
15. Pumputis, J. (1995b). *Lietuvos istorija: Lietuva nuo 1939 iki 1994 metų*. Vilnius: Stepono leidykla.
16. Pumputis, J. (2002a). *Lietuvos istorija: Lietuva nuo Gediminaičių valdymo pabaigos iki 1939 metų*. Vadovėlis specialiųjų poreikių vaikams. Kaunas: Šviesa.
17. Pumputis, J. (2002b). *Lietuvos istorija: Lietuva nuo seniausiųjų laikų iki Vytauto valdymo pabaigos*. Vadovėlis specialiųjų poreikių vaikams. Kaunas: Šviesa.
18. Štītilienė, O. (2004). *Matematika*. Vadovėlis 9 klasei: specialiųjų poreikių mokiniams. Kaunas: Šviesa.

19. Štitiienė, O., Pulokienė, E. (2002). *Matematika*. Vadovėlis 6 klasės specialiųjų poreikių vaikams. Kaunas: Šviesa.
20. Štitiienė, O., Pulokienė, E. (2003). *Matematika*. Vadovėlis 7 klasei: specialiųjų poreikių mokiniams. Kaunas: Šviesa.

Literatūra

1. Akavickienė, G. (2004). *Belangėje sėdinčio sūnaus gailisi tik motina*. <http://82.135.199.144/kalzem/2004/8229/822911.htm> (žiūrėta 2010 - 03 – 19).
2. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. (2004). Ryškesni paauglių ir jaunuolių socializacijos ypatumai. *Pedagogika*, 70, 14-20.
3. Arbetman, L. (Red.). (1994). *Law-Related Education, Staff Development and Awareness Training Manual*. <http://www.crfc.org/pdf/aware.pdf> (žiūrėta 2009 – 01 – 21).
4. Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, sveikatos patikrinimo ir jų galimybių dirbti konkretų darbą nustatymo tvarka, darbo laikas, jiems draudžiami dirbti darbai, sveikatai kenksmingi, pavojingi veiksniai (2003). *Valstybės žinios*. 2003.02.05, Nr.: 13- 502.
5. Baranauskienė, I., Ruškus, J. (2004). *Neįgaliųjų dalyvavimas darbo rinkoje: profesinio rengimo ir profesinės adaptacijos sąveika*. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
6. Barkauskaitė, M. (2001). *Paaugliai: sociopedagoginė dinamika*. Monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
7. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas* (2003). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
8. Berger, P.L. (1995). *Sociologija: humanistinis požiūris*. Kaunas: Litterae universitatis.
9. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Vilnius: Enciklopedija.
10. Bitinas, B. (2002). *Pedagoginės diagnostikos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
11. Bitinas, B. (2004). *Hodegetika: auklėjimo teorija ir technologija*. Vilnius: Kronta.
12. Broom, L., Bonjean, Ch.M., Broom, D. H. (1992). *Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni.
13. Bruzgelevičienė, R. (2001). *Lietuvos švietimo kaita: švietimo reformos darbai tūkstantmečių sandūroje: tendencijos, lūkesčiai*. Vilnius: Garnelis.
14. Craig, W. ir kt. (Red. kol.). (2009). *A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries*. http://www.nuigalway.ie/hbsc/documents/2009_ja_craig_bullying_and_victimisation_ijp_h_54_s216224.pdf (žiūrėta 2010 - 03 – 20).
15. Čepaitė, E. (2005). *Vadovų nuostatos apie vaiko teisių situaciją ikimokyklinio ugdymo įstaigose*. (Nepublikuotas magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005).

16. Čipkienė, E. (2009). *Narkotikų prevencijos, organizuojant ugdymo procesą, teorinis ir empirinis pagrindimas*. (Nepublikuotas magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2009).
17. Dapkienė, S. (1993). *Užklasiniai renginiai moksleiviams*. Šiauliai: UAB "Litera".
18. Dapkienė, S. (2002). *Papildomojo ugdymo formos*. Šiauliai: UAB "Litera".
19. Dapkienė, S. (2003). *Klasės auklėtojas ir tėvai – partneriai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
20. Daulenskienė, J.N.V. (1998). *Vaikų, turinčių nervų sistemos pažeidimų, asmenybės raidos ypatumai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
21. Deveikis, L. (1998). Pavojai, kurie gresia mokant žmogaus teisių. *Švietimo apie žmogaus teises Lietuvos vidurinėje mokykloje problemos ir jų sprendimo būdai: konferencijos pranešimai*. Vilnius.
22. Didžiokienė, A., Žemaitienė, N. (2005). Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta. *Medicina*, 41 (1), 59-66.
23. Elijošienė, I. (2003). Vaikai, turintys intelekto sutrikimų. J.Ambrukaitis (Red.). *Specialiojo ugdymo pagrindai* (p. 260 – 274). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
24. Fagan, J., Tyler, T.R. (2005). Legal Socialization of Children and Adolescents. *Social Justice Research*, 18 (3), 217-241.
25. Galinaitytė, J. (2001). Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija*, 20 (12), 16 – 22.
26. Galkienė, A. (2005). *Heterogeninių grupių didaktika: specialieji poreikiai bendrojo lavinimo mokykloje*. Mokomoji priemonė. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
27. Giddens, A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
28. *Gimusieji vaikai santuokos neįregistravusiems tėvams* (2008). <http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/DemografinesCharakteristikos.xls> (žiūrėta 2010 - 04 - 27).
29. Glew, G., Rivara, F., Feudtner, C. (2000). Bullying: children hurting children. *Pediatrics in Review*, 21 (6), 183-190.
30. Gogelienė, K. (2005). *Jaunimo teisinio auklėjimo Lietuvoje bruožai*. (Nepublikuotas magistro darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2005).
31. Grigutytė, N. ir kt. (2008). *Smurto mokyklose paplitimo formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas: Tyrimo ataskaita*. http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/kiti/Smurtas%20mokykloje%202008%20tyrimas%20Vaiko%20namas.pdf (žiūrėta 2010 – 04 – 27).

32. Hallahan, D.P., Kauffman, J.M. (2003). *Ypatingieji mokiniai: specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius: Alma littera.
33. Hodgkin, R., Newell, P. (2002). Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Jungtinių Tautų vaikų fondas UNICEF.
34. Hopkins, D., Ainscow, M., West, M. (1998). *Kaita ir mokyklos tobulinimas*. Vilnius: Tyto alba.
35. Jakučionytė, V. (2005). *Pedagogų požiūris į nepilnamečių nusikalstamumo prevenciją*. (Nepublikuotas magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005).
36. Jovaiša, L. (1993). *Edukologijos įvadas*. Kaunas: Technologija.
37. Jovaiša, L. (2003). *Hodegetika: auklėjimo mokslas*. Vilnius: Agora.
38. *Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija, paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija*. <http://hr.kid.lv/lt/content/download/954/5103/file/Vaiko%20teisiu%20deklaracija.doc> (žiūrėta 2010 – 05 – 04).
39. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1995). *Valstybės žinios*, Nr. 60-1501.
40. Juodaitytė, A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vadovėlis pedagogikos specialybių studentams. Vilnius: Petro ofsetas.
41. Kaffemanas, R. (2001). *Mąstymo psichologija*. Šiauliai: ŠUL leidykla.
42. Kaffemanienė, I. (1996). *Sutrikusio intelekto vaikų elgesio ypatumai ir teisinis auklėjimas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
43. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Vadovėlis. Kaunas: Judex.
44. Kavanagh, M.M., Chorak, B. (2003). Teaching Law as a Life Skill. *Journal of Juvenile Justice & Youth Services*, 18 (1), 1 – 9.
45. Kiaulakis, G. (2000). Vaiko teisių gynimo teisiniai mechanizmai. *Vaiko teisės ir pilietinė visuomenė*. Vilnius: Danielius.
46. Kvieskienė, G. (2000). *Socializacijos pedagogika: (Įvadas į socialinę pedagogiką)*. Mokymo priemonė socialinės pedagogikos studentams. Vilnius: Baltijos kopija.
47. Kvieskienė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
48. Lelūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija.
49. Lelūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija.
50. *Lietuvos gyventojai apie policiją*. Baltijos tyrimai. 2009 m. balandis. http://74.125.77.132/search?q=cache:1N3HeSRo_NkJ:www.policija.lt/get.php%3Ff.435

- [2+Lietuvos+gyventojai+apie+policij%C4%85+2009+m.+balandis&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](#) (žiūrėta 2010 – 04 – 26).
51. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas* (2008): patvirtintas 2000 m. liepos 18 d. įstatymu Nr. VIII-1864, įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d. ; oficialus tekstas (parengtas ir išleistas vykdant Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2008 m. gegužės 19 d. įsakymą Nr. 1R-201) /Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Vilnius: Registrų centras.
  52. *Lietuvos Respublikos darbo kodeksas* (2008): [oficialaus dokumento tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2008 n. vasario 1 d.]. Vilnius: Saulelė.
  53. *Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymas* (2005). http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=267613&p_query=&p_tr2= (žiūrėta 2010 – 03 – 18).
  54. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 91-3890.
  55. *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas* (2003). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350109&p_query=%D0vietimo%20E1statymas&p_tr2=2 (žiūrėta 2010 – 03 – 18).
  56. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, Nr. 33-807.
  57. *Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl visuomenės teisinio švietimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo*. 2005 m. rugpjūčio 22 d. Nr. 920. Vilnius. http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/nutarimai/2005-08-22-920.htm (žiūrėta 2009 – 01 – 21).
  58. *Lietuvos švietimo koncepcija* (1992). Vilnius: Leidybos centras.
  59. Luobikienė, I. (2000). *Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika*. Mokomoji knyga. Kaunas: Technologija.
  60. Matulionis, A. (2001). *Sociologija*. Vilnius: Homo liber.
  61. Merfeldaitė, O. (2007). Socialinės pedagoginės pagalbos efektyvumas mokykloje: klasių auklėtojų požiūris. *Socialinis ugdymas*, 3 (14), 8 – 19.
  62. Miltenienė, L. (2005). *Bendradarbiavimo modelio konstravimas tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius* (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2005).
  63. Myers, D.G. (2000). *Psichologija*. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
  64. *Mokyklos psichologo pareiginė instrukcija* (1999). http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/99_629.htm (žiūrėta 2010 - 04 – 27).
  65. *Mokymosi visą gyvenimą memorandumas* (2001). http://www.lssa.smm.lt/docs/Memorandumas_2001.doc (žiūrėta 2010 - 03 – 28).

66. Navaitis, G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius : Kronta.
67. *Neformaliojo vaikų švietimo koncepcija* (2005).
http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_groves_ir_negales_studiju/medicinos_pagriindu_katedra/metodine_medziaga/neform_koncepc.pdf (žiūrėta 2010 – 03 – 28).
68. *Nelegalų darbą kontroliuojančių institucijų bendroji nelegalaus darbo reiškinių ataskaita apie atliktus patikrinimus iki 2009-12-31*.
http://74.125.77.132/search?q=cache:vWcCuLzHCngJ:www.vdi.lt/1.php%3Ftmpl_into%3Dmiddle%26tmpl_id%3D1077%26_m_e_id%3D2%26_menu_i_id%3D101+Nelegal%C5%B3+darb%C4%85+kontroliuojan%C4%8Di%C5%B3+institucij%C5%B3+bendroji+nelegalaus+darbo+rei%C5%A1kini%C5%B3+ATASKAITA+apie+atliktus+patikrinimus&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt (žiūrėta 2010 – 04 – 26).
69. *Nusikalstamų veikų statistinių rodiklių apie vaikus analizė* (2009).
http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/korteles/analize_apie_vaikus_2009.pdf (žiūrėta 2010 - 04 – 26).
70. Ozmon, H.A., Craver, S.M. (1996). *Filosofiniai ugdymo pagrindai*. Vilnius: Leidybos centras.
71. *Pažeidimai dėl nelegalaus nepilnamečių darbo* (2009).
<http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/DarboRinka.xls> (žiūrėta 2010 – 04 – 27).
72. Peirce, C.S. (2000). *Начала прагматизма*. СПб.: Алетея.
73. Pekauskas, A. (2008). *Vidutiniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė*. Nepublikuotas rankraštis.
74. Plaušinitienė, A., Masiliauskienė, E. (2009). Vaikų smurto mokykloje priežastys ir pasekmės (vaikų patirties reprezentacijos). *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (23), 174 – 182.
75. Pragmatizmas (2003). Bendorienė, A., Bogušienė, V., Dagtė, E. ... [et al.]. (Sud.). *Tarptautinių žodžių žodynas* (p.595). Vilnius: Alma littera.
76. Prakapas, R., Žilinskienė, R. (2008). Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: pedagogų požiūris. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 7 (2), 51 – 57.
77. *Priklausomybės priežastis – ir menkas tėvų dėmesys* (2003).
http://74.125.77.132/search?q=cache:Uij6lWT_yMUJ:sena2.sam.lt/sam/naujienos/%3Fid%3D55+%C5%A0iauli%C5%B3+visuomen%C4%97s+sveikatos+centro+atliktos+mokslieivi%C5%B3+apklausos+apie+%C5%BEaling%C5%B3+%C4%AFpro%C4%8Di%C5%B3+paplitim%C4%85+duomenys&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt (žiūrėta 2010 – 04 – 26).

78. Prokopčik, M. (1998). Europos Tarybos veikla, skirta žmogaus teisių mokymui. *Švietimo apie žmogaus teises Lietuvos vidurinėje mokykloje problemos ir jų sprendimo būdai*. Vilnius.
79. Pruskus, V. (2004). *Sociologija: teorija ir praktika*. Mokomasis leidinys. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija.
80. Pušnik, M. (2003). *Guidelines for analysing, preventing and dealing with violence in a school environment – the Slovenian approach*. <http://www.oecd.org/dataoecd/27/61/33867017.pdf> (žiūrėta 2010 – 04 – 27).
81. Rado, P. (2003). *Švietimas pereinamuoju laikotarpiu: švietimo politikos kūrimo kryptys Vidurio Europos ir Baltijos šalyse*. Vilnius: Švietimo kaitos fondas.
82. Radzevičienė, L. (2003). *Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, psichosocialinė raida*. Mokomoji knyga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
83. Rajeckas, V. (2004). *Pedagogikos pagrindai*. Studijų knyga. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
84. Ramanauskienė, R. (2010). *Specialiosios mokyklos valdymo kokybė pedagogų ir vadovų požiūrio aspektu*. (Nepublikuotas magistro darbas, Šiaulių universitetas, 2010).
85. Richardsonas, R. (1996). Svečias, bet visumos dalis - švietimo apie žmogaus teises uždaviniai ir tikslai. *Švietimo apie žmogaus teises uždaviniai*. <http://www.etib.lt/?s=leidiniai&item=14&lang=lt>. (žiūrėta 2010 – 03 – 18).
86. Rowe, D. (1994). Pilietis ir įstatymas: teisinio švietimo įnašas į pilietinį ugdymą. *Švietimo naujovės*, 2, 59 – 61.
87. Ruškus, J. (2000). *Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų, pedagoginės sąveikos ir mokyklinės socializacijos ryšys*. Daktaro disertacija, Šiauliai.
88. Ruškus, J. (2001). Specialiųjų pedagogų rengimo metodologinės kontroversijos neįgaliųjų ugdymo paradigmu kaitos kontekste. *Specialusis ugdymas*, IV (1), 64 – 73.
89. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
90. Sakalauskas, G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras.
91. Snieškienė, D., Bumblauskaitė, K. (2005). Globos įstaigoje augančių jaunuolių pasiruošimas savarankiškam gyvenimui. *Specialusis ugdymas*, 2 (13), 111 – 123.
92. *Socialinio pedagogo pareiginė instrukcija*, 2001 m. gruodžio 14 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. 1667. Valstybės žinios, 2002 – 10 – 23. Nr. 101 – 4526.

93. Starkey, H. (Red.). (1996). *Švietimo apie žmogaus teises uždaviniai*. Vilnius: Europos Tarybos Informacijos ir dokumentacijos centras.
94. *Sutrikusio intelekto asmenų teisės* (2005). Teisės į mokslą ir darbą įgyvendinimas: Rights of people with intellectual disabilities. Access to education and employment: ataskaita. Vilnius: Viltis.
95. Šapelytė, O. (2002). Socialinio pedagogo veiklos modeliavimas reguliuojant tarpusavio santykius mokykloje. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 2 (2), 65 – 74.
96. Šlapkauskas, V. (2004). *Teisės sociologijos pagrindai*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras.
97. Šmidkaitė, S. (2009). *Teisinio švietimo bendrojo lavinimo mokykloje modelis: optimizavimo problema* (Nepublikuotas magistro darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2009).
98. Švedas, A. (2000). Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikalstamumo priežasčių šalinimas pagrindinėse vaiko/jaunuolio ugdymo srityse. Sakalauskas, G. ir kt. (Red. kol.). *Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija: situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos* (p. 132-175). Vilnius: NPLC.
99. *Teisinės informacijos poreikio ir sklaidos vertinimas* (2008). http://www.tm.lt/dok/tyrimai/Tyrima_Teis%20inf%20poreik%20ir%20sklaid%20vert.ppt (žiūrėta 2010 – 04 – 27).
100. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.
101. Vaicekauskienė, V. (2005). *Specialiųjų poreikių vaikų socializacijos modelis*. www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2006/83/vaicekauskiene.pdf (žiūrėta 2010 - 02 – 23).
102. *Vaikai, pristatyti į policijos įstaigas* (2009). <http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/NepilnameciuNusikalstamumas.xls> (žiūrėta 2010 - 04 – 27).
103. *Vaikų ir jaunimo socializacijos programa* (2004). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=296403&p_query=&p_tr2= (žiūrėta 2010 – 03 – 18).
104. Vaišvila, A. (2004). *Teisės teorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.
105. Vaitkevičius, J.V. (2005). *Sveikatos rizikos veiksnių valdymas ir savikontrolė ugdymo srityje*. Mokomoji knyga. Šiauliai.
106. Valickas, G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.

107. Valickas, G. (2004). Smurtinių kompiuterinių žaidimų ir vaikų bei paauglių agresyvaus elgesio ryšys. *Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 135–146.
108. Vansevičius, S. (2000). *Valstybės ir teisės teorija*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia.
109. *Visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programa*. 2008 m. spalio 29 d. nutarimas Nr.1120. http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=285&p_org=&p_fix=&p_gov= (žiūrėta 2010 – 04 – 27).
110. Vitkus, R. (2009). Išgamų nejaudino aukos amžius. *Lietuvos rytas* (2009, spalio 21), p. 7.
111. Vosylienė I., Putauskienė, A. (2004). Žalingi įpročiai paauglystėje. Kaip su jais kovoti? *Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo prevencijos ugdymo institucijose patirtis, problemos ir perspektyvos: tarptautinės konferencijos medžiaga* (p. 58). Vilnius: Pedagogų profesinės raidos centras.
112. Vrubliauskaitė, K. (Sud.). (2005). Atstovavimo sutrikusios raidos žmonių teisėms pagrindai. Vilnius: Viltis.
113. Zaborskis A., Cirtautienė L., Žemaitienė, N. (2005). Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994–2002 m. *Medicina*, 41(7), 614–621.
114. Zaleckienė, I. (2002). Paauglių socializacija besikuriančioje žinių visuomenėje. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 2 (2), 38 – 46.
115. Замской, В.Я. (1976). Правовое обучение и воспитание в системе социально-реабилитационной работы вспомогательной школы. *Дефектология*, 3, 58 – 65.
116. Запрягаев, Г.Г. (1985). *Правонарушающее поведение подростков, страдающих олигофренией и его профилактика*. Методические рекомендации. Ташкент.
117. Лазарев, В.В. (2000). *Общая теория права и государства*. Москва: Юристъ.
118. Лебединская, К.С. ir kt. (1980a). Клиникопсихологический анализ нарушений поведения у подростков. *Дефектология*, 2, 4 – 14.
119. Лебединская, К.С. ir kt. (1980b). Клиникопсихологический анализ нарушений поведения у подростков. *Дефектология*, 5, 3 – 14.
120. Лебединская, К.С. ir kt. (1982). Клиникопсихологический анализ нарушений поведения у подростков. *Дефектология*, 2, 11 – 18.
121. Лебединская, К.С. ir kt. (1984). Клиникопсихологический анализ нарушений поведения у подростков. *Дефектология*, 4, 3 – 10.
122. Пузанов, Б.П. (1978). Некоторые особенности усвоения элементов правовых знаний учащимися старших классов вспомогательной школы, *Дефектология*, 3, 54 – 60.

Aušra Gvildaitė

LEGAL EDUCATION OF MIDDLE SCHOOL AGE CHILDREN WITH SLIGHT MENTAL RETARDATION

The Master's Degree Thesis

Summary

In the paper, we have done the *theoretical analysis* of theoretical aspects of socialisation and legal education.

The following hypotheses have been raised: 1) it is presumable that the schoolbooks of special schools give insufficient legal knowledge; 2) legal knowledge of the middle school age children with slight mental retardation is insufficient; 3) pedagogues value the importance of legal knowledge fairly adequately.

The research has been done by the *methods* of content analysis, interview, and questionnaire, and it aimed at ascertainment of the situation of legal education in the special school. We have done the statistical (descriptive of averages, correlative) *analysis of the data*.

228 respondents (132 schoolchildren of middle school age with slight mental retardation and 96 specialists (special pedagogues, social pedagogues) participated in the research.

In the *empirical* part, with reference to the legal education matter, we have explored the schoolbooks of special school for V – X classes, the legal knowledge of the middle school age with slight mental retardation, the need of legal knowledge, and the attitude of pedagogues towards the legal education.

The main *conclusions* of the empirical investigation are as follows:

1. The results of the research did not confirm the hypothesis that the schoolbooks for special schools give insufficient knowledge of law. The comparative analysis of the schoolbooks of comprehensive and special education in the aspect of legal education revealed that these schoolbooks contain sufficient educational material for legal education, but the schoolbooks were rarely used as a source of legal knowledge.
2. The hypothesis that the pupils of middle school age with slight mental retardation have insufficiently deep knowledge of law, and this knowledge is of fragmentary character has been proved.
3. The analysis of the research data allowed identifying the following obstacles of the legal knowledge spread in the special school: insufficient legal qualification of the pedagogues; uncertainty of the legal education; persuasion of the pedagogues that the parents of pupils should be concerned most of all for rendering of the legal knowledge.

4. The positiveness is such that pedagogues perceive the importance of legal knowledge and discuss the questions of legal education with the parents of pupils during conversations or consultations. The biggest part of the legal knowledge is given to the pupils in the lessons of ethics, history and Lithuanian language. The rendering of legal knowledge in special school is not regulated; this activity depends only on legal competence of the pedagogues and their attitude towards legal education. The hypothesis that pedagogues value the importance of legal knowledge fairly adequately has been not proved.

Key words: children of the middle school age with slight mental retardation, legal education, content of legal education.

PRIEDAI